

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

УДК 346.7

ЛЕВКІВСЬКА ВІКТОРІЯ МИКОЛАЇВНА

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Вікторія ЛЕВКІВСЬКА

Науковий керівник:

Щербина Валентин Степанович

доктор юридичних наук, професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Левківська В.М. Правові засади забезпечення національної економічної безпеки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2025.

Дисертацію присвячено комплексному правовому дослідженню правових засад забезпечення національної економічної безпеки України в умовах сучасних геополітичних викликів та процесу європейської інтеграції. Дослідження поєднує історико-правовий, порівняльно-правовий і системний підходи до з'ясування сутності національної економічної безпеки як правової категорії та визначення механізмів її реалізації на національному й міжнародному рівнях.

У вступі обґрунтовано актуальність проблематики, пов'язаної з необхідністю створення ефективної правової системи економічної безпеки держави як передумови сталого розвитку, економічного суверенітету та інтеграції України до Європейського Союзу. Визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, наукову новизну й практичне значення одержаних результатів.

Розділ I «Теоретичні засади правового забезпечення національної економічної безпеки» містить три підрозділи.

У підрозділі 1.1 досліджено історико-правові аспекти становлення концепції економічної безпеки від епохи меркантилізму до сучасності, простежено етапи її еволюції у світі та в Україні, а також формування нормативної бази міжнародної економічної безпеки. Встановлено зв'язок між трансформацією змісту явища національної економічної безпеки та правовими інструментами, що застосовувалися для її забезпечення. На різних історичних етапах змінювалися пріоритети державної економічної політики, а отже, і правові засоби, що їх закріплювали.

У підрозділі 1.2 розкрито зміст поняття «національна економічна безпека» як економічного і правового феномену. Виділено суб'єктів і об'єкти такої безпеки. Акцентовано на тому, що держана не є єдиним суб'єктом національної економічної безпеки; натомість, важливою є і убезпеченість суб'єктів господарювання, яка передбачає, передусім, захищеність їхніх економічних прав та законних інтересів. Встановлено співвідношення понять «небезпека», «загроза» та «ризик», та доопрацьовано класифікацію загроз національній економічній безпеці.

Підрозділ 1.3 присвячено характеристиці системи правового забезпечення економічної безпеки, у якій виділено три рівні: вертикальна структура національної економічної безпеки, що включає рівні такої безпеки залежно від суб'єкта безпеки; горизонтальна структура, що включає види безпеки за сферами економіки, та функціональна структура, що включає стратегічне і нормативно-правове забезпечення національної економічної безпеки, суб'єктів забезпечення такої безпеки та правові засоби (інструменти), необхідні для такого забезпечення. Охарактеризовано зміст і взаємозв'язок елементів зазначеної системи.

Розділ 2 «Окремі питання правового забезпечення національної економічної безпеки» присвячений дослідженню конкретних механізмів реалізації економічної безпеки.

У підрозділі 2.1 досліджено стратегічні документи й нормативно-правові акти України у сфері економічної безпеки, обґрунтовано напрями оновлення Стратегії економічної безпеки України. Виділено й охарактеризовано сфери (сегменти) правового регулювання, які є ключовими для забезпечення національної економічної безпеки: основні засади господарської діяльності; скринінг іноземних інвестицій; захист критичної інфраструктури та ланцюгів постачання; експортний контроль; інструменти торговельного захисту; цифрова економіка та регулювання даних; захист економічної конкуренції.

У підрозділі 2.2 розглянуто компетенцію органів державної влади у сфері економічної безпеки, запропоновано їх класифікацію за рівнем компетенції

(загальної, спеціальної, підтримуючої), а також обґрунтовано напрями удосконалення правового статусу РНБО, Бюро економічної безпеки та Ради бізнес-омбудсмена.

Підрозділ 2.3 присвячено правовим засобам (інструментам) забезпечення економічної безпеки, подано авторську класифікацію таких засобів за характером і часом застосування. Особливу увагу приділено спеціальним економічним обмежувальним заходам – санкціям та скринінгу прямих іноземних інвестицій. Обґрунтовано концепцію майбутнього Закону України про скринінг прямих іноземних інвестицій.

Розділ 3 «Правове забезпечення національної економічної безпеки в умовах євроінтеграції» відображає реалії переговорів України щодо вступу до ЄС.

У підрозділі 3.1 охарактеризовано правову політику ЄС у сфері економічної безпеки, зокрема становлення концепції «відкритої стратегічної автономії», етапи її розвитку та сучасну Стратегію економічної безпеки ЄС.

Підрозділ 3.2 визначає напрями гармонізації українського законодавства з аспис ЄС: посилення контролю за іноземними інвестиціями, зміцнення кібер- та енергетичної безпеки, забезпечення стійкості ланцюгів постачання та правове регулювання економічного примусу.

У висновках узагальнено результати дослідження, визначено наукову новизну та запропоновано практичні рекомендації щодо вдосконалення правових механізмів забезпечення економічної безпеки України, зокрема у контексті європейської інтеграції та післявоєнного відновлення.

Ключові слова: безпека, національна безпека, економічна безпека, ризик, загроза, економіка, господарська діяльність, підприємництво, євроінтеграція, інвестиції, санкції, воєнний стан, повоєнне відновлення.

ABSTRACT

Levkivska V.M. Legal Foundations for Ensuring National Economic Security.
Qualification scholarly work (manuscript).

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of study 08 “Law,” specialty 081 “Law.” Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 2025.

The dissertation presents a comprehensive legal study of the foundations for ensuring Ukraine’s national economic security amid current geopolitical challenges and the process of European integration. The research combines historical-legal, comparative-legal, and systemic approaches to conceptualize national economic security as a legal category and to identify mechanisms for its implementation at both national and international levels.

The Introduction substantiates the relevance of establishing an effective legal framework for economic security as a prerequisite for sustainable development, economic sovereignty, and Ukraine’s integration into the European Union. It defines the research aim, objectives, object, subject, methods, scientific novelty, and practical significance of the results obtained.

Chapter 1, “*Theoretical Foundations of the Legal Framework for National Economic Security*”, consists of three subsections.

Subsection 1.1 explores the historical and legal evolution of the concept of economic security from the era of mercantilism to the present day, tracing its development worldwide and in Ukraine, as well as the formation of the legal basis of international economic security. It establishes the link between changes in the content of national economic security and the legal instruments used to ensure it.

Subsection 1.2 reveals the essence of “national economic security” as both an economic and a legal phenomenon, identifying its subjects and objects. It emphasizes that the state is not the sole subject of economic security; rather, safeguarding business entities and protecting their economic rights and legitimate interests is equally important. The correlation between the notions of “danger,” “threat,” and

“risk” is clarified, and a refined classification of threats to national economic security is proposed.

Subsection 1.3 characterizes the system of legal mechanisms ensuring economic security, distinguishing its three levels: the vertical structure (by subject), the horizontal structure (by sectors of the economy), and the functional structure (strategic and regulatory frameworks, institutional actors, and legal instruments). The interrelation of these components is also examined.

Chapter 2, “*Specific Issues of the Legal Framework for National Economic Security*”, analyzes practical mechanisms for the implementation of economic security.

Subsection 2.1 reviews Ukraine’s strategic documents and legal acts in this sphere and proposes directions for updating the national Economic Security Strategy. It highlights key regulatory areas essential for national economic security, including the fundamentals of economic activity, foreign investment screening, protection of critical infrastructure and supply chains, export control, trade defense instruments, digital economy regulation, and competition protection.

Subsection 2.2 examines the powers of state authorities in the field of economic security, classifying them by level of competence (general, special, and supportive), and suggests improvements to the legal status of the National Security and Defense Council, the Bureau of Economic Security, and the Business Ombudsman Council.

Subsection 2.3 focuses on legal instruments for ensuring economic security, offering an original classification by nature and timing of application. Special attention is given to restrictive economic measures—sanctions and foreign investment screening. The author proposes the conceptual framework of a future Law of Ukraine on the Screening of Foreign Direct Investments.

Chapter 3, “*Legal Support for National Economic Security in the Context of European Integration*”, reflects Ukraine’s ongoing EU accession process.

Subsection 3.1 analyzes the EU's legal policy on economic security, particularly the development of the concept of "open strategic autonomy," its stages, and the EU's current Economic Security Strategy.

Subsection 3.2 identifies the main directions for harmonizing Ukraine's legislation with the EU acquis: strengthening control over foreign investments, enhancing cyber and energy security, ensuring supply chain resilience, and regulating economic coercion.

The Conclusions summarize the research findings, define the dissertation's scientific contribution, and provide practical recommendations for improving Ukraine's legal mechanisms of economic security, particularly in the context of European integration and post-war recovery.

Keywords: security, national security, economic security, risk, threat, economy, economic activity, entrepreneurship, European integration, investments, sanctions, martial law, post-war recovery.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Левківська В.М. Адміністративно-правове забезпечення національної безпеки. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 83-88. DOI: 10.32782/klj/2022.4.12
2. Левківська В.М. Адміністративно-правові засади забезпечення національної безпеки України в умовах гібридних загроз. *Публічне право*. 2023. Вип. №1 (49). С. 15-22. DOI: 10.32782/2306-9082/2023-49-2
3. Левківська В.М. Механізми правового забезпечення національної економічної безпеки та їх особливості. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. СЕРІЯ: Юридичні науки. 2023. Том 34(73). №5. С.23-28. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/05
4. Левківська В.М. Місце ради національної безпеки і оборони України в системі державних органів, що забезпечують економічну безпеку України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. Випуск 37. С.355-363. DOI : 10.5281/zenodo.8103644
5. Левківська В.М. Імплементация міжнародно-правових стандартів і зарубіжного досвіду правового забезпечення національної економічної безпеки. *Право України*. 2024. Вип. №3. С. 151-161. DOI :10.33498/loiu-2024-03-151
6. Левківська В.М. Ефективне законодавство та правозастосування як основа правового забезпечення національної економічної безпеки. *Право і суспільство*. 2024. №3. С.122-130. DOI: 10.32842/2078-3736/2024.3.19

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Левківська В.М. Умови збройного конфлікту та права людини; аналіз законодавчих новацій. *Міжнародна науково-практична конференція «Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні»*. 15 грудня 2022 р. С. 121-124.

2. Левківська В.М. Досвід зарубіжних країн у контексті удосконалення адміністративно-правового забезпечення національної безпеки. *Міжнародна науково-практична конференція «Юридичні науки: проблеми та перспективи»*. 24-25 лютого 2023 р. С.114-117.

3. Левківська В.М. Правове забезпечення через механізми національної економічної безпеки. *VII Міжнародна науково-практична конференція «Інтеграція світових наукових процесів як основа суспільного процесу»*. 24-25 листопада 2023 р, Київ-Запоріжжя. Розділ 7 ПРАВО. С. 130-133.

4. Левківська В.М. Теоретичні засади правового забезпечення національної економічної безпеки у повоєнний період. *Міжнародна науково-практична конференція «Другі наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни»*. 21 квітня 2023 р., Київ. С. 75-77.

5. Левківська В.М. Економічна безпека держави у сфері забезпечення безпеки економічного характеру в умовах збройної агресії. *VIII Міжнародно науково – практична конференція*. 15 березня 2024 р., Дніпро. С. 274-276.

6. Левківська В.М. Основа правового забезпечення національної економічної безпеки. *Міжнародна науково конференція. Наукові інновації у праві в умовах впливу російсько-української війни на правову систему*. 7-8 лютого 2024 р. м. Рига, Латвійська Республіка. С. 51- 54.

7. Левківська В.М. Правозастосування як основа правового забезпечення національної економічної безпеки в умовах війни. *Міжнародна науково-практична конференція «Треті наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни»* 12 квітня 2024 р. С. 105-108.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	23
1.1. Історико-правові аспекти забезпечення національної економічної безпеки	23
1.2. Національна економічна безпека як економічне і правове поняття ...	40
1.3. Система правового забезпечення національної економічної безпеки...	57
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.....	74
РОЗДІЛ II. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	79
2.1. Стратегічне і нормативно-правове забезпечення національної економічної безпеки	79
2.2. Органи державної влади, що забезпечують національну економічну безпеку	100
2.3. Засоби правового забезпечення національної економічної безпеки...	128
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II	150
РОЗДІЛ III. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	156
3.1. Правове забезпечення економічної безпеки в ЄС.....	156
3.2. Напрями удосконалення правового забезпечення національної економічної безпеки України в умовах євроінтеграції	168

ВИСНОВКИ	ДО	РОЗДІЛУ	III
.....			175
ВИСНОВКИ			179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.			187

ВСТУП

Актуальність теми. Забезпечення національної економічної безпеки є фундаментальним пріоритетом для будь-якої держави, оскільки воно безпосередньо впливає на економічну стабільність, суверенітет і сталий розвиток. Для України це питання набуло особливої актуальності через повномасштабну російську агресію, поточні геополітичні виклики, потреби економічної трансформації та інтеграції в європейську та глобальну економіку. Правова база, що регулює національну економічну безпеку, є ключовим інструментом для нейтралізації загроз, зміцнення стійкості та узгодження національної політики з міжнародними стандартами.

Статус України як кандидата на вступ до ЄС вимагає комплексного переосмислення правової системи економічної безпеки. Процес гармонізації українського законодавства з *acquis* ЄС передбачає правові реформи, які не лише усуватимуть внутрішні вразливості, а й відповідатимуть європейським принципам економічного управління, стабільності ринку та стратегічної автономії. Водночас сучасні загрози економічній безпеці – гібридна війна, економічний тиск, кібератаки та порушення критичних ланцюгів постачання – потребують динамічної та адаптивної правової відповіді.

Переважає більшість досліджень національної економічної безпеки здійснюється в рамках економічної науки та інших неюридичних наук. Відсутні комплексні правові дослідження впливу правових засобів на забезпечення національної економічної безпеки, нормативно-правових актів та стратегій у цій сфері, інституційних механізмів та міжнародних зобов'язань України. Крім того, останнім часом вимоги до правового забезпечення національної економічної безпеки змінилися в контексті процесу вступу України до ЄС та змін у геополітичному середовищі. З огляду на викладені обставини постає потреба у ґрунтовному та всебічному науковому аналізі правових засад забезпечення економічної безпеки України з метою визначення найнагальніших проблем та напрацювання шляхів їх вирішення.

Окремим аспектам правового забезпечення економічної безпеки присвячено дослідження таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: Білоусов Є.О., Джабраїлов Р.А., Задихайло Д.В., Карнаух Б.П., Кологойда О.В., Омелько І.І., Пацурія Н.Б., Поєдинок В.В., Подцерковний О.П., Рєзнікова В.В., Федоренко В.Л., Швидка Т.В., Шербина В.С., V.W. Jentleson, Ch. Hermann, R. Schutze та ін.

Серед дисертаційних досліджень можна назвати докторські дисертації О.О. Бригінця «Правове забезпечення фінансової безпеки в Україні» (2017) та А.Ю. Ковальчук «Адміністративно-правові механізми забезпечення фінансово-економічної безпеки України» (2018). Однак у науці господарського права відсутні спеціальні комплексні дослідження правових засад забезпечення національної економічної безпеки України.

Мета і завдання дослідження.

Мета дисертації полягає у дослідженні теоретичних підходів до визначення національної економічної безпеки, чинного законодавства України та практики його реалізації з метою виявлення недоліків і прогалин у правовому забезпеченні національної економічної безпеки України та напрямів їх усунення

для підвищення спроможності України долати сучасні економічні виклики та просуватися шляхом європейської інтеграції.

Для досягнення поставленої мети дисертації необхідно вирішити такі *завдання*:

- визначити історичні етапи формування концепції національної економічної безпеки у світі та в Україні;
- встановити сутність національної економічної безпеки як економічного і правового поняття;
- визначити складові системи правового забезпечення національної економічної безпеки;
- з'ясувати особливості стратегічного і нормативно-правового забезпечення національної економічної безпеки;

- виявити проблеми правового становища державних органів забезпечення національної економічної безпеки;
- розкрити проблематику застосування окремих засобів правового забезпечення національної економічної безпеки;
- з'ясувати особливості сучасного правового забезпечення економічної безпеки в ЄС;
- визначити напрями удосконалення правового забезпечення національної економічної безпеки України в умовах євроінтеграції.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з забезпеченням національної економічної безпеки України.

Предметом дослідження є правові засади забезпечення національної економічної безпеки України.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. *Історичний метод* дозволив виділити історичні етапи формування концепції національної економічної безпеки у світі та в Україні (підрозділ 1.1). *Діалектичний метод* використано для встановлення особливостей правового забезпечення національної економічної безпеки в сучасних умовах, визначення правового статусу органів державної влади, що забезпечують економічну безпеку України, дослідження особливостей застосування окремих засобів правового забезпечення національної економічної безпеки (підрозділи 1.2, 2.3, 2.3). *Порівняльно-правовий метод* покладено в основу порівняльного аналізу законодавства України, окремих зарубіжних країн та ЄС у сфері економічної безпеки (підрозділи 2.1, 3.1 та 3.2). *Структурно-функціональний аналіз* вжито для визначення структури системи правового забезпечення національної економічної безпеки та характеристики елементів такої структури, визначення системи органів державної влади, що забезпечують національну економічну безпеку (підрозділи 1.2, 2.2). *Методи аналізу та синтезу* дали можливість виявити недоліки і прогалини правового забезпечення національної економічної безпеки в Україні, зокрема, в аспекті наближення законодавства

України як країни-кандидата на вступ до ЄС до асquis ЄС, внести пропозиції щодо удосконалення такого правового забезпечення (підрозділи 3.1, 3.2).

У процесі дослідження використовувалися також інші загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що на основі комплексного дослідження законодавства, практики його застосування та наукових здобутків у царині національної економічної безпеки запропоновано нові та доопрацьовані раніше відомі положення щодо правового забезпечення національної економічної безпеки:

вперше:

визначено історичні етапи розвитку концепції національної економічної безпеки у світі та їхні характерні риси: **1) ранній Новий час (XVI–XVIII століття):** домінування ідеології меркантилізму, економічна безпека пов'язувалася з експортними можливостями держави й запасами дорогоцінних металів і ґрунтувалася на колоніальній експлуатації; **2) промислова революція і XIX століття:** економічна безпека пов'язувалася з промисловим потенціалом і доступом до ресурсів; **3) перша половина XX століття:** домінування протекціонізму й економічного націоналізму; **4) період після Другої світової війни:** інституціоналізація економічної безпеки, багатовимірність її парадигми, функціонування структур колективної безпеки, вплив холодної війни; **5) кінець XX – початок XXI століття:** економічна безпека вважалася забезпеченою в умовах однополярного світу, домінування неоліберальної ідеології, глобалізації торгівлі й інвестицій; **6) кінець 2010-х років – 2020 роки:** актуалізація концепції національної економічної безпеки в умовах формування багатопольярного світу, переорієнтація ЄС на «стратегічну автономію» з метою зменшення зовнішньої економічної залежності, вплив кліматичної кризи, подальше зростання ролі технологій, визнання гібридних загроз; **7) сучасний період:** перегляд концепції національної економічної безпеки в умовах загострення існуючих загроз та нових викликів безпрецедентного масштабу (пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення рф в Україну, занепад

багатостороннього економічного порядку). Обґрунтовано, що кожному етапу властиві особливі правові засоби забезпечення національної економічної безпеки;

визначено складові частини системи національної економічної безпеки: **вертикальна структура**, що включає *рівні* такої безпеки залежно від суб'єкта безпеки (міжнародна економічна безпека, що забезпечується джерелами міжнародного права; економічна безпека ЄС, що забезпечується *acquis* ЄС; економічна безпека держави; економічна безпека регіонів України (з урахуванням функціональних типів територій в Україні); галузева економічна безпека; безпека суб'єктів господарювання; безпека негосподарюючих суб'єктів); **горизонтальна структура**, що включає *види* такої безпеки за сферами економіки (виробнича та технологічна безпека, енергетична безпека, фінансова безпека, інвестиційна безпека, зовнішньоекономічна безпека, кібербезпека економічної сфери, соціальна безпека, воєнно-економічна безпека); **функціональна структура**, що включає елементи, необхідні для здійснення діяльності з правового забезпечення такої безпеки (стратегічне і нормативно-правове забезпечення національної економічної безпеки; суб'єкти забезпечення такої безпеки; правові засоби (інструменти) такого забезпечення);

визначено напрями оновлення Стратегії економічної безпеки України: 1) осучаснення викликів і загроз (врахування повномасштабного вторгнення, змін у геополітичній і геоекономічній обстановці); 2) посилення фокусу (зменшення кількості завдань) і визначення конкретних механізмів реалізації; 3) відображення ролі цифровізації та технологій; 4) включення питання захищеності ланцюгів постачання; 5) включення питань інституційної спроможності; 6) запровадження механізмів моніторингу виконання та перегляду Стратегії; 7) узгодження і розмежування з іншими стратегічними документами (зокрема, усунення питань економічного зростання загалом, які не є безпековими питаннями); 8) відображення реального стану європейської інтеграції та міжнародної співпраці;

обґрунтовано правову природу санкцій в контексті Закону «Про санкції» та міжнародних санкційних режимів як регулятивних обмежувальних заходів. На відміну від санкцій як засобів юридичної відповідальності, які виконують каральну функцію, санкції мають такі основні цілі: змінити поведінку або політику, які порушують міжнародно-правові норми; перешкоджати здійсненню шкідливих дій (наприклад, фінансуванню чи логістиці агресії); підтримувати ширші військові та політичні зусилля. Визначено відмінності санкцій від засобів юридичної відповідальності: а) *відсутність судового процесу*: санкції, як правило, запроваджуються несудовими органами (наприклад, РНБО, Радою ЄС), а не судом (виняток в Україні – санкція, передбачена п. 1¹ ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції»); б) *відсутність встановлення вини*: санкції ґрунтуються на оцінках загроз національним чи міжнародним інтересам, а не на формальному визнанні вини чи порушення правових вимог; в) *відсутність відновлювального елемента*: санкції спрямовані не на компенсацію жертвам або відновлення попередньої правової ситуації, а на запобігання подальшій шкоді;

визначено етапи правового забезпечення економічної безпеки ЄС: 1) **до 2016 року** – економічна безпека пов'язувалася з вигодами від багатостороннього заснованого на правилах економічного порядку; 2) **2016 – 2023 роки** – визнання окремих кризових явищ багатостороннього економічного порядку, поява і розвиток концепції відкритої стратегічної автономії; 3) **2023 – по сьогодні** – визнання системної кризи багатостороннього економічного порядку, прийняття і реалізація спеціальної Стратегії економічної безпеки. При цьому останні акти законодавства ЄС у сфері економічної безпеки переважно ухвалюються у формі регламентів, а не директив, що свідчить про такі тенденції у правовому регулюванні питань економічної безпеки в ЄС: 1) пряме застосування; 2) єдина політика в стратегічних сферах; 3) посилення повноважень Європейської Комісії; 4) пріоритет економічної безпеки ЄС над національними інтересами країн-членів;

удосконалено:

класифікацію загроз національній економічній безпеці шляхом систематизації, уточнення змісту класифікаційних критеріїв та застосування нових критеріїв структури та рівня впливу: 1) **залежно від характеру** – *прямі* – навмисно створені діями суб'єктів, які виступають конкурентами чи противниками, та *непрямі* – зумовлені непередбачуваними змінами ринкової кон'юнктури або політичної ситуації; 2) **залежно від походження** – *внутрішні* та *зовнішні*; 3) **залежно від структури** – *прості*, в основі яких лежить певний традиційний інструмент впливу, та *складні (гібридні)*, які характеризуються складною структурою, використанням широкого високоінтегрованого спектру традиційних і нетрадиційних інструментів для досягнення цілей; 4) **залежно від рівня впливу** – *загальноекономічні* – загрози економічній системі загалом та *індивідуальні* – загрози окремим суб'єктам господарювання;

визначення поняття національної економічної безпеки шляхом включення правових аспектів до такого визначення: *національна економічна безпека* – це такий стан національної економіки, за якого економічна система є захищеною від загроз, що можуть завдавати шкоди її здатності підтримувати стале зростання, фінансову стабільність і добробут громадян, а суб'єкти господарювання діють в умовах верховенства права, сприятливого регуляторного середовища та економічної свободи, що забезпечується застосуванням комплексу заходів організаційного і правового характеру. З юридичної точки зору національна економічна безпека передбачає прийняття політик, стратегій та регуляторних актів для пом'якшення ризиків для ключових секторів економіки. Вона також включає захист права власності, впровадження практик чесної торгівлі та дотримання міжнародних зобов'язань за одночасного гарантування суверенітету та економічної незалежності;

розуміння правових засобів забезпечення економічної безпеки шляхом уточнення, що це спеціалізовані засоби, головною метою яких є саме вплив на стан забезпеченості економічної безпеки; запропоновано нові критерії

класифікації таких засобів: 1) **за характером загрози** (внутрішні чи зовнішні загрози) – *засоби забезпечення внутрішньої економічної безпеки* та *засоби забезпечення зовнішньої економічної безпеки*; 2) **за часом застосування** – *превентивні засоби*, що застосовуються до виникнення загрози з метою зменшення вразливості економіки, *реактивні засоби*, що застосовуються після виникнення загрози, щоб мінімізувати її негативні наслідки та *комплексні засоби*, які спрямовані на довгострокове зміцнення економічної стійкості та можуть діяти як превентивно, так і реактивно;

поділ органів державної влади, що забезпечують національну економічну безпеку, на групи шляхом формулювання критеріїв цього поділу залежно від ролі, яку державний орган відіграє в такому правовому забезпеченні: 1) **органи загальної компетенції**, які повноважні приймати рішення з широкого кола питань, у тому числі з питань національної безпеки (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, суди); 2) **органи спеціальної компетенції**, для яких національна безпека є основною сферою діяльності (Президент України, РНБО, Бюро економічної безпеки України); 3) **органи підтримуючої компетенції**, які мають іншу, ніж національна безпека, основну сферу діяльності, однак сприяють правовому забезпеченню такої безпеки, здійснюючи окремі свої повноваження (Національний банк України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Антимонопольний комітет України та ін.);

обґрунтування концепції майбутнього закону України про скринінг прямих іноземних інвестицій шляхом визначення його ключових елементів: 1) **сфера застосування**: дефініція прямих іноземних інвестицій, перелік секторів, інвестиції в яких підлягають скринінгу; визначення порогів, за досягнення яких інвестиції підлягають скринінгу; 2) **критерії скринінгу**: національна безпека та громадський порядок як основні пріоритети; чинники ризику; 3) **уповноважений орган та процедура перевірки**: уповноважений орган (спеціально створена міжвідомча комісія) та його; процедура повідомлення про намір здійснити інвестицію; процедура прийняття рішення; 4) **можливі результати скринінгу**: схвалення; умовне схвалення; заборона

інвестиції; 5) **відповідальність** щодо: недотримання вимог щодо повідомлення про намір здійснити інвестицію; надання неправдивої інформації під час перевірки; проведення забороненої угоди; 6) **прозорість та юридичні гарантії**: принцип недискримінації; положення про конфіденційність для захисту чутливої бізнес-інформації; механізми судового оскарження для інвесторів; 7) **міжнародна співпраця** (передусім з органами ЄС);

дістали подальшого розвитку положення щодо:

історичних етапів розвитку концепції національної економічної безпеки в Україні шляхом систематизації, уточнення таких етапів, виділення їхніх характерних рис та нового сучасного (інтеграційного) етапу: 1) **доконституційний етап (1991 – 1996)**: зародковий стан концепції національної економічної безпеки; загрози пов'язувалися передусім з незрілістю ринкових відносин та низьким розвитком інституцій, успадкованими з радянського минулого; 2) **конституційний етап (1996 – 2002)**: Конституцією України закладено основи концепції національної економічної безпеки, відсутні спеціальні закони з безпекових питань; 3) **законодавчий етап (2002 – 2019)**: прийняття спеціальних законів про національну безпеку, інкорпорація Цілей сталого розвитку, зростання ролі технологій, початок російської агресії та визнання гібридних загроз; 4) **стратегічний етап (2019-2022)**: поява спеціальної Стратегії економічної безпеки, посилення чинників попереднього етапу; 5) **сучасний (інтеграційний) етап (24 лютого 2022 – і по сьогодні)**: національна економічна безпека в контексті повномасштабного вторгнення та відкриття переговорів щодо вступу в ЄС;

кола *суб'єктів* національної економічної безпеки шляхом віднесення до таких суб'єктів не лише держави, а й суб'єктів господарювання та інших осіб, які перебувають під її юрисдикцією; господарських об'єднань та інших організацій, що представляють інтереси суб'єктів господарювання; національного виробника; та *об'єктів* національної економічної безпеки шляхом включення таких благ, як легкість ведення бізнесу, економічні права та свободи;

визначення воєнно-економічної безпеки як правового і фактичного стану, за якого економіка країни, перебуваючи під тиском воєнних загроз, зберігає спроможність до стабільного функціонування, підтримки обороноздатності та захисту національних інтересів, водночас створюючи основу для післявоєнного відновлення та розвитку;

напрямів удосконалення правового статусу Ради національної безпеки України шляхом обґрунтування: 1) необхідності уточнення, а не послаблення повноважень РНБО; 2) розмежування функцій координації і контролю (замість розмежування координації і контролю у «мирний» і «кризовий» час), встановлення чітких меж і механізмів реалізації цих функцій; 3) недоцільності позбавлення РНБО повноважень щодо присвоєння статусу олігарха та накладення санкцій; удосконалення застосування цих інструментів повинно відбуватися на рівні спеціальних законів про такі інструменти шляхом уточнення підстав їх застосування та забезпечення можливостей правового захисту;

удосконалення правового статусу Бюро економічної безпеки України шляхом посилення міжнародної експертизи та кращого врахування інтересів бізнесу: надання права переважного голосу міжнародним експертам у разі, якщо при прийнятті рішень конкурсною комісією голоси її членів розділитися навпіл; зміна порядку формування Ради громадського контролю, а саме, заміна відкритого інтернет-голосування на висунення фахових кандидатур організаціями, що представляють бізнес-спільноту; включення до колегіальних органів, які забезпечують функціонування БЕБ (конкурсна комісія, комісія з аудиту), експертів, що представляють бізнес-спільноту; замовлення експертних послуг на розробку методології застосування ризик-орієнтованого підходу відповідно до законодавства про публічні закупівлі з подальшим покладенням отриманого продукту в основу відповідних нормативно-правових актів БЕБ;

правового статусу Ради бізнес-омбудсмена шляхом визначення її як квазіурядової установи, що характеризується такими рисами: незалежність, підзвітність, професіоналізм, здатність до розслідувань та спроможність

здійснювати вплив на відносини між бізнесом і державою; з метою підвищення авторитету Ради і сприяння більш ефективному її функціонуванню обґрунтовано необхідність прийняття Закону про Раду бізнес-омбудсмена.

Крім того, у дисертації визначено основні напрями узгодження законодавства України з *acquis* ЄС у сфері економічної безпеки: 1) посилення механізмів перевірки торгівлі та інвестицій; 2) вжиття стратегічних заходів щодо стійкості ланцюгів постачання; 3) посилення кібербезпеки та цифрової безпеки економіки; 4) посилення механізмів реагування на економічний тиск; 5) узгодження з актами ЄС щодо кризового реагування та ринкової стійкості; 6) покращення правоохоронних механізмів та діалогу з приватним сектором; 7) інтеграція *acquis* ЄС у національні стратегії, передусім Стратегію економічної безпеки України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані та обґрунтовані в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані у:

- науково-дослідній сфері – під час досліджень проблематики та подальших перспектив удосконалення правового забезпечення національної економічної безпеки;
- правотворчості – для вдосконалення господарського та іншого законодавства;
- правозастосовній діяльності – при вжитті конкретних заходів, спрямованих на правове забезпечення національної економічної безпеки;
- навчальному процесі – під час вивчення дисципліни «Господарське право» та спеціальних дисциплін господарсько-правової тематики.

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Наведені у дисертації висновки, рекомендації, пропозиції сформульовані авторкою самостійно за результатом аналізу наукових джерел, нормативно-правових актів, судової практики. Використані в роботі теоретичні позиції, висновки інших авторів містять відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Одержані в процесі наукового дослідження узагальнення і висновки було оприлюднено на науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні» (15 грудня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (24-25 лютого 2023 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Інтеграція світових наукових процесів як основа суспільного процесу» (Київ-Запоріжжя, 24-25 листопада 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Другі наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни» (Київ, 21 квітня 2023 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції (Дніпро, 15 березня 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наукові інновації у праві в умовах впливу російсько-української війни на правову систему» (Рига, Латвійська Республіка, 7-8 лютого 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Треті наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни» (Київ, 12 квітня 2024 р.).

Публікації. Основні положення роботи знайшли відображення у 6 наукових статтях, які опубліковані у виданнях, що визнані фаховими з юридичних наук, а також у 7 тезах доповідей науково-практичних конференцій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка у межах бюджетних науково-дослідних тем: «Удосконалення нормативно-правового забезпечення сталого правосуддя у світлі євроінтеграційних прагнень України» (0124U003063) на 2020 – 2024 роки та «Правове забезпечення сталого розвитку економіки України в умовах євроінтеграції» (0124U003297) на 2024 – 2029 роки.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації (українською та англійською мовами), переліку публікацій за темою дисертації, змісту, вступу, трьох розділів, які охоплюють 8 підрозділів, висновків до

кожного розділу роботи та загальних висновків до дисертації, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 217 сторінок, з них основного тексту 186 сторінок. Список використаних джерел містить 301 найменування, які зазначені на 31 сторінці.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Історико-правові аспекти правового забезпечення національної економічної безпеки

Правове регулювання питань національної економічної безпеки в історичному вимірі відзначалося фрагментарністю та відсутністю єдності.

Історичні витoki забезпечення національної безпеки простежуються ще з давніх часів, адже захист від зовнішніх загроз і нападників вимагав значних матеріальних та людських ресурсів. При цьому національна економічна безпека не виокремлювалася як самостійний напрям безпекової політики, а розглядалася як складова єдиної системи безпеки держави. Отже, формування підходів до забезпечення безпеки держави нерозривно пов'язане з виникненням та розвитком інституту держави, що повертає до загальнотеоретичних концепцій її походження.

Як зазначає І. В. Голиков, у країнах Західної Європи усвідомлення поняття «безпека» з'явилося наприкінці XII століття та тлумачилося як особливий стан, за якого відсутні або нейтралізовані будь-які загрози чи небезпеки, а також створені соціальні умови та інститути, здатні це гарантувати. У словнику Робера, датованому 1190 роком, безпека визначалася як «спокійний стан людського розуму, вільний від будь-якої небезпеки». Водночас цей термін тривалий час не набув широкого поширення в лексиці західноєвропейських народів і майже не вживався до XVII століття [1, с. 310].

Уявляється, що першим історичним періодом, в контексті якого доречно говорити про набуття концепцією національної економічної безпеки конкретних, специфічних рис, став період раннього Нового часу (XVI–XVIII століття), у якому домінували економічні ідеї меркантилізму. У теорії меркантилізму економічна безпека була тісно пов'язана з могутністю держави та її багатством, що вимірювалося запасами дорогоцінних металів (золото,

срібло). Меркантилістські політики зосереджувалися на зміцненні держави шляхом максимізації експорту, мінімізації імпорту та захисту вітчизняної промисловості. Головними інструментами при цьому виступали мита, торгові монополії та колоніальна експлуатація [2, с.17-18].

Внаслідок промислової (індустріальної) революції, яка розпочалася в Британії у другій половині XVIII ст. й упродовж XIX ст. поширилася на інші країни Європи, США, Японію, економічна потужність перемістилася в царину промислового виробництва та технологічних інновацій, акцентуючи самодостатність у стратегічних галузях. Індустріальні держави, як-от Британія та Німеччина, продемонстрували, як промисловий потенціал стає основою національної сили. Економічна політика держав дедалі більше фокусувалася на забезпеченні доступу до сировини та енергоресурсів для промислового розвитку [3, с.9].

У цей історичний період особливого значення набуває внесок німецького економіста Фрідріха Ліста, який став одним із перших критиків класичної економічної школи, зокрема робіт Томаса Мальтуса, Джона Стюарта Мілля, Девіда Рікардо та Артура Пігу. На противагу традиційним уявленням про універсальне саморегулювання національної економіки та повне використання внутрішніх ресурсів, Лист розробив альтернативну концепцію. Він доводив, що вільна торгівля приносить вигоду переважно розвиненим державам, тоді як країни з нижчим рівнем економічного розвитку, зокрема й германські, ризикують опинитися в ситуації відставання.

Він рішуче виступав за впровадження протекціоністської політики, спрямованої на охорону вітчизняної промисловості від імпоротної конкуренції шляхом запровадження імпортних обмежень та підвищених мит. Хоча його економічні ідеї не змогли витіснити популярність класичної теорії, їхній вплив виявився помітним, особливо у державах, що розвиваються, де гостро постало завдання збереження та захисту національних економічних інтересів від експансії економічно потужних країн Заходу [4].

У першій половині XX століття дві світові війни перетворили економічну безпеку на питання виживання, тісно пов'язане з військовою потужністю та мобілізацією ресурсів. Перша світова війна показала вразливість економік, залежних від глобальних ланцюгів постачання, що спричинило акцент на внутрішньому виробництві та контролі ресурсів. Версальський договір (1919) ввів економічні санкції проти Німеччини, демонструючи використання економічних інструментів для досягнення безпеки. Загалом, міжвоєнний період характеризувався протекціоністськими політиками та економічним націоналізмом, що досягли піку під час Великої депресії 1933–1937 років.

Вперше термін «економічна безпека» було офіційно застосовано Ф.Д. Рузвельтом у рамках програм подолання наслідків Великої депресії. Приблизно в цей самий час це поняття увійшло до програм соціально-економічних реформ, що реалізовувалися Демократичною партією США [5, с. 6].

У той період значний внесок у формування економічної теорії та підходів до забезпечення національної економічної безпеки здійснив видатний англійський економіст Дж. М. Кейнс. Він запропонував нову концептуальну модель, згідно з якою основними загрозами для національної економіки виступали не зовнішня торгова конкуренція, а безробіття та економічна рецесія. Кейнс обґрунтував необхідність активної ролі держави в регулюванні ринкової економіки шляхом використання фіскальних та монетарно-кредитних інструментів для максимально ефективного залучення національних ресурсів і забезпечення повної зайнятості населення. Запропонований підхід змістив увагу економічної науки з мікроекономічного на макроекономічний рівень, акцентуючи на загальноекономічних показниках та їх взаємозв'язках [6, с. 288].

Перемога над нацизмом у Другій світовій війні стала поворотним моментом у розвитку концепції національної безпеки, суттєво змінивши сприйняття державами загроз їхньому суверенітету та виживанню. Війна продемонструвала взаємопов'язаність військових, політичних, економічних і суспільних факторів, що привело до більш цілісного розуміння безпеки. Це

потягло за собою низку ключових *наслідків* для концепції національної безпеки, які зберігають актуальність і по сьогодні та мають значення, у тому числі, саме для економічної безпеки. На нашу думку, до них належать:

- *інституціоналізація зусиль у сфері безпеки.* Після Другої світової війни держави почали створювати постійні структури оборони та розвідки. Наприклад, у США було засновано Раду національної безпеки та Центральне розвідувальне управління у 1947 році, що відображало необхідність узгодженого, багатовекторного підходу до безпеки;

- *виникнення колективної безпеки та початок європейської інтеграції.* Війна підкреслила глобальний характер загроз, що сприяло створенню багатосторонніх міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, та військових альянсів, як-от НАТО. Їхньою метою стало стримування агресії та управління конфліктами спільними зусиллями, інтегруючи національну безпеку у рамки міжнародного співробітництва.

США активно розвивали партнерські відносини у сфері безпеки та надавали підтримку європейським державам. Держсекретар США Джордж Маршалл ініціював масштабну програму економічної допомоги країнам Європи. Реалізація цієї ініціативи, відомої як Європейська програма відновлення або «План Маршалла», не лише сприяла економічній інтеграції європейських держав, але й утверджувала ідею спільних інтересів і тісної співпраці між Європою та Сполученими Штатами [7].

У цей самий період розпочалася європейська інтеграція. 9 травня 1950 року французькі політики Роберт Шуман і Жан Моне проголосили, що економічне об'єднання Європи є ключовою передумовою стабільності та миру у світі, а його досягнення вимагає передусім припинення давньої ворожнечі між Німеччиною та Францією. У цьому контексті Р. Шуман запропонував створити франко-німецьке Співтовариство вугілля та сталі, до участі в якому могли б долучитися й інші країни Європи [8, с.11].

«План Шумана» було реалізовано з підписанням 18 квітня 1951 року в Парижі установчого договору про створення Європейського об'єднання вугілля

та стали шістьма державами-засновницями – Бельгією, Німеччиною, Францією, Італією, Люксембургом і Нідерландами (Паризький договір). Договір набув чинності 23 липня 1952 року. Це Об'єднання було створене на період 50 років і було «інтегроване» до Європейського Співтовариства після закінчення строку дії його установчого договору 23 липня 2002 року.

Подальший розвиток європейської інтеграції відбувся через кілька років із підписанням Римських договорів 25 березня 1957 року, які створили Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) та Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом або ЄАЕС); ці організації розпочали свою діяльність після набуття чинності договорами 1 січня 1958 року [9, с.15-16];

- *усвідомлення важливості економічної та ресурсної безпеки.* Війна продемонструвала, що економічна стійкість і доступ до ресурсів є ключовими для підтримання зусиль у сфері безпеки. Контроль над життєво важливими ресурсами, промисловим виробництвом і торговельними маршрутами став невід'ємною складовою стратегій безпеки;

- *розширення спектру загроз.* Війна виявила вразливості поза межами звичайних військових атак, зокрема у сферах лобізму, економічного тиску та економічної диверсії. Це розширило сферу національної безпеки, включивши до неї немілітарні напрями, такі як розвідка (включаючи економічну), дипломатія та контроль інформації;

- *холодна війна та ідеологічний вимір.* Післявоєнне загострення Холодної війни додало ідеологічний вимір до національної безпеки. Держави почали розглядати безпеку як боротьбу не лише за територіальну цілісність, але й за виживання політичних та економічних систем, що призвело до стратегій стримування та протидії.

До початку 1990-х років світ перебував у стані гострого протистояння між двома наддержавами – СРСР і США, при цьому загроза ядерного конфлікту несла потенційно катастрофічні наслідки для людства та життя на планеті. У таких умовах наукові дослідження переважно зосереджувалися на

питаннях воєнної небезпеки та забезпечення обороноздатності держав [10, с. 21];

- *інтеграція технологічних і кіберзагроз.* Технологічні досягнення Другої світової війни, як-от ядерна зброя, революціонізували характер загроз безпеці. Ядерне стримування стало центральним елементом політики національної безпеки, із тривалими наслідками для контролю над озброєннями та глобальної стабільності. Бурхливий розвиток сучасних технологій тільки посилює актуальність цього компоненту.

Таким чином, Друга світова війна стимулювала перехід до багатовимірної парадигми національної безпеки, яка охоплює політичні, економічні та технологічні аспекти. Так, у 1947 році в США було прийнято Закон про національну безпеку, де велика увага приділялася економічній безпеці [11].

На найвищому міжнародному рівні термін «економічна безпека» отримав визнання у 1986 році, коли під час 40-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН було проголосовано за резолюцію 40/173 про міжнародну економічну безпеку. У ній було проголошено, що міжнародна спільнота повинна прагнути зміцнення міжнародної економічної безпеки задля соціально-економічного розвитку та поступу усіх держав [12]. У 1987 р. на 42-й сесії Генеральна Асамблея ООН прийняла концепцію міжнародної економічної безпеки. Зазначена концепція не пропонує чіткої дефініції міжнародної економічної безпеки, однак містить низку важливих висновків щодо її сутності. Так, вказано, що концепція міжнародної економічної безпеки є відносно новою, але основна ідея, яка лежить в її основі, навряд чи може бути описана як сучасна. Безпека зазвичай визначається як відсутність небезпеки, страху або загрози. Таким чином, вона завжди була постійною турботою людства. Безпека має суб'єктивний елемент: оцінку реальності загрози та необхідний рівень реакції. Основними елементами *економічної небезпеки* є нестабільність, непередбачуваність та ненадійність в економічних відносинах (п.13, 17-18) [13].

Важливою віхою в еволюції сприйняття національної (і глобальної) економічної безпеки став початок 1990-х років. Падіння Залізної завіси, кінець радянського комунізму, об'єднання Німеччини, новий етап європейської інтеграції на основі Договору про Європейський Союз (1992) [14], заснування Світової організації торгівлі (1994), поширення приватизації, поява Інтернет-економіки, економічна трансформація у Китаї – ці та інші чинники створили враження безальтернативності ринкової економіки, глобалізації та вільної торгівлі. В економічній і політичній думці світу домінувала неоліберальна ідеологія [15, с.141-188]. Широковідомою є характеристика цього історичного періоду як «кінця історії», що означає кінець ідеологічних протистоянь, глобальних революцій і воєн [16].

Втім, вже на початку XXI століття відбулися такі події, як терористична атака 11 вересня 2001 року, що потягла за собою «війну з тероризмом», та глобальна фінансова криза 2008-2009 років, що переросла в економічну кризу загалом. У середині другої декади XXI століття людство прийшло до визнання загрози зміни клімату та неприпустимості економічного зростання за будь-яку ціну, внаслідок чого в 2015 році було прийнято Паризьку кліматичну угоду [17] та Порядок денний для сталого розвитку до 2030 року [18]. У ЄС було проголошено Зелений курс – комплексну стратегію сталого розвитку, що переслідує основоположну мету перетворення Європи на перший кліматично-нейтральний континент до 2050 року, що, поміж іншого, передбачає «зелений» енергетичний перехід [19].

Крім того, у рамках ЄС посилюється занепокоєння з приводу зростаючого економічного впливу Китаю. У новій Стратегії зовнішньої та безпекової політики ЄС, прийнятій у 2016 р., була прямо проголошена мета *стратегічної автономії*. Стратегічна автономія ЄС означає здатність Європейського Союзу діяти самостійно в ключових сферах, таких як оборона, економіка та технології, зменшуючи залежність від інших країн. Вона передбачає зміцнення самодостатності та стійкості Союзу при збереженні відкритості до глобальної співпраці, з метою захисту інтересів і цінностей своїх громадян. Це поняття

еволюціонувало від зосередження на питаннях безпеки та оборони до охоплення економічних уразливостей, залежності ланцюгів постачання та технологічних викликів [20].

Європейська Комісія в складі, обраному у 2019 році під керівництвом Урсули фон дер Ляєн, чітко позиціонувала себе як «геополітична Комісія». У своїй першій програмній промові в листопаді 2019 року Президентка Комісії наголосила на необхідності для ЄС опанувати «мову сили». Щодо геоекономічних викликів ЄС, це передбачає як посилення європейської промислової політики, зокрема у сфері виробництва батарей або напівпровідників, так і більш ефективний захист від впливу третіх країн шляхом внесення змін або доповнення законодавства про конкуренцію та інструментів торговельної політики [21, с.4].

З іншого боку, у 2014 році розпочалася збройна агресія путінської росії проти України; паралельно зі здійсненням цієї агресії почав структуруватися блок недружніх до демократії країн. Російська агресія привернула увагу світової спільноти до нового виду викликів – **гібридних загроз**. Наразі це поняття визнане і відображене у багатьох політичних документах і стратегіях. Так, на саміті НАТО в Уельсі (2014) гібридні загрози були вперше висвітлені як ключова проблема: «Ми забезпечимо здатність НАТО ефективно реагувати на специфічні виклики, пов'язані з *загрозами гібридної війни*, де широкий спектр прямих і непрямих мілітарних, парамілітарних та цивільних заходів застосовуються у високоінтегрованому вигляді» [22, п. 13]. У документах НАТО гібридна загроза визначається як потенційні військові і невійськові дії, які державний або недержавний суб'єкт може застосовувати для підризу цільового суспільства і досягнення своїх політичних цілей. Ці дії виходять за рамки нормальної взаємодії держав, не обов'язково переслідуючи ціль війни. При цьому до інструментів гібридних загроз відносять: інформацію, нові технології, створення та використання політичних, соціальних та культурних поділів, дипломатію, економічні та фінансові маніпуляції, військові сили,

проксі-сили, організовану злочинність, використання права як зброї [32, с.15, 21-37].

У рамках ЄС у Комюніке Європейської комісії щодо протидії гібридним загрозам (2016) гібридні загрози визначено як «поєднання примусової та підривної діяльності, традиційних і нетрадиційних методів (дипломатичних, військових, економічних, технологічних), які можуть бути використані скоординовано державними або недержавними суб'єктами для досягнення конкретних цілей, залишаючись нижче порогу формально оголошеної війни». При цьому зазвичай акцент робиться на використанні вразливостей цілі та на створенні двозначності, щоб перешкодити процесам прийняття рішень. Масові кампанії дезінформації з використанням соціальних медіа для контролю над політичним наративом або для радикалізації, вербування та спрямування проксі-суб'єктів можуть бути засобами гібридних загроз [24].

Європейський центр передового досвіду з протидії гібридним загрозам (Hybrid CoE) визначає гібридні загрози як «скоординовані та синхронізовані дії, які навмисно спрямовані на вразливі місця демократичних держав та інституцій через широкий спектр засобів» [25].

Таким чином, гібридна загроза – це поєднання традиційних і нетрадиційних методів, які використовуються державними або недержавними суб'єктами для експлуатації вразливостей цільової держави чи організації. До цих методів належать, зокрема:

- військовий тиск або приховані операції,
- кібератаки на критичну інфраструктуру,
- дезінформаційні кампанії,
- економічний примус або маніпуляція енергоресурсами,
- використання проксі-сил або нерегулярних збройних формувань для створення нестабільності.

Метою гібридних загроз зазвичай є ослаблення чи дестабілізація цілі, при цьому уникнення формального оголошення війни, що ускладнює їхнє виявлення та протидію в межах традиційних правових рамок.

Сучасний етап розвитку світової спільноти відзначається безпрецедентним загостренням безпекових викликів, що суттєво впливають на розуміння та оцінку національної економічної безпеки. Пандемія COVID-19, яка охопила весь світ, стала однією з наймасштабніших глобальних криз від часів Другої світової війни. Її наслідки мають багатовимірний характер – медичний, економічний, політичний та безпековий. Ця надзвичайна подія продемонструвала не лише вразливість сучасного глобалізованого світу, а й недостатню готовність міжнародних інституцій ефективно реагувати на подібні загрози.

Поряд із цим світ стикається з іншими серйозними викликами: зміною клімату, демографічним старінням, появою нових хвороб, фінансовими потрясіннями та стрімким технологічним розвитком. Такі виклики, замість об'єднання людства, часто поглиблюють розбіжності, провокуючи внутрішнє напруження у суспільствах і загострення відносин між державами. Політична ситуація у багатьох країнах стає все більш нестабільною та конфліктною, що призводить до зростання ризиків та протиріч.

Сучасні занепокоєння щодо економічної безпеки відрізняються від традиційних у двох аспектах.

По-перше, вони стосуються економічних ризиків, пов'язаних не лише з кризами, а й із цілеспрямованим економічним примусом з боку іноземних держав або навіть субдержавних утворень. Ймовірно, саме тому термін «безпека» – на відміну від «стабільності» чи «стійкості» – останнім часом набув популярності для опису заходів з мінімізації економічних загроз, а не лише національних загроз загалом.

По-друге, останні занепокоєння здебільшого зосереджені на торговельних, а не фінансових вразливостях. Два-три останні зовнішні шоки, яких зазнала Європа (а меншою мірою і США), були пов'язані з торгівлею: порушення ланцюгів постачання через COVID-19 та стрибки цін на енергоносії після вторгнення Росії в Україну [26, с.1-2].

Водночас російське вторгнення в Україну стало яскравим прикладом провалу західної стратегії *Wandel durch Handel* («зміни через торгівлю»). Замість зниження напруженості економічна взаємозалежність, навпаки, зробила окремі частини Європи суттєво залежними від Росії на момент вторгнення, що, ймовірно, лише посилило її позиції [26, с.181].

Останньою подією, яка фундаментальним чином впливає на сприйняття як національної безпеки загалом, так і економічної безпеки зокрема, став прихід до влади у США Дональда Трампа та його команди на початку 2025 р. У своєму виступі на Мюнхенській безпековій конференції 14 лютого 2025 р. віцепрезидент США Дж. Д. Венс поставив під сумнів перспективу подальшого забезпечення США безпеки у Європі, що викликало величезне занепокоєння в самій Європі і питання про наступні дії [27].

23 лютого 2024 р. відбулися парламентські вибори в Німеччині. Лідер блоку ХДС/ХСС, що набрав найбільшу кількість голосів, Фрідріх Мерц негайно заявив: «Моїм абсолютним пріоритетом буде якнайшвидше зміцнення Європи, щоб ми могли, крок за кроком, справді досягти незалежності від США». Ф. Мерц вказав, що це завдання є настільки нагальним, що він не впевнений, чи лідери трансатлантичного альянсу, які зберуться на саміт у червні, «ще обговорюватимуть НАТО у його нинішньому форматі, чи нам доведеться набагато швидше створювати незалежну європейську оборонну спроможність» [28].

Також представники Республіканської партії США підготували законопроект про повний вихід США з ООН, адже організація «не просуває інтереси американців». Так, сенатор Майк Лі пропонує припинити членство США в ООН та її афілійованих органах, а також фінансування цих груп: «ООН перетворилася на майданчик для тиранів і місце для атак проти Америки та її союзників. Ми маємо припинити платити за це. Зараз, коли президент Трамп робить революцію у нашій зовнішній політиці, ставлячи Америку на перше місце, ми маємо вийти з цієї фіктивної організації», - заявив Лі [29].

Безпосередньо в економічній площині протекціоністська політика нової адміністрації США створює загрозу торговельних воєн. Так, у відповідь на запровадження нових тарифів США на імпорту сталі та алюмінію з ЄС у розмірі 25%, Європейська Комісія запровадила оперативні та пропорційні контрзаходи щодо імпорту американських товарів до ЄС. Загалом ці контрзаходи можуть поширюватися на експорт товарів зі США вартістю до 26 мільярдів євро, що відповідає економічному обсягу американських тарифів. У прес-релізі від 12 березня 2025 року Президентка Комісії Урсула фон дер Ляєн зазначила: «Ми глибоко шкодуємо про цей крок. Тарифи – це податки. Вони шкідливі для бізнесу і ще гірші для споживачів. Ці мита порушують ланцюги постачання. Вони створюють невизначеність для економіки. Під загрозою робочі місця. Ціни зростатимуть – як у Європі, так і в Сполучених Штатах. Європейський Союз має діяти для захисту споживачів і бізнесу» [30]. «Ми більше не можемо покладатися на США – це нова реальність. Тому ми повинні жорстко відповідати, це єдиний засіб», – сказав один із дипломатів ЄС [31].

Перераховані та інші поточні події дозволяють говорити про кризу заснованого на правилах світового економічного порядку, що склався після Другої світової війни.

Проведений огляд дозволяє виділяти такі **історичні етапи розвитку концепції національної економічної безпеки у світі** (з акцентом на європейському контексті) та характерні риси цих етапів:

1) ранній Новий час (XVI–XVIII століття): домінування ідеології меркантилізму, економічна безпека пов'язувалася з експортними можливостями держави й запасами дорогоцінних металів і ґрунтувалася на колоніальній експлуатації;

2) промислова революція і XIX століття: економічна безпека пов'язувалася з промисловим потенціалом і доступом до ресурсів;

3) перша половина XX століття: економічна безпека у контексті світових воєн, домінування протекціонізму й економічного націоналізму;

4) період після Другої світової війни: інституціоналізація економічної безпеки, багатовимірність її парадигми, функціонування структур колективної безпеки, вплив холодної війни;

5) кінець XX – початок XXI століття: економічна безпека вважається забезпеченою в умовах однополярного світу, домінування неоліберальної ідеології, глобалізації торгівлі й інвестицій;

6) кінець 2010-х років – 2020 роки: актуалізація концепції національної економічної безпеки в умовах формування багатопольного світу, переорієнтація на «стратегічну автономію» з метою зменшення зовнішньої економічної залежності, загострення кліматичної кризи, подальше зростання ролі технологій, визнання гібридних загроз;

7) сучасний період: перегляд уявлень національної економічної безпеки в умовах загострення існуючих загроз та нових викликів безпрецедентного масштабу (пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення РФ в Україну, занепад заснованого на правилах світового економічного порядку).

Таким чином, концепція економічної безпеки пройшла шлях від вузького фокусу на контролі ресурсів до багатовимірного підходу, що охоплює сталий розвиток, технологічне лідерство, стратегічну автономію та стійкість як до гібридних, так і прямих воєнних загроз. Еволюція цієї концепції в Україні відображає глобальні тенденції, враховуючи особливий геополітичний та інституційний контекст нашої держави.

Частина 1 статті 17 Конституції України наголошує на винятковій важливості забезпечення *економічної* та *інформаційної безпеки* України [32].

Як вже зазначалося, економічна безпека належить до складників ширшого поняття – національної безпеки. В Україні параметри національної безпеки вперше було визначено у Декларації про державний суверенітет [33]. Перша легальна дефініція національної безпеки була закріплена у Концепції (основах державної політики) національної безпеки України, схваленій Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. №3/97-ВР:

національна безпека України як «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [34].

На рівні закону визначення національної безпеки вперше з'явилося в статті 1 Закону України від 19 червня 2002 р. «Про основи національної безпеки України»: «національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [35]. Це визначення звертає на себе увагу своєю багатослівністю, яка виникає внаслідок безпосереднього перерахунку «сфер державного управління»; такий прийом не можна визнати вдалим, як і сам термін «сфери державного управління».

Закон «Про основи національної безпеки» втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону від 21 червня 2018 р. «Про національну безпеку України» [36]. Пункт 9 частини 1 статті 1 останнього Закону визначає національну

безпеку України як «захищеність ... національних інтересів України від реальних та потенційних загроз». Таким чином, нове визначення національної безпеки є лаконічним, а в основу його покладене поняття національних інтересів. Закон «Про національну безпеку України» враховує гібридні загрози, прямо пов'язуючи їх із російською агресією, кібератаками та дезінформацією.

Частина 4 статті 3 зазначеного Закону вказує, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, *економічної*, інформаційної, екологічної *безпеки*, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями. Попри пряму згадку економічної безпеки, видається, що вона первісно не перебувала в основному фокусі Закону. Про це можна судити, зокрема, з частини 5 статті 3, яка прямо вказує на необхідність прийняття низки стратегій за окремими напрямками національної безпеки, однак серед них не названо Стратегію економічної безпеки.

У наказі від 29 жовтня 2013 р. № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» Мінекономрозвитку України визначило економічну безпеку як «стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання» [37].

Значну роль у становленні вітчизняної концепції економічної безпеки відіграв Указ Президента від 30 вересня 2019 р. №722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [38], який встановив стратегічні цілі відповідно до 17 Цілей сталого розвитку ООН, визначених у Порядку денному для сталого розвитку до 2030 року.

У 2019 році було розроблено доктрину економічної безпеки України як складової національної безпеки, яка була зареєстрована у Верховній Раді України 5 травня 2020 року під № 3433 як проект закону про внесення змін до

Закону України «Про національну безпеку України» [39]. Втім, цей законопроект не було прийнято.

Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 було затверджено Стратегію національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [40]. Відповідно до п. 66 Стратегії, вона є основою «для розроблення документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації»; одним з таких документів визначено *Стратегію економічної безпеки*.

Указом від 11 серпня 2021 року № 347/2021 Президент України затвердив рішення РНБО України «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» [41]. Згідно з п. 18 Стратегії, основними завданнями щодо економічної безпеки є:

«забезпечення стійкості від зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз національним економічним інтересам держави та інтересам її громадян;

збереження та розвиток економічної потужності країни з урахуванням Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722, та позицій людиноцентризму;

гарантування національної економічної незалежності та здатності до захисту національних економічних інтересів, зокрема у високотехнологічній сфері».

Після пандемії COVID-19 та внаслідок початку повномасштабного російського вторгнення (лютий 2022 року) в системі економічної безпеки України посилилися існуючі і з'явилися нові загрози та виклики. На початку повномасштабного вторгнення економічна безпека України забезпечувалася завдяки раніше напрацьованим запасам стійкості, активній соціальній мобілізації на місцевому та регіональному рівнях у відповідь на пряму загрозу з боку Росії, а також значній підтримці з боку міжнародної спільноти. З переходом агресії у формат війни на виснаження негативний вплив воєнних дій на економіку країни істотно зріс унаслідок цілеспрямованих атак на критичну

інфраструктуру, скорочення фінансових ресурсів домогосподарств і бізнесу, а також застосування противником гібридних методів тиску.

Водночас, з'явилася нова перспектива для забезпечення національної економічної безпеки України: набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до ЄС і початок переговорів щодо такого вступу. Так, 28 лютого 2022 року Україна офіційно подала заявку на вступ до Європейського Союзу. 17 червня 2022 року Європейська комісія оприлюднила свої висновки щодо заявок, поданих Україною, Грузією та Республікою Молдова. На основі висновку Комісії, 23 червня 2022 року за одностайною згодою лідерів усіх 27 держав-членів ЄС Україна отримала перспективу вступу.

У своєму висновку Комісія визначила сім ключових кроків, які Україна повинна реалізувати для подальшого просування на шляху до членства в ЄС. Цей документ був доповнений аналітичним звітом від 2 лютого 2023 року, у якому оцінювався рівень відповідності українського законодавства асquis ЄС. Окрім того, Комісія рекомендувала розпочати переговори про вступ України до Європейського Союзу. 14 грудня 2023 року Європейською Радою було ухвалене політичне рішення щодо початку таких переговорів.

Офіційний старт переговорного процесу відбувся 25 червня 2024 року під час проведення першої міжурядової конференції. Наступним етапом стали двосторонні скринінги законодавства України в розрізі конкретних глав асquis ЄС. У межах цього етапу країна-кандидат оцінює ступінь гармонізації свого законодавства з правом ЄС та визначає план дій для його подальшого узгодження [42].

Таким чином, слід виділяти такі **історичні етапи розвитку концепції національної економічної безпеки в Україні** та їх характерні риси:

1) доконституційний етап (1991 – 2016): зародковий стан концепції національної економічної безпеки, загрози пов'язувалися передусім з незрілістю ринкових відносин та низьким розвитком інституцій, успадкованими з радянського минулого;

2) конституційний етап (1996 – 2002): Конституцією України закладено основи концепції національної економічної безпеки, відсутні спеціальні закони з безпекових питань;

3) законодавчий етап (2002 – 2019): прийняття спеціальних законів про національну безпеку, інкорпорація Цілей сталого розвитку, зростання ролі технологій, початок російської агресії та визнання гібридних загроз;

4) стратегічний етап (2019-2022): поява спеціальної Стратегії економічної безпеки, посилення чинників попереднього етапу;

5) сучасний (інтеграційний) етап (24 лютого 2022 – і по сьогодні): національна економічна безпека в контексті повномасштабного вторгнення та відкриття переговорів щодо вступу в ЄС.

Виділення історичних етапів розвитку поняття національної економічної безпеки має важливе значення для правового дослідження, оскільки дозволяє встановити зв'язок між трансформацією змісту цього явища та правовими інструментами, що застосовувалися для його забезпечення. На різних історичних етапах змінювалися пріоритети державної економічної політики, а отже, і правові засоби, що їх закріплювали. Так, у період становлення національних держав головна увага приділялася митно-тарифним і фіскальним інструментам; у XX столітті ключову роль почали відігравати антимонопольне регулювання, правові норми, спрямовані на стабілізацію фінансових систем та міжнародні договори; у сучасних умовах гібридних загроз особливого значення набуває правове регулювання у сфері кібербезпеки, контролю за стратегічними технологіями та захисту критичної інфраструктури. Такий історико-правовий аналіз дозволяє виявити закономірності еволюції правових механізмів, оцінити їх ефективність у певних історичних умовах і на цій основі сформулювати адекватні сучасним викликам правові інструменти для забезпечення економічної безпеки.

1.2. Національна економічна безпека як економічне і правове поняття

«Національна безпека» та «економічна безпека» є складними і багатограними поняттями, які отримали особливо ґрунтовну розробку не в юридичній науці, а у наукових роботах з філософії, соціології та теорії систем, а також в економічних науках. Напрацювання цих наук можуть скласти підґрунтя і для юридичного дослідження національної економічної безпеки.

Як зазначає Т.В. Тихий, термін «безпека» відображає домінуючу модель існування об'єкта у стані, де відсутні загрози для нього. Виходячи з цього підходу, об'єкти класифікуються як безпечні або небезпечні; увага зосереджується на існуванні об'єкта у контексті потенційних загроз, без аналізу його властивостей у інших аспектах. Таким чином, поняття «безпека» характеризує певний тип існування об'єкта в конкретних умовах, виділяючи одну з його ключових властивостей [43, с. 39].

У соціальному вимірі «безпеку» трактують як узгоджений стан функціонування соціальної системи, а також антропогенних та природних систем, за якого особа, володіючи знаннями про навколишнє середовище та його тенденції, може своєчасно виявляти та мінімізувати негативний вплив наявних або потенційних загроз, або ж повністю їх уникати. Це сприяє збереженню та розвитку системи особистісних цінностей [44, с. 71].

В.А. Ліпкан розглядає безпеку як комплексне явище, визначаючи її як стан захищеності суб'єктів, зокрема держави, та здатність адаптуватися до змін умов існування, що можуть бути як передбачуваними, так і несподіваними. Він виокремлює кілька ключових характеристик безпеки: 1) її розглядають як стан суб'єкта; 2) вона відображає здатність суб'єкта чи системи зберігати свою сутність під впливом негативних чинників, подібно до гомеостазу; 3) це властивість системи, що базується на структурній стійкості, самоорганізації та цілісності, причому кожна з цих складових критично важлива для збереження системи; 4) вона виступає гарантією та необхідною умовою для збереження і

розвитку матеріальних та духовних цінностей особи, суспільства та держави, забезпечуючи відсутність загроз для суб'єкта. Вчений підкреслює, що безпека завжди пов'язана з наявністю загроз і потребує ефективного управління ними [45, с. 62].

В. Пасічник вважає «безпеку» станом захищеності існування, цінностей та інтересів суб'єкта або об'єкта від загроз і небезпек. Такий стан створює оптимальні умови для життєдіяльності, розвитку та самореалізації. Досягнення безпеки, на його думку, забезпечується дотриманням відповідних параметрів та норм, що гарантують стабільність і збалансованість процесів, а також реалізацією комплексу заходів для створення і підтримання безпечного середовища [46, с. 5].

Використання терміну «безпека» охоплює широкий спектр суспільних сфер і особливо важливе у контексті забезпечення безпеки націй. Концепція «нація» пройшла складний шлях еволюції: від первісного розуміння, заснованого на кровній спорідненості, до сучасного, що акцентує територіально-політичні аспекти. Незважаючи на різноманітність, сучасні нації можуть бути ідентифіковані як спільноти, що поділяють історію, культуру, традиції, цінності та мають потенціал для державотворення [47, с.10]. Терміни «нація» і «народ» не є синонімами: «народ» охоплює соціальні, етнічні та політичні аспекти, об'єднуючи людей за мовою, культурою, суспільною приналежністю та громадянством. «Нація» у цьому контексті – це народ, об'єднаний державницькими зусиллями, здатністю до самоідентифікації та інтеграції інших груп у державу [48, с. 23-24].

Ю. Римаренко описує націю як етносоціальну спільність із сформованою свідомістю ідентичності та територіально-мовною і економічною єдністю, яка може втрачати свою визначальність під впливом інтеграційних і міграційних процесів, але не зникає [49, с.121]. А. Колодій визначає націю як модерну культурно-політичну спільноту з достатнім рівнем соціальної культури для підтримки єдності, здатну функціонувати як політично організоване суспільство з власним урядом [50, с. 49].

Конструктивісти розглядають націю як основну політичну форму об'єднання людей із визначеною територією, контрольованими кордонами, єдиною правовою системою та інститутами, участю всіх членів у суспільному житті, масовою публічною культурою, колективною незалежністю у формі суверенної держави, членством у міжнародній системі та легітимацією через ідеологію націоналізму [51, с. 46]. Таким чином, поняття «національний» походить від слова «нація» і пов'язане з її суспільно-політичною діяльністю.

У літературі існує багато інтерпретацій поняття «національна безпека». Так, В.А. Ліпкан та О.С. Ліпкан розглядають національну безпеку як комплексну сферу, що охоплює людину, націю, державу, а також культурні й традиційні елементи, такі як звичаї, традиції та ресурси. Ця концепція зміцнює взаємозв'язки між людьми та пов'язує їх з історичною спадщиною і довкіллям, підкреслюючи важливість збереження матеріальних і духовних цінностей нації. Автор наголошує на необхідності органічного поєднання зусиль держави та недержавних інституцій для ефективного забезпечення національної безпеки [52, с. 10].

О.С. Власюк трактує національну безпеку України як метод самозахисту народу, що сформував незалежну державу. Він визначає її як спосіб гарантування вільного існування і саморозвитку нації, захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також як комплекс державних і суспільних заходів для забезпечення стабільності й розвитку, що включає охорону базових цінностей і інтересів народу та кожної особи [53, с. 25].

Т.І. Блистів, В.Т. Колесник, П.Я. Пригунов і К.В. Карпова розглядають національну безпеку України як безперервний процес. Вони підкреслюють, що система її забезпечення повинна функціонувати як гарантія успішного проведення цього процесу, акцентуючи на динамічному та комплексному підході. Таким чином, національна безпека сприймається не як статичний стан, а як активний чинник розвитку країни, що забезпечує взаємодію з внутрішніми та зовнішніми викликами і створює умови для стабільного розвитку та самореалізації нації [54, с. 15].

З точки зору О.В. Глазова, національна безпека визначається через рівень захисту принципово важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, - як реальних, так і потенційних. Для оптимального забезпечення національних інтересів необхідно підтримувати стабільність у ключових сферах безпеки, як-от: політична, економічна, соціальна, демографічна, інформаційна, екологічна, воєнна безпека. Ефективна національна безпека передбачає збереження стабільності соціальної системи та створення умов для її подальшого існування і розвитку [55, с. 44].

На основі проведеного аналізу можна констатувати, що єдиного усталеного визначення поняття «національна безпека» на сьогодні не існує. На наш погляд, під *національною безпекою* слід розуміти стан захищеності особистості, суспільства та держави від широкого спектра внутрішніх та зовнішніх загроз, включаючи гібридні загрози, що забезпечує умови для реалізації конституційних прав і свобод, підтримує суверенітет, незалежність, державну та територіальну цілісність, а також сприяє сталому соціально-економічному розвитку держави.

Особливою складовою системи національної безпеки є *економічна безпека*, що з однієї сторони формує захист національних інтересів, з іншого – є безпосередньою умовою дотримання і реалізації національних інтересів щодо забезпечення фінансування, формування доходів та витрат тощо.

Економічна безпека все ще є поняттям у стадії формування. У найзагальнішому вигляді її можна визначити як запобігання негативним економічним наслідкам та забезпечення того, щоб у разі реалізації ризиків завдана шкода була мінімальною [26, с.3].

У науковій (передусім, економічній) літературі ведуть активну дискусію щодо формулювання та визначення концептуальних меж поняття «економічна безпека». М.О. Самофалова, Т.М. Іванюта та інші виділяють шість основних напрямів [56, с.129], які наведено у таблиці 1:

Таблиця 1. Наукові підходи до визначення поняття «економічна безпека»

Науковий підхід	Визначення економічної безпеки
-----------------	--------------------------------

Кондиціональний	сукупність умов, які забезпечують виконання визначених державою завдань
Якісний	якісна характеристика економічної системи, що вказує на її спроможність підтримувати сприятливі умови для функціонування і розвитку держави, бізнесу та громадян
Протекціоністський	захищеність як держави, так і бізнесу та громадян від внутрішніх і зовнішніх загроз.
Статичний	стан економіки, який дає державі можливість виконувати свої функції та протидіяти загрозам
Ресурсний	ресурсна забезпеченість держави для досягнення економічної безпеки
Телеологічний	не є випадковим збігом обставин, а результатом свідомої діяльності, спрямованої на забезпечення її на всіх рівнях

Існує також інтеграційний підхід, що прагне об'єднати всі ключові компоненти та аспекти в одне визначення економічної безпеки. Зокрема, О.Ю. Чубукова та Т.Є. Воронкова розглядають її як інтегровану категорію, що охоплює різні ієрархічні рівні та функціональні сфери економіки, наголошуючи на взаємозалежності економічних відносин між усіма суб'єктами – від міжнародних організацій до окремих громадян – для забезпечення розвитку та захисту інтересів учасників економічного процесу [57, с. 13]. В.О. Рожков підкреслює багатогранність економічної безпеки, враховуючи стійкість і стабільність системи, здатність протистояти загрозам, функціональність суб'єктів господарювання та забезпеченість ресурсами [58, с. 480]. Видається, що інтеграційний підхід є найбільш виправданим, оскільки абсолютизація одного з аспектів економічної безпеки призведе до нехтування іншими.

Автори монографії «Економіка та економічна безпека держави. Теорія та практика» визначають економічну безпеку як «попереджувальну міру», що впливає з економічного та політичного курсу держави, реалізація якої може вимагати різних або навіть протилежних дій, підкреслюючи необхідність гнучкої та адаптивної стратегії [59, с. 18]. У зв'язку з цим вбачається за

потрібне наголосити на недоцільності статичного підходу до економічної безпеки, яка є насправді динамічним явищем.

Можна погодитися з тим, що економічна безпека є багатовимірною категорією, що загалом відображає здатність національної економіки забезпечувати відтворення ресурсів для задоволення потреб населення та держави, протидіяти дестабілізуючим факторам, що загрожують сталому й збалансованому розвитку, а також підтримувати конкурентоспроможність національної економіки в глобальній економічній системі [60].

Попри те, що розглянуті визначення економічної безпеки слугують формуванню поглиблених комплексних знань про цю категорію, їх не можна вважати достатніми для цілей юридичної науки через те, що у них *не приділяється жодна увага праву*, і, зокрема, законодавству як основній формі існування останнього. Тут слід позитивно відзначити економічну парадигму інституціоналізму, яка отримала поширення у наукових колах наприкінці ХХ століття і акцентує увагу на ролі інститутів та правил (включаючи норми права), що регулюють економічну діяльність.

Особливе значення для теми економічної безпеки має дослідження перуанського економіста Ернандо де Сото, опубліковане у 1990-х роках, де було запропоновано новий погляд на роль тіньової економіки в сучасних економічних системах [61]. Е. де Сото стверджував, що неформальний сектор зростає не через відсталість чи кримінальність, а внаслідок надмірної бюрократії та адміністративних бар'єрів, що гальмують конкуренцію. Його польові дослідження показали, що реєстрація швацької майстерні в Перу займає 289 днів і коштує 32 мінімальні місячні зарплати, а отримання ліцензії на вуличну торгівлю – 43 дні та 15 зарплат. Дослідник підкреслив важливість формалізації тіньового сектору, зазначаючи, що проблема полягає не у боротьбі з нелегальною діяльністю, а у створенні умов для її інтеграції в легальний економічний простір. Ця ідея набула широкого визнання в країнах із перехідною економікою, включно з Україною, де розвиток неформального сектору часто сприймається як наслідок неефективності державних інституцій і

високого рівня корупції [62, с. 57]. Дослідження Е. де Сото привертає увагу до визначальної ролі *права* у забезпеченні економічних процесів. Це стосується і забезпечення національної економічної безпеки.

Норми права завжди мають своїх адресатів і спрямовані на забезпечення (охорону, захист) певних суспільних благ. Тому, якщо говорити про національну економічну безпеку як правове поняття, то необхідним уявляється чітке виділення *суб'єктів і об'єктів* такої безпеки.

Першочерговим **суб'єктом** національної економічної безпеки, без сумніву, є сама держава. Такий висновок випливає вже з того, що поняття «національний» в сучасних умовах пов'язане з національною *державою*. Назва спеціального Закону – «Про національну безпеку України» – також прямо вказує на те, що суб'єктом національної безпеки є держава Україна. У проаналізованій неюридичній спеціальній літературі поняття «національна економічна безпека» та «економічна безпека *держави*» загалом вживаються як синоніми (це, зокрема, випливає з підходів, систематизованих у Таблиці 1 вище).

Разом з тим, чи можна вважати державу *єдиним* суб'єктом національної економічної безпеки? Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020, має назву «Безпека людини – безпека країни». П.1 цієї Стратегії визначає: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки». Однією з основних засад Стратегії визначено «стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування» (п.4, де суспільство стоїть на першому місці перед державою). У цих формулюваннях втілено людиноцентричну ідею про те, що безпека держави є реальною тільки за умови убезпеченості кожної особи, що перебуває під її юрисдикцією.

Коли йдеться про національну *економічну* безпеку, то на перший план виходить убезпеченість суб'єктів господарювання, яка передбачає, передусім, захищеність їхніх економічних прав та законних інтересів. Такі властивості національної економічної безпеки, як конкурентоспроможність на світових ринках, стійкість (резильєнтність), забезпеченість ресурсами тощо, в кінцевому підсумку забезпечуються економічними результатами конкретних суб'єктів бізнесу, тож захищеність національних економічних інтересів має своєю обов'язковою передумовою захищеність індивідуальних інтересів.

Як впливає з наведених вище підходів до визначення національної економічної безпеки, її традиційно пов'язують насамперед з економічною безпекою держави. Може видаватися, що безпека окремих суб'єктів господарювання аж ніяк не входить до системи національної економічної безпеки, оскільки індивідуальні інтереси суб'єктів господарювання можуть прямо суперечити публічним інтересам. Однак, на нашу думку, така позиція є необґрунтованою і деструктивною.

У Концепції національної економічної безпеки України, підготовленій Міжнародним інститутом свободи (2024) зазначено, що «у старій економічній моделі України саме Держава є джерелом найбільших загроз і ризиків для забезпечення швидкого, довгострокового економічного зростання, технологічної модернізації і розвитку людського та підприємницького капіталу» [63, с.3]. Автори Концепції пропонують «на відміну від домінуючого підходу до національної економічної безпеки, в якому центральне місце посідає Держава/Уряд... в центр системи економічної безпеки поставити людину, яка виступає в різних функціях: виробника, підприємця, споживача, інвестора, кредитора, позичальника тощо [63, с.28]. Вказівка на людину є даниною домінуючій в сучасному правознавстві концепції людиноцентризму, однак очевидно, що в цьому контексті йдеться не про людських істот як таких, а про економічно активних суб'єктів, центральне місце серед яких належить суб'єктам господарювання. Тож безпека окремих суб'єктів господарювання

неодмінно повинна визнаватися елементом системи національної економічної безпеки.

Відтак суб'єктами національної економічної безпеки слід вважати як першочергового суб'єкта – державу, так і фізичних та юридичних осіб, які перебувають під її юрисдикцією, передусім – суб'єктів господарювання. Оскільки інтереси суб'єктів господарювання можуть представляти колективні утворення (зокрема, господарські об'єднання), їх також слід відносити до суб'єктів національної економічної безпеки.

Крім того, у спеціальному законодавстві носієм економічних прав та інтересів може визначатися національний товаровиробник (у значенні галузі національного виробництва загалом). Так, у Законі України від 22 грудня 1998 р. «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» національний товаровиробник визначається як збірне поняття – сукупність виробників товару, які представляють галузь у цілому або переважну її частину (пункт 16 статті 1) [64]. У цьому контексті національні товаровиробники також повинні визнаватися суб'єктами національної економічної безпеки.

Спроба легального визначення **об'єктів** національної безпеки мала місце в Концепції (основах державної політики) національної безпеки України 1997 р., відповідно до якої «головними об'єктами національної безпеки є:

громадянин – його права і свободи;

суспільство – його духовні та матеріальні цінності;

держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів».

Цю спробу не можна вважати вдалою – адже очевидне змішання суб'єктів і об'єктів національної безпеки, тобто, носіїв відповідних благ і власне цих благ. Очевидно, що для національної *економічної* безпеки суб'єкти господарювання більш значущі, ніж «громадяни». Також, напевно, чи до об'єктів економічної безпеки належать духовні цінності суспільства. Що стосується тих благ, які визначено в Концепції як атрибути держави – то ці блага є об'єктами усіх без винятку видів національної безпеки, оскільки очевидно, що без їхньої

убезпеченості жодної безпеки не буде. Втім, поряд з цими загальними благами слід виділяти і спеціальні блага, які є об'єктами саме економічної безпеки. З аналізу законодавства та спеціальної літератури випливає, що до них належать:

конкурентоспроможність економіки України
економічна стійкість (резильєнтність) економіки щодо широкого спектру загроз;

вигідне для України міжнародне економічне співробітництво;
інтеграція до внутрішнього ринку ЄС;
забезпеченість ресурсами та підвищення ресурсоефективності;
відповідність Цілям сталого розвитку;
легкість ведення бізнесу, економічні права та свободи тощо.

У силу того, що Закон «Про національну безпеку України» визначає національну безпеку України через захищеність національних інтересів від загроз, юридичне дослідження національної економічної безпеки повинно включати юридичний аналіз понять «національні інтереси» та «загрози».

На думку О. Шевчук та Н. Ментух, до національно-державних інтересів належать:

- «1) підвищення якості життя та населення;
- 2) економічне зростання;
- 3) наука, техніка, освіта, охорона здоров'я, культура;
- 4) екологія живих систем і раціональне природокористування;
- 5) стратегічна стабільність» [65, с. 284].

Пункт 10 частини 1 статті 1 Закону «Про національну безпеку України» визначає *національні інтереси України* як «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян». У цій дефініції очевидна ідея людиноцентризму, але й очевидне ігнорування економічних аспектів. Це підтверджує висловлену раніше тезу, згідно з якою економічна безпека не перебуває в основному фокусі Закону. Така ситуація є неприпустимою, позаяк

економічна безпека, будучи однією з складових національної безпеки, водночас забезпечує матеріальні ресурси, необхідні для забезпечення усіх інших видів національної безпеки. У зв'язку з цим пропонуємо викласти пункт 10 частини 1 статті 1 Закону «Про національну безпеку України» у новій редакції, додавши до наявного переліку національних інтересів України *«ефективність, конкурентоспроможність і стійкість її економіки»*.

Пункт 6 частини 1 статті 1 Закону «Про національну безпеку України» визначає *загрози національній безпеці України* як «явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України».

Поняття загрози нерозривно пов'язане з категоріями *небезпеки* та *ризик*у. Співвідношення цих понять є предметом наукової дискусії, в рамках якої одні автори ототожнюють ці поняття, інші у різний спосіб розмежовують їх [66, с.259-264]. Т.В. Романчик підсумовує дискусію про співвідношення понять «небезпека» і «загроза» таким чином: небезпека – це «певний імовірнісний неконкретизований вплив на об'єкти та процеси негативних чинників зовнішнього або внутрішнього походження»; вона є багатоаспектною, динамічною та перманентною. Тимчасом загроза – це категорія, близька за сутністю до категорії «небезпека», але відмітною особливістю її є більш конкретна форма впливу на об'єкт дії [66, с.260-261].

Визначення *ризик*у у літературі та законодавчих актах так само є різноманітним. Згідно зі Словником Мерріама–Вебстера ризик означає «небезпеку або можливість збитку» [67], тимчасом як Словник української мови одним із значень цього слова вказує «сміливий, ініціативний вчинок, дія із сподіванням щастя, успіху, позитивного результату» [68]. Останнє визначення відображає загальне розуміння ризику як потенціалу негативних подій, але включає також елемент невизначеності та сподівання на позитивний результат. І навпаки, А.А. Лазарев вважає недоцільним включати у поняття ризику

ймовірність позитивних подій, наголошуючи на негативних наслідках, які виникають внаслідок невизначеності [69].

Вважаємо, що включення або невключення у правове поняття ризику ймовірності настання позитивних наслідків залежить від цілей правового регулювання у конкретному випадку. Так, існує поділ договорів на мінові та ризикові (алеаторні); при цьому ризиковий (алеаторний) договір визначають як «орієнтовану на вдачу, збіг обставин, випадок тощо угоду» [70, с.5]. Ясна річ, що у цьому контексті ризик обов'язково включатиме ймовірність настання позитивних наслідків (виграшу); власне, у зв'язку зі сподіванням на виграш договір такого виду і укладається. На противагу цьому, закон України від 18 січня 2001 р. «Про об'єкти підвищеної небезпеки» [71] визначає ризик як «ступінь ймовірності певної негативної події, яка може відбутися в певний час або при певних обставинах». У цьому випадку для законодавця має значення виключно негативний аспект ризику. Саме таке («негативне») розуміння ризику відповідає і контексту нашого дослідження.

Пропонуємо таке бачення співвідношення понять «небезпека», «загроза» та «ризик» в контексті правового забезпечення національної економічної безпеки (таблиця 2):

Таблиця 2. Співвідношення понять «небезпека», «загроза» та «ризик» в контексті правового забезпечення національної економічної безпеки

	Небезпека	Загроза	Ризик
<i>Визначення</i>	Загальний стан, що створює потенційну можливість шкоди економічній системі	Конкретизована небезпека з відомим джерелом, механізмом та напрямом впливу, здатна реалізуватися у найближчій перспективі	Імовірність настання негативних наслідків від дії загрози, виражена у кількісних чи якісних показниках
<i>Характер</i>	Може існувати постійно або періодично, не	Має цільовий, адресний характер, завжди	Є результатом оцінки (ймовірність ×

	обов'язково пов'язана з активними діями	пов'язана з конкретними обставинами чи суб'єктами	масштаб шкоди)
<i>Правовий аспект</i>	Підстава для закріплення стратегічних індикаторів та планування захисних заходів у законодавстві	Підстава для застосування конкретних правових засобів і механізмів реагування (санкції, обмеження, надзвичайні режими тощо)	Підстава для прийняття управлінських рішень щодо запобігання або мінімізації шкоди, визначення допустимих меж впливу
<i>Приклад у сфері економічної безпеки</i>	Висока залежність від імпорту енергоносіїв	Припинення постачання енергоносіїв з конкретної країни	Зростання цін на електроенергію на 30%

Також, зважаючи на те, що загрози становлять необхідний елемент поняття національної економічної безпеки, уявляється доцільним провести таку класифікацію загроз:

1) **залежно від характеру** загрози поділяються на *прямі* – навмисно створені діями суб'єктів, які виступають конкурентами чи противниками, та *непрямі* – викликані непередбаченими змінами в ринковій кон'юктурі або політичними подіями, які можуть руйнувати сталі системи економічної та політичної взаємодії.

Так, наприклад, Закон України від 22 грудня 1998 р. «Про спеціальні заходи щодо імпорту в Україну» [72] як один з трьох спеціальних законів, спрямованих на захист національного товаровиробника, визначає порядок проведення спеціальних розслідувань та застосування спеціальних заходів (спеціального мита та квотування) як заходів реагування на зростаючий імпорт відповідного товару в Україну. На відміну від демпінгового імпорту та субсидованого імпорту, які є умисними діями відповідних іноземних суб'єктів, а відтак визнаються недобросовісною конкуренцією згідно з статтею 31 Закону України від 16 квітня 1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність» [73],

зростаючий імпорт є просто коливанням ринкової кон'юнктури, яке може виникнути, наприклад, у разі надмірного врожаю певної сільськогосподарської культури. У цьому випадку йдеться про непряму загрозу;

2) **залежно від походження** загрози можуть бути *внутрішніми* та *зовнішніми*. Внутрішні загрози пов'язані з економічним станом, розвитком науки, освіти, культури, соціальної сфери, екології та рівнем національних прагнень країни. Крім того, значний вплив на виникнення внутрішніх загроз в сучасному періоді справляє неефективне державне регулювання економіки.

Зовнішні загрози походять від іноземних держав, корпорацій або зовнішніх ринкових сил, які негативно впливають на національну економічну безпеку. До основних видів зовнішніх загроз в сучасному світі можна віднести:

економічні санкції та торговельні обмеження (наприклад, ембарго, тарифи);

нечесні торговельні практики (наприклад, демпінг, монополізація ринку);
встановлення іноземного контролю над критичними галузями (наприклад, поглинання стратегічних компаній інвесторами з недружніх країн);

маніпулювання світовими цінами на сировинні товари (наприклад, шоки в пропозиції нафти чи газу, які намагалася створювати російська федерація на початку повномасштабного вторгнення в Україну);

геополітичні конфлікти, що впливають на торгівлю та інвестиції;

кібератаки на фінансово-економічну та іншу інфраструктуру;

3) **залежно від структури** слід виділяти *прості* загрози, в основі яких лежить певний традиційний інструмент впливу (як-от торговельні обмеження або військова сила) та *складні (гібридні)* загрози, які характеризуються складною структурою, використанням широкого високоінтегрованого спектру традиційних і нетрадиційних інструментів для досягнення цілей. До економічних аспектів гібридних загроз слід відносити, зокрема, економічний примус та використання торгівлі як зброї, кіберекономічні загрози, дезінформаційні кампанії в економічній сфері, здійснення іноземного впливу

через інвестиції і контроль інфраструктури, корупційні практики як інструмент економічного підпорядкування;

4) **залежно від рівня впливу** слід розрізняти *загальноекономічні* загрози – загрози економічній системі загалом та *індивідуальні* загрози – загрози *окремим суб'єктам господарювання*. Очевидно, що індивідуальні загрози мають властивість накопичуватися і зрештою перетворюються на загрози для усієї економіки України; однак критерієм розмежування у даному випадку виступає саме рівень безпосереднього впливу. Вказаний критерій видається дуже важливим саме для правового дослідження національної економічної безпеки, що можна проілюструвати наступним.

Дослідження, у фокусі яких перебувають загальноекономічні загрози, є зазвичай суто економічними і не приділяють уваги регулюючому впливу права. Прикладом такого дослідження є Експертно-аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень «Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану» [74]. У 2022–2023 роках Національний інститут стратегічних досліджень провів дослідження, спрямоване на виявлення специфічних загроз для економічної безпеки нашої держави в умовах воєнного стану. Дослідження ґрунтувалося на кабінетному аналізі та опитуваннях провідних фахівців і мало на меті сформулювати актуальне бачення економічних ризиків. Для ідентифікації загроз використовувалися критерії, що включали індикатори зі Стратегії економічної безпеки України до 2025 року та додаткові фактори, які експерти визначили як важливі для оцінки економічної стійкості. Відбір показників здійснювався з урахуванням їхньої репрезентативності, надійності та доступності даних.

У ході зазначеного дослідження здійснено аналіз 50 загроз, що впливають на різні аспекти економічної безпеки України. Серед розглянутих сфер були макроекономічна, фінансова, інвестиційно-інноваційна, виробнича, зовнішньоекономічна, соціальна та продовольча безпека. Ці сегменти були обрані як важливі компоненти для оцінювання впливу військового конфлікту на національну стабільність. У сегменті «Макроекономічна безпека» виділено такі

загрози, як: 1) різке падіння економічної активності внаслідок війни, що призводить до згортання бізнесу в регіонах, охоплених бойовими діями або розташованих у зоні підвищеного ризику; 2) відплив капіталу за межі України та релокація підприємств за кордон; 3) суттєве скорочення інвестиційної активності; 4) критичне зниження обсягів кредитного фінансування основного капіталу, обігових коштів та інвестиційних проєктів; 5) скорочення трудового потенціалу через масштабну зовнішню міграцію, велику кількість внутрішньо переміщених осіб і людські втрати серед цивільного населення; 6) зростання рівня інфляції; 7) зменшення обсягів приватного споживання [74, с. 6]. Бачимо, що правові чинники (наприклад, якість законодавства) не є вирішальними для виникнення цих загроз. Безперечно, правові засоби можуть бути використані для захисту від таких загроз, однак дослідження про це не згадує.

Наведемо ще один приклад з зазначеного дослідження. У сегменті «Зовнішньоекономічна безпека» виділено такі загрози, як: 1) істотна втрата експортного потенціалу України через руйнування або пошкодження виробничих потужностей; 2) ускладнення здійснення експорту внаслідок руйнування чи порушення транспортно-логістичних шляхів; 3) зростання негативного сальдо торговельного балансу; 4) посилення сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту; 5) обмеження дієвості інфраструктури підтримки зовнішньоторговельної діяльності; 6) суттєве зростання частки імпорту у структурі внутрішнього споживання [74, с.6]. Бачимо, що і у цьому випадку загрози і їх подолання жодним чином не пов'язуються з правом (те саме можна сказати про решту сегментів).

Протилежним прикладом є Концепція національної економічної безпеки України, підготовлена Міжнародним інститутом свободи. Ця Концепція виходить насамперед з індивідуальних загроз; можна побачити, що перелік таких загроз має зовсім інший вигляд, ніж у дослідженні Національного інституту стратегічних досліджень. Крім того, значна кількість виділених загроз є правовими і усуваються повністю або переважно правовими засобами. Це, зокрема, такі загрози, як: «низька якість інститутів та організацій,

відповідальних за реалізацію принципів верховенства права, презумпції невинуватості та добросовісності підприємця», «низька якість законодавства та нормативно-правової бази: наявність великої кількості норм та положень, які є джерелом дискреції для чиновників, контролерів і правоохоронних органів (інтерпретація понять «перспективний», «інноваційний», «обґрунтований», «доцільний», «ризикований», «збалансований», «оптимальний», «стимулюючий», «нормальний», «соціально орієнтований», «стратегічно важливий» тощо)»; «слабкість і дефективність судової влади: низький рівень професіоналізму, політизація, синдикалізм і клановість, високі бар'єри для використання приватного арбітражу»; «слабкість і дефективність правоохоронної системи при захисті приватної власності: блокування діяльності комерційних суб'єктів, застосування конфіскації та націоналізації, дискримінація суб'єктів приватної форми власності при державних закупівлях»; «високі витрати входу на ринок і виходу з нього (дорогі, трудомісткі процедури відкриття і закриття бізнесу)» [63, с. 34-35]. Не усі з наведених ті інших положень Концепції є коректними (так, наприклад, констатація «низького рівня професіоналізму» у судовій владі загалом є неповагою до суддівської професії); однак цей документ цікавий тим, що приділяє першочергову увагу саме правовим чинникам у забезпеченні національної економічної безпеки.

Підсумовуючи дослідження, проведене у цьому підрозділі, вважаємо, що *національна економічна безпека* – це такий стан національної економіки, за якого економічна система є захищеною від загроз, що можуть завдавати шкоди її здатності підтримувати стале зростання, фінансову стабільність і добробут громадян, а економічні суб'єкти діють в умовах режимі верховенства права, сприятливого регуляторного середовища та економічної свободи, що забезпечується застосуванням комплексу заходів організаційного і правового характеру. Вона включає стійкість економіки до внутрішніх і зовнішніх вразливостей, забезпечуючи здатність ефективно функціонувати за несприятливих умов і адаптуватися до нових викликів.

З юридичної точки зору національна економічна безпека передбачає впровадження політик, стратегій та регуляторних актів для пом'якшення ризиків для ключових секторів економіки. Вона також включає захист права власності, впровадження практик чесної торгівлі та дотримання міжнародних зобов'язань за одночасного гарантування суверенітету та економічної незалежності.

1.3. Система правового забезпечення національної економічної безпеки

Комплексний і багатоаспектний характер національної економічної безпеки дозволяє говорити про *систему національної економічної безпеки*.

За визначенням словника Мерріама-Вебстера, система – це така, що регулярно взаємодіє, або взаємозалежна група елементів, що утворюють єдине ціле [75]. Термін «система» походить від латинського слова *systema*, яке, своєю чергою, бере початок від грецького *σύστημα* (*systema*), що означає «цілісне утворення, складене з кількох частин або елементів, система», буквально – «поєднання» чи «композиція». Система оточена своїм середовищем та перебуває під його впливом, її описують через її межі, *структуру* та призначення, і вона знаходить вираження у своїй функціональній діяльності [76].

Поняття «система економічної безпеки» отримує визначення, знову ж таки, передусім в економічній літературі. Наукову дискусію з цього приводу систематизовано в таблиці 3:

Таблиця 3. Наукові підходи до визначення поняття «система економічної безпеки»

Вчені	Визначення
С.М. Ткач [77]	сукупність взаємопов'язаних елементів регіональної економіки, які взаємодіють із зовнішнім середовищем і формують єдине ціле;

	два підходи до визначення системи: як сукупність елементів та як сукупність властивостей
А.І. Сухоруков, С.З. Мошенський, О.М.Петрук [78]	комплекс організаційно-управлінських, технологічних, технічних і маркетингових заходів, що спрямовані на захист підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз
М.І. Камлик [79]	взаємопов'язані організаційно-правових заходів, що реалізуються спеціальними органами та службами для охорони ключових інтересів особи, підприємства та держави
А.І. Пономаренко [80]	сукупність об'єкта, засобів захисту, нормативної бази та організаційних структур
Л.В. Шарий [81]	сукупність спеціальних структур, засобів, методів та заходів, які захищають бізнес від загроз
А.Л. Коробчинський [82]	інтегрована мережа інституцій, регуляторних механізмів та стратегічних ініціатив, спрямованих на охорону національної економіки від внутрішніх і зовнішніх загроз; включає як відповідні відомства та агентства, так і координаційні механізми між гілками влади для забезпечення послідовної політики; заходи системи спрямовані не лише на нейтралізацію загроз, а й на створення умов для стабільного розвитку економіки
І.В. Заблудська [83]	[регіональна економічна безпека] охоплює елементи економічної незалежності, стабільності, стійкості, а також здатності до саморозвитку і прогресу
Т.М. Адаменко [84]	активна форма державної діяльності, яка реалізує механізми забезпечення безпеки
В.В. Вовк [85]	структурований комплекс стратегічних, тактичних та оперативних заходів, спрямованих на захист країни від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також на формування унікальних можливостей для ефективного протидії цим загрозам у перспективі

Підхід до системи економічної безпеки як *сукупності властивостей* має певну поширеність в літературі. Так, на думку І.О. Кресіної та О. М. Стойко за своєю структурою національна економічна безпека має три найважливіші складові: економічну незалежність; стабільність і стійкість національної економіки; здатність до саморозвитку та просування [86, с. 435]. Тим не менше

вважаємо, що система є організованою сукупністю взаємопов'язаних *елементів* (тобто, складових частин), які взаємодіють для здійснення конкретної мети або функції. Щодо властивостей, то вони є важливими характеристиками національної економічної безпеки, однак повинні розглядатися окремо, за межами поняття системи. Щодо першої з наведених у Таблиці 2 точок зору, згідно з якою система національної економічної безпеки є як сукупністю елементів, так і сукупністю властивостей, то, на нашу думку, ці два підходи не можна об'єднувати в межах одного поняття, інакше воно втратить цілісність і фокус.

Також у вищенаведених визначеннях можна помітити довільний перерахунок цілком різнорідних елементів (структури, засоби, методи, заходи, нормативна база тощо). Тимчасом різні за своєю природою та функціональними зв'язками елементи не можна представляти у вигляді єдиного горизонтального переліку. Цю проблему можна вирішити, якщо говорити про різні смислові блоки в системі національної економічної безпеки.

На нашу думку, система національної економічної безпеки складається з таких складових частин:

вертикальна структура національної економічної безпеки: включає *рівні* такої безпеки залежно від суб'єкта безпеки;

горизонтальна структура національної економічної безпеки: включає *види* такої безпеки за сферами економіки;

функціональна структура національної економічної безпеки: включає стратегічне і нормативно-правове забезпечення національної економічної безпеки, суб'єктів забезпечення такої безпеки та правові засоби (інструменти), необхідні для такого забезпечення.

I. Вертикальна структура національної економічної безпеки. Концепція економічних рівнів має під собою теоретичне обґрунтування в економічних науках.

Беручи до уваги ієрархічний характер економічних процесів, можна виділити наступні рівні економічної безпеки:

мікрорівень – рівень діяльності окремих господарюючих суб'єктів;

галузовий мезорівень – формується через взаємодію суб'єктів, що належать до однієї галузі;

регіональний мезорівень – виникає внаслідок економічної діяльності суб'єктів у певному географічному регіоні;

національний рівень – забезпечується сумарною діяльністю всіх регіональних та галузових суб'єктів і відображає взаємозв'язок між мікро- та мезорівнями [87, с. 98].

Я.А. Жаліло виділяє три ключові рівні економічної безпеки: індивідуальний, організаційний та національний, які розглядаються як нероздільні [88, с. 88]. Т.М. Гладченко пропонує більш деталізовану класифікацію, включаючи державний, регіональний, галузовий, корпоративний та індивідуальний рівні [89, с. 5-7]. Т.Г. Васильців розширює цей підхід, додаючи до нього державну, регіональну, секторальну безпеку, а також мікрорівень управлінської ієрархії, соціальні групи та особистісний рівень [90, с. 15].

Також у літературі зустрічається позиція, відповідно до якої виділяють такі рівні економічної безпеки: міжнародна (глобальна та регіональна); національна; локальна (регіональна чи галузева усередині країни); приватна (фізичні та юридичні особи) [91, с.11].

Виходячи зі змісту резолюції Генеральної асамблеї ООН 40/173 про міжнародну економічну безпеку [12], **міжнародна економічна безпека** може бути визначена як стан світової економіки, що характеризується взаємовигідним співробітництвом між країнами, забезпеченням стабільних і безпечних економічних відносин, які захищають від внутрішніх і зовнішніх загроз економічній стабільності. Вона передбачає захист економічних інтересів держав від різноманітних ризиків, таких як військова агресія, економічний примус та порушення у сфері торгівлі, сприяючи тим самим сталому соціально-економічному розвитку та прогресу кожної країни.

Більш конкретно, міжнародна економічна безпека стосується підтримання такого середовища, у якому країни можуть розвивати свої економіки без страху перед зовнішнім тиском чи ризиками, що підривають їх економічний суверенітет і стабільність. Відтак міжнародна економічна безпека доповнює власні зусилля національних держав щодо забезпечення своєї економічної безпеки, тож сама стає найвищим рівнем національної економічної безпеки.

Правовий інструментарій забезпечення міжнародної економічної безпеки охоплює як обов'язкові міжнародні договори, так і джерела м'якого права (керівництва, рекомендації міжнародних організацій). Наведемо приклади найважливіших міжнародно-правових інструментів, спрямованих на забезпечення міжнародної економічної безпеки, згрупувавши їх за тематичними напрямками:

1) Торгівля та доступ до ринків:

Угода про створення Світової організації торгівлі (1994) [92] – інституційна основа заснованої на правилах глобальної торгівлі;

Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947/1994) [93-94] – гарантує недискримінацію та поступове зниження тарифів. Крім того, стаття XXI ГАТТ (виняток національної безпеки) дозволяє державам застосовувати торговельні обмеження з міркувань істотних безпекових інтересів;

Генеральна угода про торгівлю послугами (ГАТС) [95] – забезпечує доступ на ринки іноземних послуг та постачальників послуг;

Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) [96] – захищає інновації та технологічну безпеку;

2) Фінансова та валютна безпека:

Статті Угоди Міжнародного валютного фонду (Статут МВФ, 1944) [97] – запобігає валютним кризам та захищає глобальну монетарну стабільність;

Статті Угод Групи Світового банку [98] – забезпечують фінансування реконструкції та розвитку, зміцнюючи економічну стійкість;

Стандарти Ради з фінансової стабільності (FSB) [99] – «м'яке право» щодо управління системними фінансовими ризиками;

Базельські угоди (I–III, під егідою Базельського комітету з банківського нагляду) [100] – глобальні банківські стандарти для забезпечення платоспроможності та запобігання кризам;

Кодекс лібералізації руху капіталу ОЕСР [101] – регулює транскордонні фінансові потоки з урахуванням стабілізаційних гарантій;

3) Енергетична та ресурсна безпека:

Договір до Енергетичної хартії (1994) [102] – правова основа для транскордонних інвестицій, торгівлі та транзиту в енергетичній сфері;

Паризька угода (2015) [17] – кліматичний договір, який опосередковано підвищує економічну безпеку, стабілізуючи енергетичні системи та зменшуючи кліматичні ризики;

4) Боротьба з корупцією та сприяння чесній конкуренції:

Конвенція ООН проти корупції (2003) [103] – протидіє транснаціональній корупції;

Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств [104] – сприяють відповідальній діловій поведінці та чесній конкуренції;

Зобов'язання ОБСЄ у сфері економічної та екологічної безпеки [105] – поєднують належне врядування, прозорість і економічну стійкість;

5) Захист від економічного примусу та гібридних загроз:

Статут ООН (1945) [106] – забороняє використання економічного примусу як інструменту міжнародних відносин; закладає основу для колективної реакції;

режим санкцій Ради Безпеки ООН [107] – обов'язковий механізм протидії загрозам через економічні санкції;

Стратегічна концепція НАТО (2022) [108] – визнає економічну стійкість і захист критичних ланцюгів постачання частиною колективної оборони від гібридних загроз.

У сучасному світі в умовах кризи багатосторонніх інституцій можна говорити про те, що на перший план виходять не глобальні, а регіональні безпекові зусилля. Очевидно, що з огляду на географічне розташування та політичний курс для України першорядне значення має **економічна безпека Європейського Союзу**. При цьому вбачається, що економічну безпеку ЄС слід виділяти в окремий рівень безпеки, а не просто включати її до міжнародної економічної безпеки. Це пов'язано з тим, що європейська безпека забезпечується насамперед Європейським Союзом як автономним утворенням із власними суверенними правами та правопорядком, незалежним від держав-членів, якому підпорядковуються як самі держави-члени, так і їхні громадяни в межах сфер компетенції ЄС. Єдиною спільною рисою між ЄС і традиційними міжнародними організаціями є те, що він також виник у результаті міжнародних договорів. Однак ЄС вже далеко відійшов від цих початкових засад. Це пояснюється тим, що договори, на яких ґрунтується ЄС, сприяли створенню незалежного Союзу з власними суверенними правами та відповідальністю [9, с. 46].

Фахівці з права ЄС як правило не відносять право ЄС до міжнародного права. Так, Р. Шютце вказує, що у справі *Van Gend en Loos* Суд ЄС «підтвердив незалежність європейського правопорядку від класичного міжнародного права. На відміну від звичайного міжнародного права, європейські договори були більше, ніж просто угодами, що створюють взаємні зобов'язання між державами.

Європейське право підлягало виконанню в національних судах, незважаючи на паралельне існування міжнародного механізму забезпечення його дотримання. Індивіди стали суб'єктами європейського права, а отже, їхні права та обов'язки могли безпосередньо впливати з нього» [109, с.153]. Відповідно, економічна безпека ЄС забезпечується специфічними джерелами правопорядку Союзу – *acquis* ЄС.

В Україні має свої особливості також **внутрішньорегіональна безпека**, що пов'язано з наявністю окупованих територій та територій, що постраждали

від ведення бойових дій. Закон України від 5 лютого 2015 р. «Про засади державної регіональної політики» [110] визначає чотири функціональні типи територій:

- 1) території відновлення;
- 2) регіональні полюси зростання;
- 3) території з особливими умовами для розвитку;
- 4) території сталого розвитку (стаття 11²).

Існування в Україні функціональних типів територій, забезпечення економічної безпеки яких може потребувати особливих правових засобів, доповнює традиційні уявлення про регіональну економічну безпеку.

Також слід вказати, що в рамках дослідження з позицій економічного права недоцільно узагальнено говорити про «індивідуальну» або «приватну» економічну безпеку», суб'єктами якої є «громадяни» або «фізичні та юридичні особи». У цьому контексті необхідно виділяти **економічну безпеку суб'єктів господарювання та негосподарюючих суб'єктів**. Провідна роль в економіці належить суб'єктам господарювання, відтак їхній економічній безпеці буде приділено першочергову увагу. Економічна безпека негосподарюючих суб'єктів так само є важливою складовою національної економічної безпеки (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону «Про національну безпеку України» визначає добробут громадян як складову національні інтереси України), однак негосподарюючі суб'єкти не перебувають у фокусі цієї роботи.

На основі узагальнення вищесказаного виділяємо такі *рівні національної економічної безпеки*:

міжнародна економічна безпека, що забезпечується джерелами міжнародного права;

економічна безпека ЄС, що забезпечується *acquis* ЄС;

економічна безпека держави;

регіональна економічна безпека (з урахуванням функціональних типів територій);

галузева економічна безпека;

безпека суб'єктів господарювання;
 безпека негосподарюючих суб'єктів.

II. Горизонтальна структура національної економічної безпеки. В рамках горизонтальної структури ми виділяємо види національної економічної безпеки – її *змістовні* складові (компоненти), що виділяються залежно від того, про які конкретні відносини в загальній сфері економічної безпеки йдеться залежно від їхнього змісту. Українські науковці, як-от В. Шлемко, І. Бінько, В. Мунтіян, В. Геєць, М. Кизим та інші, виділяють широкий перелік компонентів економічної безпеки, які охоплюють як зовнішні, так і внутрішні аспекти. Серед них виокремлюють сировинно-ресурсну, енергетичну, фінансову, воєнно-економічну, технологічну, продовольчу, соціальну, демографічну, екологічну безпеку, а також проблематику тіньової економіки [111].

У експертно-аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану» (2023) розглядалися передусім макроекономічна, фінансова, інвестиційно-інноваційна, виробнича, зовнішньоекономічна, соціальна та продовольча безпека (як важливі компоненти для оцінювання впливу військового конфлікту).

Відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, прийнятої Міністерством економіки України, основними складовими економічної безпеки визначалася макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, соціальна, науково-технічна, енергетична, продовольча та демографічна безпека.

Стратегія економічної безпеки України до 2025 року виділяє такі основні складові економічної безпеки: фінансова безпека, виробнича безпека, зовнішньоекономічна безпека, інвестиційно-інноваційна безпека, макроекономічна безпека. Тут звертає на себе увагу доволі короткий перелік видів безпеки та довільна послідовність, у якій вони згадуються. Так, макроекономічна безпека з очевидністю охоплює найбільш загальні питання, тому мала б бути названа першою; фінансова та інвестиційна безпека тісно

пов'язані, оскільки в обох випадках йдеться про рух капіталу, тому мали б стояти поруч. Натомість інноваційну безпеку варто було б включити до більш широкої категорії технологічної безпеки, яка у Стратегії взагалі не згадується.

Особливістю сучасного періоду є формування в Україні економіки війни (воєнної економіки). За визначенням В.В. Рєзнікової, Н.Б. Пацурії та І.М. Кравець, це – «сукупність спеціалізованих заходів, до яких вдається держава для мобілізації економічної системи в умовах війни; це економіка з переважаючою та постійно діючою часткою суспільного виробництва, що покликана забезпечувати пріоритетні потреби Збройних Сил України, мобілізацію та розподіл ресурсів в умовах війни» [112, с.15]. У цих умовах необхідно говорити про такий вид національної економічної безпеки, як *воєнно-економічна безпека*, що постає як фундаментальний елемент всієї системи національної безпеки у контексті забезпечення функціонування економіки під час воєнного стану.

Вважаємо, що у доктринальному аспекті воєнно-економічна безпека включає:

а) нормативно-правовий вимір – наявність законодавчих механізмів, які регламентують мобілізацію економічних ресурсів, діяльність оборонно-промислового комплексу, управління державною власністю та стратегічними підприємствами в умовах війни тощо;

б) інституційний вимір – ефективну координацію органів державної влади, Збройних Сил, сектору безпеки й оборони та приватного бізнесу у забезпеченні функціонування економіки в умовах воєнних загроз;

в) функціональний вимір – здатність економіки забезпечувати критичні потреби: оборонне виробництво, енергетичну незалежність, продовольчу безпеку, фінансову стабільність, а також протидіяти економічним аспектам гібридних загроз (санкційний тиск, блокада, кібератаки на інфраструктуру).

Таким чином, воєнно-економічну безпеку можна визначити як правовий і фактичний стан, за якого економіка країни, перебуваючи під тиском воєнних загроз, зберігає спроможність до стабільного функціонування, підтримки

обороздатності та захисту національних інтересів, водночас створюючи основу для післявоєнного відновлення та розвитку.

Підсумовуючи сказане щодо видів національної економічної безпеки, вважаємо, що в сучасних умовах необхідно виділяти такі її види (див. Таблицю 4):

Таблиця 4. Види національної економічної безпеки

Вид національної економічної безпеки	Питання правового забезпечення (приклади)
Макроекономічна безпека	Сприяння зростанню економічної активності Стимулювання структурних змін в економіці та промисловості Розвиток циркулярної економіки та цифровізації Захист економічної конкуренції
Виробнича та технологічна безпека	Локалізація виробництва критичних товарів. Захист інтелектуальної власності. Інвестиції в науково-технічний розвиток.
Енергетична безпека	Диверсифікація джерел енергії Розвиток альтернативної енергетики Захист критичної енергетичної інфраструктури
Фінансова безпека	Контроль за інфляцією та борговими зобов'язаннями. Регулювання фінансових потоків для запобігання відмиванню коштів. Запобігання відтоку капіталів
Інвестиційна безпека	Перевірка іноземних інвестицій на предмет загроз національним інтересам. Контроль над приватизацією ключових активів. Прозорість фінансових операцій
Зовнішньоекономічна безпека	Тарифне та нетарифне регулювання Захист національного товаровиробника Вжиття заходів у відповідь на недружні заходи інших держав
Кібербезпека економічної сфери	Захист банківської системи від кібератак та криз Захист даних компаній Запобігання економічному шпівонажу
Соціальна безпека	Захист рівня доходів громадян Запобігання трудовій міграції та відтоку кваліфікованих кадрів Соціальні гарантії та підтримка критичних сфер, таких як медицина та освіта

Воєнно-економічна безпека	Запровадження економічного планування та державного контролю щодо виробництва і розподілу товарів Введення норм відпуску продукції, контролю за цінами Мобілізація населення для виконання цивільних робіт у межах військової служби Емісія військових облігацій для фінансування оборонних витрат тощо [112, с.16]
---------------------------	--

III. Функціональна структура національної економічної безпеки описує діяльнісний аспект системи національної економічної безпеки. У перекладі з латини *функція* означає здійснення, діяльність. Так, наприклад, у теорії держави і права визначення функцій держави, згідно з яким вони являють собою напрями її діяльності, вважається класичним [113, с.103].

Виходячи з цього, функціональна структура національної економічної безпеки повинна включати елементи, необхідні для фактичного здійснення діяльності з правового забезпечення такої безпеки. Перед тим, як визначати і характеризувати окремі компоненти функціональної структури, зупинимось на самому понятті *правового забезпечення*.

Правове забезпечення не є синонімом «правового регулювання». Теорія права визначає правове регулювання як впорядкування поведінки учасників суспільних відносин за допомогою спеціальних юридичних засобів і способів. При цьому об'єктом правового регулювання виступає поведінка людей та їхніх об'єднань у суспільстві, яка завдяки своїй соціальній значущості підлягає врегулюванню нормами права, тобто є юридично значущою поведінкою [114, с.95]. Як впливає і з доктринальних, і з легального визначення національної безпеки, вона є певним *станом*; стан, на відміну від поведінки, не може регулюватися, однак може забезпечуватися. Тому необхідно говорити не про правове регулювання, а про правове забезпечення національної економічної безпеки.

Тлумачний словник української мови визначає «забезпечення» як: «1) процес надання будь-кому бажаної (достатньої) кількості чого-небудь; 2) об'єктивна можливість зробити щось реальне, ефективне, досяжне» [115]. Тобто, забезпечення означає створення умов для досягнення певної мети або гарантування її виконання. У загальній теорії та в різних галузях права поняття «правове забезпечення» зазвичай розглядається з діяльнісної точки зору і передбачає прийняття та реалізацію певних заходів (засобів, способів, методів), спрямованих на регулювання конкретної ситуації, а в деяких випадках – і досягнення результату цих заходів.

Правове забезпечення національної безпеки у широкому розумінні охоплює всю сукупність соціально-правових елементів і весь процес формування та реалізації юридично значущих заходів – засобів, методів і способів впливу на предмет правового регулювання. Його метою є досягнення реальних результатів у практичній діяльності суб'єктів права, спрямованій на забезпечення і захист національної безпеки держави.

У вузькому розумінні правове забезпечення національної безпеки являє собою комплекс законів та інших нормативно-правових документів, які визначають порядок організації та діяльності учасників правових відносин під час реалізації заходів щодо охорони та захисту національної безпеки держави [116, с.86].

Вважаємо, що до елементів функціональної структури національної економічної безпеки, належать:

- законодавче і стратегічне забезпечення національної економічної безпеки;
- суб'єкти забезпечення такої безпеки;
- правові засоби (інструменти), необхідні для такого забезпечення.

Ці елементи неодмінно повинні мати місце, для того, щоб діяльність з правового забезпечення національної економічної безпеки могла здійснюватися. Розглянемо детальніше кожен з них.

Стратегічне і нормативно-правове забезпечення національної економічної безпеки визначає правову основу діяльності з такого забезпечення.

Розрізнення стратегічного і нормативно-правового забезпечення ґрунтується на положеннях Закону України від 24 серпня 2023 р. «Про правотворчу діяльність» [117].

Відповідно до частини 1 статті 8 зазначеного Закону, норма права є загальнообов’язковим формально визначеним правилом поведінки, що регулює суспільні відносини, яке охороняється і забезпечується державою. *Нормативно-правовий акт* – це «офіційний документ, прийнятий суб’єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі, який містить норму права і розрахований на неодноразову реалізацію» (частина 2 статті 8). Нормативно-правовим актам присвячено Розділ II «Система нормативно-правових актів України».

У свою чергу, згідно зі статтею 23 зазначеного Закону, *стратегія* належить до програмних документів публічної політики. При цьому програмні документи публічної політики – це «документи програмно-цільового характеру, в яких відображаються пріоритетні напрями розвитку публічної політики, визначаються та обґрунтовуються стратегічні цілі публічної політики» (ч.1 ст.23), а стратегія як одна з форм таких документів «приймається для розроблення документів прогнозування розвитку країни, окремого виду суспільних відносин на довготривалий період та способів досягнення поставленої мети» (ч.2 ст.23). Положення про стратегії містяться в Розділі III Закону «Планування правотворчої діяльності».

Законодавство становить фундаментальний елемент системи забезпечення національної економічної безпеки, оскільки воно формує нормативно-правові засади регулювання економічних процесів та визначає інституційні механізми протидії загрозам. У межах законодавчого регулювання закріплюються правила функціонування стратегічних секторів економіки, порядок управління державними ресурсами, умови доступу до ринків та інвестицій, вимоги до збереження фінансової стабільності та ін. Правові норми

надають компетентним органам державної влади повноваження щодо запобігання та нейтралізації економічних ризиків, зокрема таких, як економічний примус, недобросовісна конкуренція, монополізація, чи вплив гібридних загроз. Важливим завданням законодавства є також забезпечення узгодженості національних підходів із міжнародно-правовими стандартами та правом Європейського Союзу. Таким чином, законодавство не лише виконує регулятивну функцію, але й виступає основним інструментом інституціоналізації економічної безпеки та формування превентивних механізмів її забезпечення.

Виокремлення стратегічного елементу у правовому забезпеченні національної економічної безпеки зумовлене особливостями самої сфери національної безпеки. У багатьох державах законодавство вимагає обов'язкової розробки стратегії національної безпеки або документів зі схожим змістом. У західній практиці підготовка такої стратегії традиційно пов'язувалася з організацією процесу стратегічного мислення, зосередженого на пошуку оптимальної моделі дій у трикутнику «цілі» – «засоби» – «методи» задля досягнення національних інтересів [118, с. 81].

Особливостям стратегічного і нормативно-правового забезпечення національної економічної безпеки присвячено підрозділ 2.1 дисертації.

Суб'єкти забезпечення національної економічної безпеки. Конституція України визначає, що забезпечення національної безпеки є обов'язком:

- усього Українського народу – щодо забезпечення економічної та інформаційної безпеки України (стаття 17)
- відповідних державних військових і правоохоронних органів щодо забезпечення національної безпеки та охорони державного кордону України (ст. 17);
- Верховної Ради України, яка законом встановлює основи національної безпеки, організацію Збройних Сил України та забезпечення громадського порядку (ст. 92, п. 17);

- Президента України, який забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави (ст. 106 п. 1) та здійснює керівництво у сфері національної безпеки і оборони (ст. 106 п. 17);

- Кабінету Міністрів України, який здійснює заходи щодо забезпечення національної обороноздатності України та національна безпека, громадський порядок, боротьба зі злочинністю (ст. 116, п. 7).

Єдиним координаційним органом з питань національної безпеки і оборони є Рада національної безпеки і оборони України. Водночас, до правового забезпечення національної економічної безпеки дотична значна кількість інших органів державної влади. З огляду на те, що органам державної влади належить провідна роль у правовому забезпеченні національної економічної безпеки, їм присвячено підрозділ 2.2 дисертації.

Водночас, правове забезпечення національної економічної безпеки неможливе без участі недержавних суб'єктів, передусім недержавних суб'єктів господарювання. Це може бути проілюстровано на прикладі технологічної безпеки. Американські дослідники Дж. Кадтке та Дж. Вортон вказують, що з точки зору великої стратегії можна припустити, що в найближчі десятиліття у світі, де домінують передові технології, лідируватимуть ті країни, які найкраще здатні створювати, здобувати та використовувати ці проривні технології. Ця технологічна спроможність стане одним із найважливіших, якщо не найважливішим, глобальних ресурсів. Технологічна спроможність стане новою нафтою. Хоча збереження військово-технологічної переваги залишається ключовою метою національної безпеки, все більш важливим для економічного процвітання та національної безпеки стає сприяння розвитку технологій приватним сектором – як у країні, так і за кордоном – та подальше ефективне використання цих досягнень [119, с.5].

Крім суб'єктів господарювання, свою роль у забезпеченні національної економічної безпеки відіграють науково-дослідні установи, університети, неурядові організації тощо. На міжнародно-правовому рівні суб'єктами

забезпечення економічної безпеки є міжнародні організації та інші суб'єкти міжнародного публічного права.

Засоби правового забезпечення національної економічної безпеки.

За визначенням В.С. Щербини, засобами державного регулювання господарської діяльності є «встановлені законом економічні, організаційні і правові інструменти (знаряддя) регулюючого впливу держави в особі уповноважених органів на діяльність суб'єктів господарювання» [120, с.46]. У силу того, що сама по собі категорія «економічна безпека держави» має яскраво виражене господарсько-правове забарвлення в силу свого економічного контенту [121, с.87], аналогічним чином можна визначати і засоби правового забезпечення національної економічної безпеки.

Д.В. Задихайло до основних господарсько-правових засобів забезпечення економічної безпеки відносить такі:

- «державні соціально-економічні програми;
- державні замовлення для стимулювання вітчизняного виробництва конкурентоспроможної, інноваційної продукції;
- методи технічного регулювання;
- державні закупівлі продукції вітчизняного виробника;
- держава імпортує новітні технології, а потім передає права на їх використання як державним, так і недержавним секторам національної економіки;
- державна підтримка суб'єктів національного підприємництва;
- запуск програми державно-приватного партнерства» [122, с. 18-29].

Цей перелік значною мірою перегукується з загальним переліком основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, що визначався частиною 2 статті 12 Господарського кодексу України [123]. Немає сумніву, що усі такі засоби мають певне відношення до забезпечення економічної безпеки. Разом з тим, вважаємо, що до правових заходів забезпечення економічної безпеки слід відносити спеціалізовані засоби, головною метою яких є саме вплив на стан забезпеченості економічної безпеки,

а не щось інше. Засобам правового забезпечення національної економічної безпеки присвячено підрозділ 2.3 дисертації.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

1. Історичними етапами розвитку концепції національної економічної безпеки у світі є: **1) ранній Новий час (XVI–XVIII століття):** домінування ідеології меркантилізму, економічна безпека пов'язувалася з експортними можливостями держави й запасами дорогоцінних металів і ґрунтувалася на колоніальній експлуатації; **2) промислова революція і XIX століття:** економічна безпека пов'язувалася з промисловим потенціалом і доступом до ресурсів; **3) перша половина XX століття:** економічна безпека в контексті світових воєн, домінування протекціонізму й економічного націоналізму; **4) період після Другої світової війни:** інституціоналізація економічної безпеки, багатовимірність її парадигми, функціонування структур колективної безпеки, вплив холодної війни; **5) кінець XX-початок XXI століття:** економічна безпека вважається забезпеченою в умовах однополярного світу, домінування неоліберальної ідеології, глобалізації торгівлі й інвестицій; **6) кінець 2010-х років – 2020 роки:** актуалізація концепції національної економічної безпеки в умовах формування багатопольярного світу, переорієнтація на «стратегічну автономію» з метою зменшення зовнішньої економічної залежності, загострення кліматичної кризи, подальше зростання ролі технологій, визнання гібридних загроз; **7) сучасний період:** перегляд уявлень національної економічної безпеки в умовах загострення існуючих загроз та нових викликів безпрецедентного масштабу (пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення РФ в Україну, занепад заснованого на правилах світового порядку).

2. Історичними етапами розвитку концепції національної економічної безпеки в Україні є: **1) доконституційний етап (1991 – 1996):** зародковий стан концепції національної економічної безпеки, загрози

пов'язувалися передусім з незрілістю ринкових відносин та низьким розвитком інституцій, успадкованими з радянського минулого; **2) конституційний етап (1996 – 2002):** Конституцією України закладено основи концепції національної економічної безпеки, відсутні спеціальні закони з безпекових питань; **3) законодавчий етап (2002 – 2019):** прийняття спеціальних законів про національну безпеку, інкорпорація Цілей сталого розвитку, зростання ролі технологій, початок російської агресії та визнання гібридних загроз; **4) стратегічний етап (2019-2022):** поява спеціальної Стратегії економічної безпеки, посилення чинників попереднього етапу; **5) сучасний (інтеграційний) етап (24 лютого 2022 – і по сьогодні):** національна економічна безпека в контексті повномасштабного вторгнення та відкриття переговорів щодо вступу в ЄС.

3. З правової точки зору необхідним є виділення *суб'єктів і об'єктів* національної економічної безпеки.

Суб'єктами національної економічної безпеки є держава, суб'єкти господарювання та інші особи, які перебувають під її юрисдикцією, господарські об'єднання та інші колективні утворення, що представляють інтереси суб'єктів господарювання, національний виробник.

Об'єктами національної економічної безпеки є суспільні блага, що мають економічний характер, а саме: конкурентоспроможність економіки України; економічна стійкість та невразливість національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз; вигідне для України міжнародне економічне співробітництво; інтеграція до внутрішнього ринку ЄС; забезпеченість ресурсами та підвищення ресурсоефективності; відповідність Цілям сталого розвитку; легкість ведення бізнесу, економічні права та свободи.

4. Перелік національних інтересів України відповідно до п. 10 ч. 1 ст.1 Закону «Про національну безпеку України» не включає національних економічних інтересів. Пропонуємо викласти п. 10 ч. 1 ст.1 Закону «Про національну безпеку України» у такій редакції: «10) національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація

яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян, *ефективність, конкурентоспроможність і стійкість її економіки*».

5. Проведено класифікацію загроз національній економічній безпеці: 1) **залежно від характеру** – *прямі* – навмисно створені діями суб'єктів, які виступають конкурентами чи противниками, та *непрямі* – викликані непередбаченими змінами в ринковій кон'юнктурі або політичними подіями; 2) **залежно від походження** – *внутрішні* та *зовнішні*; 3) **залежно від структури** – *прості*, в основі яких лежить певний традиційний інструмент впливу, та *складні (гібридні)*, які характеризуються складною структурою, використанням широкого високоінтегрованого спектру традиційних і нетрадиційних інструментів для досягнення цілей; 4) **залежно від рівня впливу** – *загальноекономічні* – загрози економічній системі загалом та *індивідуальні* – загрози окремим суб'єктам господарювання.

6. Пропонується таке визначення *національної економічної безпеки* – це такий стан національної економіки, за якого економічна система є захищеною від загроз, що можуть завдавати шкоди її здатності підтримувати стале зростання, фінансову стабільність і добробут громадян, а економічні суб'єкти діють у режимі верховенства права, сприятливого регуляторного середовища та економічної свободи, що забезпечується застосуванням комплексу заходів організаційного і правового характеру. Вона включає стійкість економіки до внутрішніх і зовнішніх вразливостей, забезпечуючи здатність ефективно функціонувати за несприятливих умов і адаптуватися до нових викликів.

З юридичної точки зору національна економічна безпека передбачає впровадження політик, стратегій та регуляторних актів для пом'якшення ризиків для ключових секторів економіки. Вона також включає захист прав власності, впровадження практик чесної торгівлі та дотримання міжнародних зобов'язань за одночасного гарантування суверенітету та економічної незалежності.

7. Система національної економічної безпеки складається з таких складових частин: **вертикальна структура**, що включає *рівні* такої безпеки залежно від суб'єкта безпеки; **горизонтальна структура**, що включає *види* такої безпеки за сферами або секторами економіки; **функціональна структура**, що включає законодавче і стратегічне забезпечення національної економічної безпеки, суб'єктів забезпечення такої безпеки та правові засоби (інструменти), необхідні для такого забезпечення.

8. Вертикальна структура національної економічної безпеки складається з таких **рівнів**: міжнародна економічна безпека, що забезпечується інструментами міжнародного права; економічна безпека ЄС, що забезпечується *acquis communautaire*; економічна безпека держави; регіональна економічна безпека (з урахуванням функціональних типів територій); галузева економічна безпека; безпека суб'єктів господарювання; безпека негосподарюючих суб'єктів.

9. Горизонтальна структура національної економічної безпеки складається з **видів** – її *змістовних* складових, що виділяються залежно від того, про які конкретні відносини в загальній сфері економічної безпеки йдеться залежно від їхнього змісту. Такими видами є: виробнича та технологічна безпека, енергетична безпека, фінансова безпека, інвестиційна безпека, зовнішньоекономічна безпека, кібербезпека економічної сфери, соціальна безпека, воєнно-економічна безпека.

10. **Воєнно-економічна безпека** включає: *а) нормативно-правовий вимір* – наявність законодавчих механізмів, які регламентують мобілізацію економічних ресурсів, діяльність оборонно-промислового комплексу, управління державною власністю та стратегічними підприємствами в умовах війни тощо; *б) інституційний вимір* – ефективну координацію органів державної влади, Збройних Сил, сектору безпеки й оборони та приватного бізнесу у забезпеченні функціонування економіки в умовах воєнних загроз; *в) функціональний вимір* – здатність економіки забезпечувати критичні потреби: оборонне виробництво, енергетичну незалежність, продовольчу безпеку,

фінансову стабільність, а також протидіяти економічним аспектам гібридних загроз (санкційний тиск, блокада, кібератаки на інфраструктуру). Відтак воєнно-економічну безпеку можна визначити як правовий і фактичний стан, за якого економіка країни, перебуваючи під тиском воєнних загроз, зберігає спроможність до стабільного функціонування, підтримки обороноздатності та захисту національних інтересів, водночас створюючи основу для післявоєнного відновлення та розвитку.

11. Функціональна структура національної економічної безпеки включає елементи, необхідні для фактичного здійснення діяльності з правового забезпечення такої безпеки, а саме: законодавче і стратегічне забезпечення національної економічної безпеки; суб'єкти забезпечення такої безпеки; правові засоби (інструменти), необхідні для такого забезпечення.

Основні результати, викладені в даному розділі дослідження, відображено в таких публікаціях: [116, 124-127].

РОЗДІЛ II. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Стратегічне і нормативно-правове забезпечення національної економічної безпеки

Термін «стратегія» походить із давньогрецької мови та означає *«мистецтво вести війну»*. У сучасному розумінні він відображає загальний недеталізований план дій на тривалий період [128].

У сферу економіки поняття «стратегія» було вперше запроваджено вченим-економістом А. Чендлером-молодшим у 1962 році. Він визначав його як процес визначення ключових довгострокових цілей підприємства, вибору напрямів діяльності та розподілу ресурсів, необхідних для їх досягнення [129, с.18]. Як бачимо, тут йдеться про стратегію на мікрорівні (рівні окремо узятото суб'єкта господарювання).

Частина 2 статті 9 ГК України визначала економічну стратегію як «обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення крупномасштабних економічних та соціальних завдань, ... забезпечення економічної безпеки держави». Тут йдеться про стратегію на макрорівні – рівні усієї національної економічної системи. З очевидністю, стратегія національної економічної безпеки також є стратегією макрорівня.

Частина 1 статті 20 Закону України «Про правотворчу діяльність» закріплює визначення *документів публічної політики* як документів, «що готуються з метою ефективного формування, розроблення та оцінки державної та місцевої політики, щоб вона досягала своїх цілей у найбільш ефективний та результативний спосіб». Такі документи «розробляються з метою визначення проблем, що існують у суспільних відносинах, оптимальних способів їх вирішення, а також прогнозування перспективного розвитку правового регулювання суспільних відносин».

Видами документів публічної політики є аналітичні, прогнозні, та програмні документи публічної політики (до останніх згідно з пунктом 2 частини 2 статті 23 Закону належать, зокрема, *стратегії*). Слід відзначити, що згідно з Законом «Про правотворчу діяльність» документи публічної політики не є нормативно-правовими актами.

З урахуванням сказаного можна визначити, що стратегічне забезпечення національної економічної безпеки охоплює сукупність стратегій та інших документів публічної політики, які відображають бачення, пріоритети та цілі держави у сфері захисту національних економічних інтересів. Воно має насамперед програмний характер: визначає довгострокові завдання, окреслює наявні та потенційні загрози, а також встановлює напрями використання ресурсів і діяльності інституцій. Водночас воно саме по собі не створює юридично обов'язкових норм, а натомість спрямовує формування державної політики та слугує орієнтиром для законодавчих заходів.

Як було вказано у Розділі I, наявність такого документа, як стратегія, є характерною рисою правового забезпечення національної безпеки загалом, і, зокрема, економічної безпеки. Значна кількість провідних держав світу мають стратегії національної безпеки загалом, які в сучасних умовах зазвичай включають економічний вимір, та/або спеціальні стратегії економічної безпеки, як-от: США (Стратегія національної безпеки, востаннє оновлена у 2022 р. [130], Велика Британія (Інтегрований огляд безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики, оновлений у 2023 р. [131]), Франція (Національний стратегічний огляд, оновлений у 2025 р. [132], Німеччина (Національна стратегія безпеки 2023 р. [133], Польща (Національна стратегія безпеки 2020 р. [134], Японія (Національна стратегія безпеки, оновлена у 2022 р. [135]). Для України як країни-кандидата на вступ в ЄС особливе значення має «Європейська стратегія економічної безпеки» (2023) [136], яка детально розглядається в Розділі III дисертації.

Вітчизняна Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» не має окремого розділу, присвяченого економічній безпеці, і

загалом, виглядає так, що економічні питання є для неї другорядними. Так, відповідно до пункту 5 Стратегії, «пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є: відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція» – тобто, не визначено жодного суто економічного пріоритету. Лише у наступному пункті 6 серед численних напрямів реалізації пріоритетів названо «сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір».

Не заперечуючи важливості концепції сталого розвитку, відзначимо, що таке формулювання напряму реалізації пріоритетів національних інтересів у Стратегії є а) надто загальним, б) недостатнім у безпековому контексті. Так, задовго до початку повномасштабного вторгнення Д.В. Задохайло вказував на необхідність застосування «мобілізаційної моделі економічного розвитку, яка має своїм підґрунтям економічний націоналізм» [137, с.166]. Наразі О.П. Подцерковний слушно зауважує, що «маємо різноспрямовані вектори розвитку, не завжди, м'яко кажучи, орієнтовані на економіку мобілізаційного типу. Західним донорам представлена стратегія післявоєнного відновлення України замість економічної стратегії України воєнного часу» [138]. Тобто, у сучасних умовах України концепція сталого розвитку фактично витісняється концепцією економіки війни, яка згадувалася раніше, тимчасом, про економіку війни Стратегія не згадує. Для порівняння: Національний стратегічний огляд Франції закріплює окрему стратегічну мету – «Економіка, готова до війни», хоч при цьому і мають на увазі війну за межами території Франції [132, с.43-46].

З огляду на це пропонуємо доповнити перелік пріоритетів національних інтересів України у пункті 5 Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» таким пріоритетом: *«готовність економіки до війни,*

стійкість в умовах воєнних загроз та здатність до повоєнного відновлення та розвитку».

Економічні питання згадуються в Розділі III Стратегії («Основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки»). Так, пункт 53 встановлює, що «для гарантування достатку й безпеки громадян потрібні ресурси, які при залученні та ефективному використанні зовнішніх джерел можуть забезпечити стає і динамічне економічне зростання». Для цього необхідно:

розвивати конкуренцію, сприяти демонополізації економіки та детінізації господарських процесів;

забезпечити ефективний захист прав власності;

провести дерегуляцію та усунути надмірний тиск на бізнес;

створити привабливі умови для залучення інвестицій, у тому числі іноземних;

гарантувати стабільне функціонування фінансової системи, послідовність монетарної політики та підвищення довіри до національних фінансових інститутів;

удосконалити законодавство про судоустрій та забезпечити справедливість судочинства;

сформувати сприятливі фінансові умови для розвитку науки й створення сучасної науково-дослідної інфраструктури;

розробити та впровадити ефективний механізм контролю за використанням нових технологій із метою гарантування безпеки людини та охорони довкілля;

реформувати систему земельних відносин;

провести модернізацію транспортної інфраструктури.

Безперечно, усі перераховані заходи є необхідними. Втім, видається, що Стратегія просто перераховує проблеми, які існують в економіці України загалом. Більшість з цих проблем є хронічними, мають свої витoki у «спадщині» радянської адміністративно-командної системи, не специфічні для

сучасного періоду, зокрема, реалій війни, і не є саме безпековими проблемами. При прочитанні Стратегії виникає питання: чим правове забезпечення національної економічної безпеки відрізняється від правового забезпечення господарської діяльності загалом?

У заяві Хіросімського саміту G7 у травні 2023 року було визначено сім напрямів у царині економічної безпеки, що потребують дій: розбудова стійких ланцюгів постачання; створення стійкої критичної інфраструктури; протидія неринковим політикам і практикам; боротьба з економічним примусом; протидія шкідливим практикам у цифровій сфері; співпраця у сфері міжнародної стандартизації; запобігання витоку чутливих критичних і новітніх технологій [139]. Це один з небагатьох прикладів скоординованих міжнародних зусиль щодо визначення меж поняття економічної безпеки. А загалом визнають, що перелік напрямів забезпечення економічної безпеки для кожної держави різний, і залежить від унікальних для неї географічних, історичних та політичних чинників, а також від економічного мислення [140, с.2].

Особливе значення для цілей цього дослідження має спеціальна Стратегія економічної безпеки України до 2025 року. У цій Стратегії окреслено шляхи досягнення цілей та реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки (пункт 1).

У Розділі 2 Стратегії, який має назву «Оцінка стану економічної безпеки: виклики та загрози» вказано, що «стан розвитку економіки України протягом останніх 10 років не давав змоги забезпечувати національні економічні інтереси». Безперечно, стан економічного розвитку і стан економічної безпеки взаємопов'язані, але останній є окремим напрямом, що забезпечується спеціалізованим комплексом правових засобів. Тож позитивною рисою цієї Стратегії є визнання того, що «стратегічний курс у сфері забезпечення економічної безпеки має два взаємопов'язаних напрями – напрям розвитку та безпековий напрям» (пункт 2). При цьому, відповідно до пункту 20 Стратегії, безпековий аспект у сфері економічної безпеки полягає у запобіганні розбалансуванню економіки та підвищенні її стійкості до зовнішніх і

внутрішніх викликів і загроз. Для цього запроваджується постійний моніторинг економічної стійкості, який здійснюється на основі визначених індикаторів стану економічної безпеки та їх критичних меж (наведених у додатку). Перевищення таких меж може призвести до розвитку масштабних кризових явищ в економіці..

Втім, текст Стратегії вказує на те, що розмежування напрямку розвитку і безпекового напрямку здійснено *тільки* для цілей застосування зазначеного додатка, у якому безпековому напрямку відповідають критичні межі індикаторів, а напрямку розвитку – значення цільового орієнтира. Центральне місце в Стратегії належить Розділу 3 «Стратегічний курс у сфері економічної безпеки», у якому визначено завдання за сферами (завдання у сфері фінансової безпеки, завдання у сфері виробничої безпеки, завдання у сфері зовнішньоекономічної безпеки тощо). Однак у межах кожної зі сфер завдання наводяться суцільним списком, без розмежування тих, що стосуються напрямку розвитку і, відповідно, безпекового напрямку, – хоч насправді такі завдання є різними.

Проілюструємо, як один і той самий предмет регулювання розглядається під різним кутом в контекстах економічного розвитку і економічної безпеки. Одним з найбільш яскравих прикладів є *інвестиції*. У рамках неоліберальної доктрини, що заохочує вільний рух товарів та капіталу, інвестиції ведуть до економічного зростання. Відтак будь-які інвестиції є корисними, чим більше інвестицій – тим краще. Така позиція закріплена, зокрема, у документах Світового банку [141]. Тимчасом, у безпековому контексті наголошують на тому, що певні інвестиції можуть загрожувати національній безпеці, у зв'язку з чим необхідною є процедура скринінгу прямих іноземних інвестицій.

Іншим прикладом є імпорт та експорт технологій. У загальному контексті економічного розвитку такий обмін максимально заохочується, оскільки сприяє поширенню інновацій. У безпековому контексті на перший план виходять питання технологічного суверенітету – здатності держави контролювати власний технологічний розвиток, виробництво та використання, особливо у

критично важливих сферах, забезпечуючи можливість діяти самостійно та уникати надмірної залежності від інших держав. У заяві Європейської інноваційної ради (пункт 2) вказано, що хоч офіційного визначення не існує, технологічний суверенітет слід розуміти як уникнення ситуацій, коли ЄС залежить від одного або обмеженої кількості постачальників з третіх країн у сфері технологій, що є критично важливими для стартапів, а також для економічного та суспільного добробуту ЄС. Такі випадки слід оцінювати за трьома питаннями:

- i. Чи маємо ми цю технологію в Європі?
- ii. Якщо ні, чи маємо ми кількох постачальників із стабільних і надійних країн?
- iii. Якщо й це відсутнє, чи маємо ми необмежений гарантований доступ до монопольних або олігопольних постачальників з однієї країни (часто США чи Китай)? [142].

Окрім аспекту залежності від імпорتنих технологій, важливим є і аспект запобігання витоку технологій на користь недружніх суб'єктів. У заяві Європейської інноваційної ради зазначено про необхідність інструментів для виняткових випадків, коли придбання технологій чи компаній неєвропейськими суб'єктами становило б загрозу для технологічного суверенітету (пункт 6).

Слід зазначити, що Стратегія економічної безпеки України до 2025 року дійсно закріплює низку завдань, які стосуються саме безпекового напрямку (наприклад, у сфері зовнішньоекономічної безпеки – виявлення та протидія інструментам економічного впливу Російської Федерації, спрямованим на послаблення України; удосконалення санкційної політики для підвищення ефективності впливу на об'єкти санкцій та мінімізації шкоди для національних інтересів; оперативне реагування на розслідування іноземних держав у сфері торговельного захисту проти українського експорту; створення системи протидії іміджевим втратам та кампаніям із дискредитації України на міжнародних ринках; у сфері інвестиційно-інноваційної безпеки – запровадження системи оцінки впливу іноземних інвестицій на національну

безпеку та запобігання надмірній концентрації іноземного капіталу у стратегічних галузях; проведення комплексної перевірки походження іноземних інвестицій у стратегічно важливі об'єкти держави та іншу критичну інфраструктуру). Однак таких завдань у Стратегії переважна меншість порівняно з завданнями напряму розвитку. У абсолютній більшості завдань цієї Стратегії на безпековому компоненті взагалі не акцентовано; наприклад, у сфері виробничої безпеки йдеться про «пріоритетний розвиток промисловості на основі розширення внутрішнього і зовнішніх ринків збуту промислової продукції, виробленої в Україні, підвищення її конкурентоспроможності», «впровадження окремої системи управління та організації економічних процесів на території Донецької та Луганської областей», «зниження регуляторного навантаження» тощо.

Розділ 4 Стратегії присвячено механізмам реалізації завдань у сфері забезпечення економічної безпеки. Зокрема, пункт 22 вказує, у який спосіб забезпечуватиметься реалізація завдань за безпековим напрямом. Парадоксально, але у цьому розділі взагалі не йдеться про прийняття нових актів законодавства або внесення змін до існуючих. Уявляється, що це фундаментальний недолік стратегії, внаслідок якого вона не може виконувати роль основи для нормативно-правового забезпечення національної економічної безпеки. Для порівняння: у Європейській стратегії економічної безпеки у розділі «Реалізація стратегії економічної безпеки» безпосередньо названо акти законодавства ЄС, які вже прийнято або необхідно прийняти [136, с.6-11].

Оскільки Стратегію економічної безпеки України розраховано на період до 2025 року, на часі прийняття нової Стратегії. З урахуванням сучасних реалій змісту зарубіжних стратегій, вважаємо за необхідне виділяти такі *напрями удосконалення Стратегії* порівняно з чинною її редакцією:

1) **осучаснення ризиків і загроз.** Чинну стратегію було розроблено до повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 році. Війна суттєво змінила економічні реалії, що вимагає перегляду та адаптації Стратегії до нових викликів і загроз, як-от втрата виробничих потужностей, руйнування

інфраструктури, міграція робочої сили та зменшення інвестицій. Також необхідно враховувати зміни у геополітичній і гео економічній обстановці, зокрема, зменшення ролі традиційних міжнародних організацій. Наприклад, завданнями у сфері зовнішньоекономічної безпеки є забезпечення належного представлення інтересів України в міжнародних організаціях, зокрема у Світовій організації торгівлі (СОТ), а також активна участь у багатосторонніх переговорах і діяльності її органів; гарантування захисту прав та інтересів України у торговельно-економічній сфері під час вирішення спорів у межах СОТ та міжнародних договорів, стороною яких є Україна.. Однак система СОТ є практичне не діючою з кінця 2019 р., коли США було заблоковано діяльність Апеляційного органу СОТ. Не проводяться і багатосторонні торговельні переговори в рамках цієї міжнародної організації [143];

2) посилення фокусу і визначення конкретних механізмів реалізації.

Чинна Стратегія встановлює довгі переліки завдань за кожним із напрямів (16 завдань у сфері фінансової безпеки, 18 – у сфері виробничої безпеки, 16 – у сфері зовнішньоекономічної безпеки, і так само за іншими напрямками). Це розмиває фокус і не дозволяє деталізувати конкретні механізми, інструменти та відповідальні органи за їх впровадження. Внаслідок цього завдання перетворюються на декларативні тези. Наприклад, завданнями у сфері інвестиційно-інноваційної безпеки визначено «забезпечення належного рівня захисту прав інтелектуальної власності» або «удосконалення правового захисту прав власності». Незрозуміло, що саме потрібно зробити і яким чином?

Крім того, як зазначалося вище, Стратегія економічної безпеки повинна зосереджуватися передусім на спеціальних безпекових питаннях, і вказувати на конкретні нормативно-правові акти, які потрібно прийняти або змінити для забезпечення її реалізації;

3) відображення ролі цифровізації та технологій.

У сучасному світі цифрові та інші технології відіграють ключову роль в економічному розвитку та безпеці, принципово важливим є також досягнення технологічного суверенітету. Однак чинна Стратегія практично не приділяє уваги цим

аспектам, хоч вони і є предметом уваги вітчизняних науковців, як-от В.В. Резнікова, Н.Б. Пацурія, Н.С. Головачова [144, 145];

4) **включення питання захищеності ланцюгів постачання**, яке є принциповим у сучасному світі питанням виробничої безпеки. Основним катализатором посиленої уваги до нього стали збої, спричинені пандемією COVID-19, які висвітлили залежність країн ЄС від іноземних держав у постачанні критично важливих товарів, зокрема медичних засобів і фармацевтичної продукції. Надалі російське вторгнення в Україну чітко продемонструвало потенційну загрозу використання торговельних залежностей як зброї під час загострення міжнародної напруженості [26, с.49].

Європейською комісією прийнято методологію визначення стратегічних залежностей ЄС [146]. При цьому у літературі вказують на необхідність процесу визначення та регулярного перегляду критичних імпортих залежностей, який був би заснований на удосконалених критеріях та кращих даних. Останнє може вимагати більш систематичного проведення належної перевірки (due diligence) європейськими компаніями щодо їхніх ланцюгів постачання з точки зору економічної безпеки [26, с.16]. Тобто, йдеться також і про налагодження діалогу з приватним сектором з безпекових питань.

У відповідному розділі Стратегії згадується недостатня включеність України у глобальні виробничі ланцюги, хоч проблема може полягати зовсім у іншому – критичній залежності від імпорту у певних постачальників, які можуть виявитися ненадійними або небажаними. Щодо методології, то Стратегія посилається на Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. Це викликає низку критичних зауважень: по-перше, як зазначено в самих Методичних рекомендаціях, вони не є обов'язковими (п.2); по-друге, методологія, прийнята у 2013 році, з очевидністю, є застарілою; по-третє, питання захищеності ланцюгів постачання взагалі окремо не артикульоване в цьому документі;

5) включення питань інституційної спроможності. Успішна реалізація стратегії вимагає посилення інститутів, відповідальних за реалізацію Стратегії, забезпечення їх необхідними ресурсами та повноваженнями для ефективного виконання завдань. Однак складова посилення інституційної спроможності в принципі відсутня у чинній Стратегії;

6) запровадження механізмів моніторингу та перегляду Стратегії. Варто впровадити чіткі механізми моніторингу та оцінки ефективності реалізації Стратегії, що дозволить вчасно виявляти недоліки та коригувати заходи. Також повинна існувати можливість оперативного перегляду пріоритетів та заходів, щоб швидко реагувати на непередбачувані зміни в економічному та безпековому середовищі. Такі радикальні зміни (повномасштабне вторгнення) відбулися в період чинності наявної Стратегії, що не потягло жодних змін у цьому документі, внаслідок чого він виявився значною мірою відірваним від реалій;

7) узгодження і розмежування з іншими стратегічними документами. В Україні прийнято значну кількість інших стратегій у сфері економіки, а саме:

Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179 [147]. Місією цієї Стратегії визначено «створення можливості для реалізації наявного географічного, ресурсного та людського потенціалу країни для забезпечення належного рівня добробуту, самореалізації, безпеки, прав та свобод кожного громадянина України через інноваційне випереджальне економічне зростання з урахуванням Цілей сталого розвитку та необхідності досягнення кліматичної нейтральності не пізніше 2060 року», а метою – «створення можливостей для українців як громадян, українців як підприємців та інвесторів»;

Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. №922-р. [148];

Стратегія розвитку фінансового сектору України, схвалена Радою з фінансової стабільності в липні 2023 року та оновлена 26 травня 2025 р. [149];

Стратегія Національного банку України «Фінансова фортеця України», востаннє оновлена в січні 2025 р. [150];

Національна стратегія доходів України до 2030 р., затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 р. № 1218-р [151];

Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності України на період до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р [152];

Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. № 1351-р [153];

Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. №695 [154];

Стратегія відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 821-р [155].

Потреба у такій кількості стратегій виглядає сумнівною, втім, детальне дослідження цього аспекту виходить за межі завдань роботи. З огляду на те, що Стратегія економічної безпеки України до 2025 року сама по собі охоплює широке коло питань господарської діяльності в різних сферах економіки, неминуче виникає дублювання завдань стратегій. Це є додатковим аргументом на користь того, що Стратегія економічної безпеки повинна зосереджуватися на спеціальних безпекових питаннях, а не на питаннях економічного зростання загалом;

8) відображення реального стану європейської інтеграції та міжнародної співпраці. Чинна Стратегія містить положення на зразок «поглиблення економічної інтеграції з ЄС шляхом посилення торговельно-економічних можливостей Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» і не

відображає статусу України як країни-кандидата на членство в ЄС. Також розмитими і неконкретними є положення про міжнародну співпрацю, як-от: «підтримка та розвиток зовнішньоекономічних зв'язків на багато- та двосторонньому рівнях із стратегічними партнерами: державами «Великої сімки» та «Великої двадцятки» (за винятком Російської Федерації), пріоритетними країнами Азії, Африки та Латинської Америки». Знову ж таки, незрозуміло, чого саме потрібно досягти і яким чином?

Загалом, Стратегія економічної безпеки потребує комплексного оновлення з урахуванням сучасних викликів та загроз, щоб ефективно забезпечувати економічну безпеку України в нинішніх умовах.

Щодо нормативно-правового забезпечення національної економічної безпеки, то його основи закладає Конституція України. Закони та інші нормативно-правові акти не можуть суперечити Конституції України. Статтею 17 Конституції України визначено, що забезпечення економічної безпеки України належить до найважливіших функцій держави і є справою всього українського народу. Конституція закріплює права громадян на захист своїх економічних інтересів (ст. 44), соціальний захист (ст. 46, 49) та обов'язок громадян забезпечувати економічну безпеку країни (ст. 67). Конституція узагальнено визначає цілі, функції та повноваження державних і недержавних суб'єктів забезпечення економічної безпеки: Верховної Ради України (ст. 85), Президента України (ст. 106), Ради національної безпеки та оборони (ст. 107), Ради Національного банку України (ст. 100), Кабінету Міністрів України (ст. 113, 116), виконавчої влади (ст. 118, 119), правосуддя (ст. 124), місцевого самоврядування (ст. 140) та принципи їхньої взаємодії, наприклад, побудова бюджетної системи України, порядок затвердження та контролю за надходженням та використанням коштів (ст. 95–98).

Особливістю законодавства України з питань національної безпеки є наявність спеціального Закону України «Про національну безпеку України», однак, як вже зазначалося, економічні питання є для цього закону

другорядними. Втім, саме економічне (господарське) право забезпечує операційний інструментарій для національної економічної безпеки.

На нашу думку, у межах економічного (господарського) права ключовими для забезпечення національної економічної безпеки є, зокрема, такі сфери (сегменти) правового регулювання:

- **основні засади господарської діяльності**, які визначалися Господарським кодексом України. Зокрема, велике значення для забезпечення національної економічної безпеки мали такі системоутворюючі статті ГК, як стаття 5 «Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання», стаття 6 «Загальні принципи господарювання», стаття 9 «Форми реалізації державою економічної політики», стаття 12 «Засоби державного регулювання господарської діяльності» та ін. Внаслідок скасування Господарського кодексу України Законом від 9 січня 2025 р. «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [156] цю системну основу господарсько-правового регулювання було втрачено, що само по собі є загрозою національній економічній безпеці.

Безпекові загрози несе також відмова від організаційно-правових форм державного підприємства (до яких належить значна кількість підприємств оборонно-промислового комплексу та інших підприємств, особливо важливих в умовах воєнного стану) та правових титулів права господарського відання та права оперативного управління. Свого часу норми ГК України про право господарського відання та право оперативного управління дали змогу зберегти значну частину майнових активів у державній та комунальній власності [157]. Також слід згадати, що військове майно закріплювалося за військовими частинами Збройних Сил України на праві оперативного управління (частина 1 статті 3 Закону України від 21 вересня 1999 р. № 1075-XIV «Про правовий режим майна у Збройних Силах України»). Чи доречні такі радикальні зміни під час повномасштабної війни – питання риторичне;

- скринінг іноземних інвестицій – правовий механізм перевірки та контролю інвестицій іноземних осіб у національні підприємства чи активи з метою запобігання загрозам для безпеки та суспільного порядку, зокрема у стратегічних секторах економіки. Секторами, у яких може здійснюватися інвестиційний скринінг, є оборонна промисловість, виробництво напівпровідників, енергетика, цифрові платформи, біотехнології тощо. Прикладами зарубіжних законів про скринінг є: Регламент 2019/452 щодо скринінгу прямих іноземних інвестицій до ЄС (2019) [159] та закони окремих країн-членів ЄС, Модернізований закон про перевірку ризиків іноземних інвестицій США (2018) [160], Інвестиційний закон Канади (оновлений у 2025 р.) [161]; Закон про обмін валют та зовнішню торгівлю Японії (оновлений у 2020 р.) [162], Закон про реформу іноземних інвестицій Австралії (2020) [163].

В Україні процедуру скринінгу іноземних інвестицій не запроваджено, відповідне законодавство відсутнє, що становить суттєвий недолік нормативно-правового забезпечення національної економічної безпеки (детальніше у підрозділі 2.3 дисертації);

- захист критичної інфраструктури та ланцюгів постачання. Сучасна концепція економічної безпеки розглядає стійкість критичної інфраструктури та безперервність ланцюгів постачання як ключові питання господарського права.

У ЄС Директива щодо стійкості критичних суб'єктів (Critical Entities Resilience Directive – CER) [164] та Оновлена директива щодо безпеки мережевих та інформаційних систем (Директива NIS 2) [165] створюють оновлену та комплексну правову базу для посилення як фізичної, так і цифрової стійкості критичної інфраструктури (зокрема, у сферах енергетики, транспорту, охорони здоров'я, цифрової інфраструктури, водопостачання та продовольства).

Що стосується захисту ланцюгів постачання, то у законодавстві ЄС є інструменти, які забезпечують диверсифікацію поставок, створення запасів та надлишковість. Акт про критичні сировинні матеріали (Регламент (ЄС)

2024/1252) [166] спрямовано на зменшення зовнішньої залежності від таких ресурсів, як рідкоземельні елементи, літій та інші критично важливі матеріали для переходу. У кризових ситуаціях, що впливають на транскордонний рух товарів і послуг, Інструмент надзвичайних ситуацій на єдиному ринку (SMEI) [167] забезпечує режим пильності та надзвичайний режим для моніторингу ланцюгів постачання, координації закупівель та визначення пріоритетів кризово важливих товарів/послуг. В енергетиці Регламент (ЄС) 2022/1032 про запаси газу [168] встановлює траєкторії заповнення газових сховищ (зокрема, ціль у 90% до 1 листопада) з розподілом навантаження між державами-членами – приклад юридично закріпленої надлишковості, що виявився вирішальним після 2022 року; паралельно резерв rescEU створює стратегічні запаси медикаментів та обладнання, необхідного для хімічних, біологічних та радіологічних контрзаходів [169].

Аналогічне законодавство прийнято в інших юрисдикціях, як-от: Виконавчий указ 14017 про ланцюги постачання США (2021) [170], Закон про безпеку телекомунікацій Великої Британії (2021) [171], Закон про сприяння економічній безпеці Японії (2022) [172].

В Україні прийнято Закон від 16 листопада 2021 р. «Про критичну інфраструктуру» [173]. У сфері кібезбезпеки діють Закони «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» [174] та «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [175] (обидва зазнали істотного оновлення внаслідок прийняття Закону від 27 березня 2025 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформації та кіберзахисту державних інформаційних ресурсів, об'єктів критичної інформаційної інфраструктури» [176], який було спрямовано на імплементацію вимог NIS 2.

О. Головка, О. Кравченко, М. Погребицький та І. Романюк вказують на недоліки відповідного законодавства України, до яких належать: недоліки у класифікації критичної інфраструктури, стандартах дотримання та заходах відповідальності; фрагментація законодавства та недостатня міжвідомча координація, відсутність єдиної національної стратегії кібероборони;

недостатньо суворі вимоги до дотримання та нагляду; брак структурованої співпраці між державними органами та приватними операторами, що потребує розширення стимулів для участі приватного сектору в інвестиціях у кібербезпеку та обмін інформацією [177, с.78]. Щодо захисту ланцюгів постачання, то відповідний інструментарій комерційної стійкості (як-от обов'язкове створення запасів, диверсифікація ланцюгів постачання, вимоги щодо надлишкових потужностей), які передбачені в рамках ЄС, в Україні взагалі відсутній;

- **експортний контроль** стосується експорту товарів подвійного призначення, передових технологій, чутливого програмного забезпечення. Безпековою метою правових режимів експортного контролю є захист від витоку технологій і використання цивільних товарів у військових цілях. Прикладами зарубіжних законів, які встановлюють правові режими експортного контролю, є: Регламент ЄС 2021/821 про контроль за експортом товарів подвійного використання [178] та закони окремих країн-членів ЄС, Регламенти експортної адміністрації США (застосовуються екстериторіально через Правило іноземного прямого продукту, згідно з яким певні товари іноземного виробництва стають предметом юрисдикції США, якщо вони містять контрольовані технології США [179], Закон про експортний контроль (2002) та Наказ про експортний контроль (2008) Великої Британії [180, 181], Закон про експортні та імпорتنі дозволи Канади [182], Закон про контроль оборонної торгівлі Австралії [183], вищезгаданий Закон про обмін валют та зовнішню торгівлю Японії.

В Україні діє Закон України від 20.02.2003 р. № 549-IV «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [184]. Попри те, що цей Закон відповідає базовим міжнародним стандартам, у певних аспектах він відстає від законів провідних країн світу. У ЄС, США та інших країнах режими експортного контролю все більшою мірою охоплюють системи штучного, квантові обчислення, кібер-технології, біотехнології [185], однак українське законодавство та інституційні

механізми не адаптовані до контролю нових технологій. Різною є швидкість адаптації до сучасних реалій: так, ЄС проводить щорічні оновлення списків контрольованих товарів [186]. Українські списки оновлюються рідше та менш системно. Крім того, українська система експортного контролю залишається переважно паперовою, тоді як провідні країни впроваджують цифрові рішення, активно використовують штучний інтелект та машинне навчання для підвищення ефективності контролю;

- інструменти торговельного захисту (ІТЗ) – передусім антидемпінгові, антисубсидійні та захисні заходи – є класичними правовими інструментами, за допомогою яких держави захищають національні галузі від недобросовісної іноземної конкуренції. Хоч історично ці заходи розглядалися як механізми відновлення «рівних умов гри» у межах правил СОТ, наразі вони дедалі тісніше пов'язуються з ширшою програмою стратегічної автономії та економічної стійкості. Це відображає перехід від суто ринково-коригувальної логіки до підходу, який прямо розглядає ІТЗ як інструменти економічної безпеки.

У 2018 році в ЄС відбулася реформа ІТЗ, яка закріпила безпековий вимір: ЄС отримав можливість швидше та рішучіше реагувати на системні викривлення, спричинені державним субсидуванням конкурентів (передусім із Китаю) у таких секторах, як сталь, відновлювана енергетика та високотехнологічне виробництво [187]. Таким чином, ІТЗ тепер безпосередньо пов'язані з прагненням ЄС до відкритої стратегічної автономії, зміцнюючи стійкість критичних галузей до зовнішніх шоків та примусових торговельних практик.

Аналогічно, США використовують ІТЗ для захисту стратегічних галузей, часто прямо обґрунтовуючи вжиття заходів міркуваннями безпеки. Наприклад, застосування Розділу 232 Закону про торговельну експансію для запровадження тарифів на сталь та алюміній (у 2018 та 2025 роках) було виправдано аргументом, що життєздатна національна сталеливарна галузь є незамінною для оборонних ланцюгів постачання [188].

В Україні діють три закони від 22 грудня 1998 р., які відповідають трьом класичним ІТЗ – «Про захист національного виробника від демпінгового імпорту», «Про захист національного виробника від субсидованого імпорту» [189] і «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну». Однак застосування цих інструментів досі спирається на закріплені у праві СОТ традиційні тести «шкоди та причинно-наслідкового зв'язку», а стратегічні міркування (стійкість, автономія, захист ланцюгів постачання) ще не є системно інтегрованими в юридичне обґрунтування застосування таких заходів. На відміну від практики ЄС чи США, їхній зв'язок із ширшими рамками промислової політики та безпеки є обмеженим;

- **цифрова економіка та регулювання даних.** У цифрову добу економічна безпека тісно пов'язана з регулюванням потоків даних та діяльності домінуючих цифрових платформ. У ЄС основу правового режиму цифрової економіки становлять Загальний регламент про захист даних (GDPR) [190], Закон про цифрові послуги (DSA) [191] та Закон про цифрові ринки (DMA) [192]. Хоч ці інструменти зазвичай розглядаються в контексті захисту прав споживачів та забезпечення чесної конкуренції, вони також виконують стратегічну функцію: зменшують залежність ЄС від глобальних технологічних компаній, штаб-квартири яких знаходяться за межами його юрисдикції.

Інші провідні країни також пов'язують регулювання цифрової сфери та даних з економічною безпекою. У США Закон CLOUD (2018) [193] зобов'язує американські технологічні компанії надавати правоохоронним органам доступ до даних, навіть якщо вони зберігаються за кордоном, фактично встановлюючи контроль над глобальними потоками даних. У Китаї Закон про безпеку даних (2021) та Закон про захист персональної інформації (2021) розглядають дані як стратегічний ресурс, запроваджуючи вимоги щодо локалізації та обмеження експорту для посилення внутрішнього контролю [195]. Індія також ухвалила Закон про захист персональних цифрових даних (2023) та низку секторальних правил щодо локалізації даних, зокрема у фінансовій сфері та сфері електронної

комерції, відкрито обґрунтовуючи їх потребами цифрового суверенітету та стійкості [195].

В Україні Закон від 1 червня 2010 р. «Про захист персональних даних» [196] лише частково відображає принципи GDPR. Правових інструментів, спрямованих на протидію домінуванню платформ, аналогічних DSA/DMA, в Україні немає. Загалом, у вітчизняному дискурсі правове регулювання даних та цифрової економіки здебільшого розглядається в аспекті приватності та прав споживачів, а не стратегічної автономії та стійкості;

- **публічні закупівлі** дедалі частіше використовуються як інструменти забезпечення економічної безпеки, особливо у чутливих секторах, як-от оборона, телекомунікації та критична інфраструктура. У ЄС Директива 2009/81/ЕС про оборонні закупівлі [197] закріплює рамкові умови, що поєднують конкуренцію з потребами безпеки, дозволяючи винятки для контрактів з єдиним постачальником та обмеження у випадках, коли йдеться про життєво важливі інтереси безпеки. Низка держав-членів запровадили цільові заходи з виключення недовіrenих постачальників із критичних мереж (як-от обмеження щодо Huawei та ZTE у сфері 5G-інфраструктури) обґрунтовані стратегічною вразливістю та потребами стійкості [198].

Подібні підходи застосовуються й в інших юрисдикціях: у США діють правила «Buy American» та дозвільна система для захисту чутливих ланцюгів постачання [199], тоді як Закон Великої Британії про безпеку телекомунікацій надає уряду повноваження зобов'язувати операторів відмовлятися від співпраці з високоризиковими постачальниками. Відтак законодавство про закупівлі функціонує не лише як інструмент ринкового регулювання, а й як стратегічний фільтр, що гарантує стійкість критичних галузей до зовнішнього тиску чи технологічної залежності.

Україна поступово інтегрує безпекові міркування у закупівельне законодавство. Про це свідчить, зокрема, прийняття Закону від 17.07.2020 р. № 808-IX «Про оборонні закупівлі» [200], який наблизив процедури таких закупівель до стандартів ЄС. До інструментів і практик права ЄС, які наразі вже

запроваджено в Україні, належать рамкові угоди, електронні каталоги, локалізація, аномальна низька ціна пропозицій, вартість життєвого циклу та ін. [201, с.25]. Водночас, порівняно з ЄС, система публічних закупівель України все ще не має комплексних механізмів перевірки надійності постачальників у всіх стратегічних галузях, а інституційна спроможність забезпечення виконання залишається обмеженою.

- **захист економічної конкуренції.** Конкурентне право, яке традиційно було спрямоване на забезпечення справедливих ринків та добробуту споживачів, усе більша набуває безпекового виміру, який виявляє себе за кількома напрямками. Традиційними інструментами конкурентного права, зв'язок яких із забезпеченням економічної безпеки очевидний є контроль за концентраціями та боротьба зі зловживанням монопольним становищем. Так, у 2019 році Європейська комісія заборонила придбання німецькою компанією Siemens французької компанії Alstrom у залізничному секторі, обґрунтувавши рішення міркуваннями промислової конкурентоспроможності та стратегічної автономії [202]. Водночас з'являються і нові аспекти. Згаданий вище Регламент ЄС про цифрові ринки (DMA) вважається актом конкурентного права, який не усуває, а доповнює існуючі традиційні правила [203]. Цей Регламент встановлює обов'язки для великих онлайн-платформ (так званих «гейткіперів»), спрямовані на зменшення залежності ЄС від іноземних технологічних компаній. Регламент ЄС 2022/2560 про іноземні субсидії [204], запровадив нові інструменти для боротьби з іноземними субсидіями, які спричиняють викривлення ринку та підривають рівні умови конкуренції в сферах злиттів і поглинань, а також державних закупівель. Під субсидіями мається на увазі державна допомога, яка надається іноземними державами (передусім, Китаєм) власним суб'єктам господарювання для полегшення захоплення ними ринків в інших країнах. Цей Регламент ілюструє новий зв'язок між конкурентним правом та інструментами торговельного захисту.

Ще однією новою тенденцією є зростаюча взаємодія між конкурентним правом та механізмами скринінгу іноземних інвестицій. Якщо традиційно

антимонопольні органи оцінювали концентрацію з точки зору ринкової ефективності, то тепер вони дедалі частіше координуються зі органами, що здійснюють інвестиційний скринінг, для оцінки придбань у стратегічних секторах. Це забезпечує перевірку поглинань іноземними компаніями не лише на предмет впливу на конкуренцію, але й щодо їхніх наслідків для національної безпеки та стійкості.

Щодо України, то слід позитивно відзначити те, що Стратегія економічної безпеки до 2025 року прямо включає конкурентне право у свій «порядок денний». Так, серед загроз та викликів у сфері виробничої безпеки визначено «недостатній рівень конкуренції на потенційно конкурентних товарних ринках, недостатню ефективність державного регулювання у сфері природних монополій» (пункт 10); відповідно, завданнями у сфері виробничої безпеки є «запровадження регулярного моніторингу стану конкурентного середовища на товарних ринках в Україні з використанням Індексу моніторингу конкурентного середовища» та «забезпечення посилення інституційної спроможності і незалежності Антимонопольного комітету України» (пункт 21.2). Щодо останнього, то 24 липня 2024 року Антимонопольний комітет України презентував проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Антимонопольного комітету України», який покликаний привести українське конкурентне законодавство зі стандартами ЄС та підвищити ефективність захисту конкуренції [205]. Сподіваємося, що у разі прийняття цей Закон стане кроком і до глибшої інтеграції конкурентного права у ширшу стратегію економічної безпеки України.

2.2. Органи державної влади, що забезпечують національну економічну безпеку

Органи державної влади, що забезпечують національну економічну безпеку (державні органи забезпечення національної економічної безпеки), є ключовим елементом механізму правового забезпечення національної економічної безпеки. З огляду на те, що національна економічна безпека є складним, багатоаспектним явищем, до її правового забезпечення долучена значна кількість державних органів, що належать до різних гілок влади.

Залежно від ролі, яку державний орган відіграє у такому правовому забезпеченні, уявляється доцільним поділяти державні органи забезпечення національної економічної безпеки на такі групи:

1) *органи загальної компетенції*, які повноважні приймати рішення з широкого кола питань державного і суспільного життя, у тому числі з питань національної безпеки. До таких органів ми відносимо: Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, суди;

2) *органи спеціальної компетенції*, для яких національна безпека є основною сферою діяльності. До таких органів ми відносимо: Президента України, Раду національної безпеки і оборони України, Бюро економічної безпеки України, Раду бізнес-омбудсмена;

3) *органи підтримуючої компетенції*, які мають іншу, ніж національна безпека, основну сферу діяльності, однак сприяють правовому забезпеченню такої безпеки, здійснюючи окремі свої повноваження.

Органи загальної компетенції.

Верховна Рада України є «єдиним органом законодавчої влади в Україні»,

як це визначено у статті 75 Конституції України. Роль парламенту у правовому забезпеченні економічної безпеки є фундаментальною, оскільки саме він формує правові засади функціонування економічної системи. Реалізуючи конституційні повноваження (стаття 85 Конституції України), Верховна Рада України приймає закони, що визначають засади економічної політики держави, регулюють діяльність у стратегічних секторах, встановлюють правила інвестиційної та фінансової діяльності, а також передбачають правові

інструменти запобігання і нейтралізації економічних загроз. Крім того, парламент здійснює бюджетну функцію, затверджуючи Державний бюджет та контролюючи використання коштів, спрямованих на зміцнення економічної стабільності й обороноздатності. Важливою є і контрольна функція Верховної Ради щодо уряду та інших органів виконавчої влади, яка забезпечує належне виконання стратегічних і законодавчих актів у сфері економічної безпеки. Нарешті, парламентські рішення надають демократичну легітимність заходам обмежувального чи регулятивного характеру, що можуть впливати на ринок та права суб'єктів господарювання, але є необхідними для захисту національних інтересів (наприклад, ухвалення закону про санкції).

Кабінет Міністрів України (Уряд України) як вищий орган у системі органів виконавчої влади «забезпечує економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави» (стаття 116 Конституції України). Основні повноваження уряду у сфері економічного регулювання визначено в пункті 1 частини 1 статті 20 Закону України від 27 грудня 2014 р. «Про Кабінет Міністрів України» [206].

Роль Кабінету Міністрів України у забезпеченні національної економічної безпеки є визначальною, оскільки саме уряд виступає відповідальним за реалізацію законів і стратегічних документів у цій сфері. По-перше, Кабінет Міністрів формує та впроваджує державну економічну політику, спрямовану на захист національних інтересів, економічну стабільність та стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз. По-друге, уряд забезпечує координацію діяльності міністерств та інших органів виконавчої влади, які відповідають за фінанси, енергетику, інфраструктуру, промисловість, інвестиції та інші стратегічно важливі галузі. По-третє, Кабінет Міністрів має ключову роль у бюджетному процесі, розробляючи проєкт Державного бюджету та визначаючи розподіл фінансових ресурсів на заходи з економічної безпеки, обороноздатності та розвитку критичної інфраструктури. По-четверте, саме уряд розробляє і затверджує значну частину підзаконних нормативно-правових актів та державних програм, що конкретизують положення законів у

сфері економічної безпеки (наприклад, програми розвитку енергетики, підтримки експорту, цифрової трансформації). Нарешті, Кабінет Міністрів забезпечує взаємодію з міжнародними партнерами, реалізуючи міжнародні договори та узгоджуючи економічну політику України з нормами ЄС у рамках процесу набуття членства.

Прикладами нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, які безпосередньо стосуються забезпечення економічної безпеки, можуть бути: Перелік об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави (постанова від 4 березня 2015 р. № 83) [207], Порядок віднесення об'єктів до критичної інфраструктури (постанова від 9 жовтня 2020 р. № 1109) [208], Особливості здійснення публічних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану в Україні (постанова від 12 жовтня 2022 р. № 1178) [209] та ін.

Правосуддя в Україні здійснюють виключно *суди*, як це встановлено у частині першій статті 124 Конституції України. Конституційне положення розвиває стаття 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [210], відповідно до якої «суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод». Роль судів у забезпеченні національної економічної безпеки полягає у гарантуванні ефективного, справедливого та передбачуваного правозастосування у сфері економічних відносин. Суди забезпечують захист прав суб'єктів господарювання і водночас гарантують дотримання державних інтересів у стратегічних секторах економіки. Можна виділити такі основні напрями забезпечення економічної безпеки судами:

1) Захист економічних прав і стабільності господарського обороту. Суди розглядають спори між бізнесом і державою, а також між суб'єктами господарювання, забезпечуючи передбачуваність правових наслідків у сфері договорів, інвестицій, корпоративних відносин. Це знижує рівень правової невизначеності, яка є однією з ключових загроз економічній безпеці;

2) *Контроль за законністю рішень виконавчої влади.* Суди здійснюють перевірку актів органів державної влади (наприклад, Антимонопольного комітету України). Це виступає запобіжником від зловживань і створює баланс між публічними та приватними інтересами в економіці. Так, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 11 жовтня 2018 р. №7-р/2018 зазначив, що «принцип юридичної визначеності, як один із елементів верховенства права не виключає визнання за органом публічної влади певних дискреційних повноважень у прийнятті рішень, однак у такому випадку має існувати механізм запобігання зловживанню ними (абзац 2 пункту 2.3) [211]. Згідно з позицією Конституційного Суду України цей механізм повинен забезпечувати, з одного боку, захист особи від свавільного втручання органів державної влади у її права і свободи, а з другого – наявність можливості у особи передбачати дії цих органів (абзац 3 пункту 2.4 рішення від 8 червня 2016 р. № 3-рп/2016) [212].

У цьому зв'язку в постанові від 02.07.2019 зі справи № 910/23000/17 Велика Палата Верховного Суду визначила, що «господарські суди у розгляді справ про визнання недійсними рішень АМК не повинні перебирати на себе не притаманні суду функції, які здійснюються виключно органами АМК, але при цьому зобов'язані перевіряти правильність застосування органами АМК відповідних правових норм» [213];

3) *Забезпечення верховенства права у сфері власності та інвестицій.* Судова практика має вирішальне значення для гарантій захисту права власності, особливо у стратегічних галузях (енергетика, транспорт, оборонна промисловість). Вона формує довіру інвесторів та запобігає використанню економічних інструментів у політичних цілях; з іншого боку, забезпечує неприпустимість зловживань з боку окремих осіб на шкоду публічним інтересам. Показовою у цьому плані є справа про націоналізацію ПриватБанку, у якій Верховний Суд зрештою підтвердив неможливість повернення банку колишнім власникам. Так, 26 лютого 2025 року Верховний Суд залишив без задоволення касаційну скаргу колишнього співвласника ПриватБанку Ігоря Коломойського та залишив в силі рішення суду апеляційної інстанції, яким

було закрито провадження у справі про оскарження рішень органів державної влади про виведення ПриватБанку з ринку за участю держави. Зокрема, Верховний Суд встановив, що «згідно з особливостями правового регулювання таких правовідносин вимога колишнього акціонера неплатоспроможного банку, акції якого були придбані державою як інвестором у процедурі виведення такого банку з ринку за участю держави, про визнання недійсним договору купівлі - продажу акцій (а отже й вимога про визнання його нечинним з моменту укладення) не підлягають розгляду як в порядку адміністративного, так і в порядку господарського судочинства, й за суб'єктним складом учасників правовідносин не підпадають під юрисдикцію цивільного суду. Тобто такі вимоги не підлягають розгляду жодним судом» [214];

4) *Роль у санкційній та антикорупційній політиці.* Суди перевіряють законність застосування санкцій та інших заходів економічного примусу. Так, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду розглядав значну кількість справ про визнання протиправними та скасування указів Президента України, якими вводилися в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України про застосування санкцій до суб'єктів господарювання [215-217]. В усіх розглянутих нами справах цієї категорії у позові було відмовлено. При цьому суд посилався на постанову Великої Палати Верховного Суду від 13 січня 2021 року у справі №9901/405/19, згідно з якою судовий контроль за такими рішеннями має обмежений характер, оскільки суд, з одного боку, не уповноважений повторно оцінювати наявність чи достатність підстав для запровадження санкцій замість Президента України, адже це порушувало б принцип розподілу влади. Водночас, з іншого боку, суд має право перевірити, чи не вийшов Президент за межі своєї дискреції та чи було дотримано встановленої процедури запровадження санкцій [218]. Відтак судова практика забезпечила легітимність санкцій і зменшила ризик їх скасування через суди, що є важливим для стійкості економічної політики у воєнних умовах.

5) *Євроінтеграційний напрям.* У контексті майбутнього вступу України до ЄС суди мають забезпечити імплементацію *acquis communautaire*,

включаючи стандарти захисту конкуренції, державної допомоги, фінансового регулювання, а також гарантувати ефективне застосування права ЄС у національній правовій системі. Важливо, що судова практика України вже сьогодні має зближуватися з юриспруденцією Суду ЄС, зокрема у спорах, пов'язаних з економічними свободами, захистом інвестицій та регулюванням ринків. У зв'язку з цим український Верховний Суд періодично публікує Огляди практики Суду справедливості ЄС [219].

Органи спеціальної компетенції.

Президент України «є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина», а також «гарантом гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» (стаття 102 Конституції України).

Президент України відповідно до свого конституційно-правового статусу забезпечує національну безпеку держави; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України (пункти 1, 17, 18 частини першої статті 106 Конституції України).

У Рішенні від 25 лютого 2009 року № 5-рп/2009 Конституційний Суд України вказав на те, що системний аналіз положень Конституції України свідчить, що Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України мають власні, чітко визначені конституційні повноваження у сферах національної безпеки та оборони. Водночас саме Президент України наділений виключними конституційними повноваженнями здійснювати керівництво в цих сферах. Це означає, що Президент, реалізуючи зазначені повноваження, спрямовує діяльність органів і суб'єктів, відповідальних за забезпечення національної безпеки та оборони держави (абзац шостий пункту 2.1 мотивувальної частини Рішення) [220].

Хоча Президент прямо не здійснює економічну політику, його повноваження мають системоутворююче значення для формування та реалізації заходів економічної безпеки:

1) *Стратегічне лідерство*. Президент затверджує Стратегію національної безпеки України, елементом якої є економічна безпека. Це створює правову рамкову для подальших рішень парламенту та уряду;

2) *Інституційна координація*. Президент очолює Раду національної безпеки і оборони України (РНБО), яка ухвалює рішення з питань економічної безпеки. Рішення РНБО вводяться в дію указами Президента і набувають обов'язкової сили. Так, у постанові від 13 січня 2021 року у справі № 9901/405/19 Велика Палата Верховного Суду зробила правовий висновок про те, що згідно з частиною третьою статті 10 Закону «Про Раду національної безпеки і оборони України», рішення РНБО набувають чинності лише після введення їх у дію указами Президента України. Таке формулювання свідчить, що роль Президента не є суто формальною чи церемоніальною. Якби законодавець мав на меті надати йому лише технічну функцію, у законі йшлося б, наприклад, про «підписання» рішень РНБО. Натомість термін «введення в дію» та вимога видання окремого акта – указу Президента – означають, по-перше, що без такого указу рішення РНБО не має юридичної сили, а по-друге, що Президент володіє дискреційними повноваженнями щодо вирішення питання про введення або невведення рішення в дію. Саме наявність елементу розсуду при реалізації цього повноваження передбачає здійснення Президентом аналітичної оцінки доцільності, законності та обґрунтованості відповідного рішення (пункти 69-71) [221];

3) *Міжнародний вимір*. Президент визначає основні напрями зовнішньої політики та виступає від імені держави у міжнародних економічних відносинах. Його діяльність у сфері укладання міжнародних договорів, інтеграції до ЄС та мобілізації міжнародної допомоги прямо впливає на економічну стійкість України;

4) *Надзвичайні повноваження.* У випадку загрози національній безпеці, Президент приймає відповідно до закону рішення про запровадження надзвичайного чи воєнного стану, що передбачає особливі заходи, у тому числі економічного характеру.

Очевидно, що повноваження Президента України виходять далеко за межі власне забезпечення національної безпеки. Однак його роль як гаранта Конституції та голови РНБО визначають особливу важливість Президента для такого забезпечення, що дає підстави віднести Президента до органів саме спеціальної, а не загальної компетенції.

Рада національної безпеки і оборони України.

Стаття 107 Конституції України встановлює, що Рада національної безпеки і оборони України є *координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України*. РНБО координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. Президент України є головою РНБО. Рішення РНБО вводяться в дію указами Президента України. Компетенція та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються законом» (на відміну від повноважень Президента України, повноваження якого визначаються виключно Конституцією України).

Відповідно до частини 2 статті 5 Закону «Про національну безпеку України» РНБО «здійснює контроль за сектором безпеки і оборони на підставі статті 107 Конституції України у порядку і в межах компетенції, визначених Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України».

Преамбула Закону від 5 березня 1998 року «Про Раду національної безпеки і оборони України» [222] встановлює, що «цей Закон визначає правові засади організації та діяльності РНБО, її склад, структуру, компетенцію і функції». На жаль, у преамбулі не йдеться про передумови і мету створення РНБО, що було б дуже доречним. Створення РНБО як конституційного органу було обумовлене потребою координувати діяльність різних органів державної влади у сфері національної безпеки, а також врахуванням досвіду інших країн у

розробці та реалізації відповідної політики. Водночас із часом місце та значення цього органу в системі державної влади України стають предметом дедалі активніших дискусій.

Згідно зі статтею 107 Конституції України персональний склад РНБО формує Президент України. До складу РНБО за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Крім того, членами РНБО можуть бути керівники інших центральних органів виконавчої влади, а також інші особи, визначені Президентом України (частина 3 статті 6 Закону «Про Раду національної безпеки і оборони України»).

Стаття 107 Конституції України встановлює, що у засіданнях РНБО може брати участь Голова Верховної Ради України. Закон «Про Раду національної безпеки і оборони України» додає, що на запрошення Голови РНБО у її засіданнях можуть брати участь народні депутати України, керівники центральних органів виконавчої влади та інші особи, які не є членами Ради національної безпеки і оборони України» (частина 4 статті 9).

Отже, РНБО формально є координуючим органом з питань національної безпеки і оборони. Фактично РНБО є надінституційним органом, який формально не входить до складу жодного міністерства чи відомства, проте на практиці, як і в більшості інших держав (досвід яких буде розглянуто далі), належить до виконавчої влади. У цьому контексті дещо суперечливим виглядає положення, за яким РНБО «координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони». Виходить, що Конституція покладає функції контролю на орган, який складається з представників тієї ж самої гілки влади. Водночас варто враховувати початковий задум укладачів Конституції: створити координаційний механізм, де Президент як суб'єкт, незалежний від урядових відомств, здійснює контроль у сфері національної безпеки. Саме тому рішення РНБО вводяться в дію указами Президента.

Відповідно до статті 3 Закону «Про Раду національної безпеки і оборони України» функціями РНБО є:

- «1) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;
- 2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час;
- 3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України».

Перша функція, яку можна назвати консультативною або дорадчою, є аналітичною за своїм характером, і її можуть виконувати не лише конституційно уповноважені інституції, а й Офіс Президента чи державні та недержавні експертні установи. Фактично правом консультувати Президента України з питань реалізації засад внутрішньої та зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони наділені численні органи; часто їхні повноваження є ширшими і не стосуються виключно сфер національної безпеки (як-от у Прем'єр-міністра). У свою чергу, консультативна функція не згадується у ст. 107 Конституції України, тож не може вважатися визначальною для діяльності РНБО.

Дві інші функції відтворюють конституційні положення щодо РНБО та ставлять перед нею завдання: координувати та контролювати діяльність виконавчої влади у сфері національної безпеки за будь-яких обставин. У зв'язку з цим вважаємо, що недоцільно розділяти «мирні» та «кризові» координацію і контроль. Тим більше, що критерії такого розподілу сформульовано термінологічно невдало: антонімом «мирного часу» є воєнний час, тоді як надзвичайний стан і кризові ситуації цілком можуть мати місце під час мирного часу (як-от пандемія COVID-19).

З іншого боку, різними функціями є координація та контроль. Очевидно, що в процесі управління функції координації та контролю досить різні. Перша

– це налагодження взаємодій у діяльності суб'єктів управління, а друга неможлива за відсутності повноважень суб'єкта управління. І стосовно кожної з них виникає питання щодо обсягу конкретних дій, які може здійснювати РНБО.

Щодо *координації* виникають питання: чи передбачає координація просто ефективний збір інформації, щоб Президент міг на її основі приймати відповідні рішення, чи дозволяє ефективно керувати різними структурами для вирішення поточних питань? Координації присвячено окрему статтю 14 Закону «Про національну безпеку України» під назвою «Координація у сферах національної безпеки і оборони». Так, «координацію у сферах національної безпеки і оборони здійснює РНБО відповідно до статті 107 Конституції України та Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України»» (частина 1 статті 14). Частина 2 статті 14 Закону вказує на те, що РНБО координує діяльність органів виконавчої влади в умовах воєнного або надзвичайного стану, в особливий період, а також у разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України. Про те, що координація має здійснюватися і за нормальних обставин, Закон нічого не каже, що повертає нас до питання про доцільність розділення «мирної» і «кризової» координації. Сутність повноважень координації у цьому Законі також не розкривається.

Щодо *контролю*, то визначення цієї функції також може бути різним. Так, *контроль* як правову форму державного регулювання економіки визначають як «сукупність організаційно-технічних і правових заходів, спрямованих на визначення компетентними органами ступеня відповідності фактичних напрямів і результатів діяльності суб'єктів господарського життя встановленим державою правилам, нормам і нормативам, а також виявлення порушень в діяльності цих суб'єктів, вжиття заходів щодо їх усунення, в тому числі застосування господарсько-правових санкцій» [120, с.43]. Однак очевидно, що РНБО не може здійснювати контроль в такому розумінні за органами виконавчої влади.

Зі змісту Закону «Про національну безпеку України» слідує, що йдеться про «демократичний цивільний контроль», під яким розуміють комплекс

правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України (пункт 9 частини 1 статті 1). Відповідно до частини 1 статті 4 Закону, цивільний контроль здійснюється Президентом України, Верховною Радою України, РНБО, Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; також до системи цивільного контролю віднесено судовий контроль та громадський нагляд. Але детальна регламентація відносин контролю і розмежування сфер відповідальності вищеперерахованих суб'єктів відсутня. Частина 2 статті 5 Закону вказує що РНБО здійснює контроль за сектором безпеки і оборони на підставі статті 107 Конституції України у порядку і в межах компетенції, визначених Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України». Втім, сам Закон «Про Раду національної безпеки і оборони України» не розкриває суті контрольних повноважень. Ключова стаття 4 цього Закону «Компетенція Ради національної безпеки та оборони України» у низці своїх положень лише повторює, що РНБО «координує і контролює» діяльність органів виконавчої влади (пункти 5, 6, 7, 8 частини 1 статті 4).

Крім невизначеності обсягу функцій координації та контролю, проблему становить також наділення РНБО повноваженнями індивідуального правозастосування. Так, відповідно до Закону України від 23 вересня 2021 року «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» [223] рішення про визнання особи олігархом, приймається РНБО на підставі подання Кабінету Міністрів України, члена РНБО, Національного банку України, Служби безпеки України або Антимонопольного комітету України (частина 1 статті 5).

Інший приклад: рішення щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій щодо окремих осіб (персональні санкції), приймається РНБО та вводиться в дію указом Президента України.

І.І. Омелько вказує, що надання РНБО подібних повноважень викликає дискусії, оскільки не зовсім зрозуміло, наскільки вони узгоджуються з координаційним характером цього органу та його сутністю як дорадчої інституції при Президентові. При цьому слід зауважити, що безпосередньо в Конституції дорадча функція РНБО прямо не закріплена, а така інтерпретація є радше результатом доктринального підходу [224, с.168].

Так, як зазначає В.Л. Федоренко, РНБО є допоміжним органом при Президентові України зі спеціальною компетенцією, діяльність якого забезпечує главі держави можливість повноцінно та ефективно реалізовувати правовий режим національної безпеки й оборони [225, с. 409]. У коментарі до Конституції України вказано, що конституційне положення про те, що РНБО є органом при Президентові України, свідчить про її належність до системи допоміжних органів глави держави та про відсутність у неї статусу самостійного органу державної влади [226, с. 749].

Позицію про дорадчий характер РНБО зайняли у Правовому висновку Вищого адміністративного суду України щодо дискреції Президента України при виданні указів, якими вводяться в дію рішення РНБО. Так, згідно з пунктом 3 цього висновку, «дорадчий характер РНБО засвідчується:

1) складом РНБО, який очолює Президент України та до якого входять за посадою Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України;

2) характером повноважень РНБО, встановлених частиною другою статті 107 Конституції України і конкретизованих законами України «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про основи національної безпеки України» та іншими законами.

Повноваження РНБО мають координаційний і контрольний характер; вони обмежуються стратегічним плануванням та розробкою програм, внесенням відповідних пропозицій Президентові України, що стосуються сфери повноважень Президента України з питань безпеки і оборони, координацією органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері захисту національних інтересів України тощо» [227].

Остання частина наведеної позиції є суперечливою: не можна стверджувати, що повноваження, які мають «координаційний і контрольний характер», обмежуються стратегічним плануванням та розробкою програм. Принаймні, це само собою не розуміється; вище зазначалося, що аналітичні функції може здійснювати і науково-дослідний інститут.

Щодо зарубіжного досвіду, то І.І. Омелько вказує на існування двох моделей органів, що відповідають українській РНБО. Такий орган може виконувати лише консультативні функції (як-от у Польщі, Туреччині, Косово, Естонії) або ж мати повноваження ухвалювати низку ключових рішень у сфері оборони та безпеки (як у Чорногорії)[224, с.169]. На думку цього автора, хоча Конституція досить широко й оціночно визначає повноваження Президента у сфері національної безпеки, індивідуальні акти правозастосування – накладення санкцій, надання статусу олігарха тощо – навряд чи можна віднести безпосередньо до «керівництва» у цій сфері. Такі дії радше належать до площини реалізації державної політики. І.І. Омелько вважає, що саме тому доцільно було б замислитися над переданням відповідних повноважень Кабінету Міністрів України, адже його функціональне призначення полягає саме у забезпеченні виконання та проведення державної політики [224, с.168].

Не можемо підтримати цю пропозицію. Кабінет Міністрів України аж ніяк не є більш підходящим органом для здійснення відповідних повноважень, аніж РНБО. По-перше, у роботі РНБО все ж таки можуть участь представники різних гілок влади, до її складу входять політично незалежні особи, як-от голова Національного банку України та Головнокомандувач Збройних Сил України [228]; тимчасом, Кабмін є «чистим» органом виконавчої влади, до того

ж політичним органом, оскільки міністри представляють конкретні політичні сили, що входять до парламентської більшості. По-друге, на відміну від РНБО, Кабмін є органом загальної компетенції, тому навряд чи ефективно здійснюватиме спеціалізовані повноваження у сфері безпеки. Гіпотетично можна сказати, що з метою забезпечення верховенства права присвоєння статусу олігарха та накладення санкцій могли б здійснювати суди. Однак у даному випадку не йдеться про здійснення правосуддя; метою вжиття відповідних заходів є не покарання певних осіб, а позбавлення їх можливостей здійснювати негативний вплив на економічну безпеку (детальніше про це – у підрозділі 2.3 щодо санкцій).

Вважаємо, що у воєнно-політичних умовах, в яких опинилася Україна, необхідним є посилення існуючих інституційних та правових механізмів, а не їх послаблення. Це стосується й РНБО, правовий статус якої потребує удосконалення, а не послаблення. У цьому відношенні доходимо таких висновків:

1) характеристика РНБО як *допоміжного* органу при Президенті України не викликає особливих заперечень: дійсно, РНБО допомагає Президенту реалізувати свої повноваження у сфері національної безпеки. Однак характеристика цього органу як виключно як *дорадчого* може створювати враження, що роль цього органу обмежується наданням порад (консультуванням), що не узгоджується з положеннями статті 107 Конституції України, де згадуються координація і контроль, а не консультування);

2) замість того, щоб розмежовувати координацію і контроль у «мирний» і «кризовий» час, Закон повинен розмежувати власне функції координації і контролю, встановити чіткі межі і механізми реалізації цих функцій, розмежувати повноваження РНБО та інших органів державної влади;

3) РНБО не слід позбавляти повноважень щодо присвоєння статусу олігарха та накладення санкцій, оскільки відсутній інший орган, який міг би ефективно виконувати ці повноваження. Удосконалення застосування цих інструментів повинно відбуватися на рівні спеціальних законів про такі

інструменти шляхом, зокрема, уточнення підстав їх застосування та забезпечення можливостей правового захисту відповідних осіб.

Бюро економічної безпеки України засноване згідно з законом від 28 січня 2021 р. «Про Бюро економічної безпеки України» [229]. Відповідно до пояснювальної записки до проекту вказаного закону, «проголошений євроінтеграційний курс державної політики зобов'язує Україну забезпечувати ефективне функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, їх ефективний захист. До реформи за економічну безпеку відповідало одразу кілька органів: Служба безпеки України, Національна поліція, Податкова міліція Державної фіскальної служби, тож головною метою створення нового органу було зменшити тиск правоохоронців на бізнес та знизити кількість обшуків. Однією з вимог Меморандуму про економічну та фінансову політику з Міжнародним валютним фондом також було створення єдиного органу державної влади, який відповідав би за боротьбу з економічними злочинами, а також усунення дублювання відповідних повноважень у різних правоохоронних структурах [230].

Відповідно до частини 1 ст. 1 вказаного Закону, Бюро економічної безпеки України – це «центральный орган виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави».

Вже з осені 2022 року почалася критика роботи БЕБ. У лютому 2023 р. парламентський комітет з питань фінансів, податкової та митної політики визнав роботу БЕБ незадовільною через відсутність реальних результатів роботи [231].

Ситуація навколо БЕБ є предметом уваги ЄС у переговорах щодо вступу України до Союзу. У звіті Європейської комісії щодо України (листопад 2023 р.) вказано, що упродовж 2024 року Україна повинна прийняти законодавство, що дозволяє конкурентний, прозорий та заснований на якостях вибір, включаючи надійну перевірку доброчесності, нового Голови БЕБ та інших

працівників, та впроваджує рамку доброчесності та підзвітності в роботі Бюро, та почати застосовувати таке законодавство [232, с.57].

20 червня 2024 р. на виконання зазначеного зобов'язання було прийнято Закон України № 3840-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення роботи Бюро економічної безпеки України». Разом з тим, і оновлений закон викликає певні критичні зауваження.

Так, ключовою вимогою до БЕБ є його незалежність. Відповідно до статті 3 Закону, до принципів діяльності БЕБ віднесено політичну нейтральність та позапартійність (пункт 6). Водночас, діяльність БЕБ спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України (частина 2 статті 1), який є політичним органом. Відтак Закон повинен забезпечувати баланс між впливом Кабінету Міністрів в діяльність БЕБ та збереженням його незалежності.

Відповідно до частини 1 статті 5 Закону, незалежність БЕБ гарантується передусім особливим порядком конкурсного відбору, призначення та звільнення Директора БЕБ, його заступників, інших працівників, а також вичерпним переліком підстав для припинення їхніх повноважень.

Відповідно до ст. 15 Закону Директор БЕБ призначається на посаду Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України на підставі пропозиції комісії з проведення конкурсу. До складу зазначеної конкурсної комісії входять: три особи, визначені Кабінетом Міністрів України; та три особи, визначені Кабінетом Міністрів України на підставі пропозицій міжнародних організацій, які надають Україні міжнародну технічну допомогу». При цьому експерти міжнародних організацій не становлять більшості членів конкурсної комісії, і врешті-решт призначаються тим самим Кабінетом Міністрів. Викликає запитання також парна кількість членів комісії, в силу чого голоси при прийнятті нею рішень можуть розділитися навпіл. Ця проблема могла б бути вирішена шляхом надання права переважного голосу експертам міжнародних організацій, однак Законом цього не передбачено.

Конкурсна комісія подає Прем'єр-міністру України не більше двох кандидатур на посаду Директора БЕБ, відібраних серед учасників конкурсу.

Кабінет Міністрів України протягом 10 днів з моменту отримання вказаного подання конкурсної комісії призначає Директора Бюро, який визнається переможцем конкурсу. Видається, що комісія мала б приймати остаточне рішення щодо переможця конкурсу, і вносити одну кандидатуру. За існуючою редакцією Закону остаточне рішення переможця конкурсу все одно залишається за Кабміном. Улітку 2025 року Кабінет Міністрів України двічі відмовляв у призначенні кандидатури, обраної конкурсною комісією, навіть при тому, що подавалася *одна* кандидатура (зрештою кандидата було призначено під тиском міжнародних партнерів) [233].

Стаття 34 Закону передбачає утворення Ради громадського контролю, яка повинна забезпечувати прозорість та суспільний контроль за діяльністю БЕБ. Склад Ради затверджує Кабінет Міністрів України. Формування персонального складу Ради відбувається на конкурсній основі, при цьому конкурс здійснюється шляхом відкритого рейтингового інтернет-голосування громадян, які проживають на території України. Положення про Раду та порядок її формування, включаючи порядок проведення відкритого рейтингового інтернет-голосування, затверджує Кабінет Міністрів України. З цього приводу виникають сумніви навіть не щодо повноважень Кабміну, а щодо доречності власне «відкритого інтернет-голосування громадян». Сумнівно, чи викличе питання формування Ради аж таку заінтересованість «громадян», щоб забезпечити репрезентативність голосування та обрання належних з точки зору професійного досвіду та доброчесності кандидатів. Більш доречним було б висунення фахових кандидатур Радою бізнес-омбудсмена, бізнес-асоціаціями (як-от Європейська бізнес-асоціація [234], та іншими організаціями, що представляють інтереси бізнесу (як-от Торгово-промислова палата України, Федерація роботодавців України, Український союз промисловців і підприємців).

Відповідно до ст. 35 Закону, через один рік та через три роки після призначення Директора БЕБ проводиться зовнішнє незалежне оцінювання (аудит) ефективності діяльності БЕБ. Правове значення такого аудиту дуже

велике, оскільки згідно з частиною 6 статті 16 Закону директор БЕБ не може бути звільнений Кабінетом Міністрів України, а рішення Кабінету Міністрів України про його призначення не може бути скасовано Кабінетом Міністрів України з інших підстав, ніж передбачені частиною п'ятою цієї статті. У свою чергу, пункт 10 частини 5 статті 16 однією з підстав звільнення Директора називає наявність висновку Комісії з проведення зовнішнього незалежного оцінювання (аудиту) ефективності діяльності БЕБ про неефективність діяльності БЕБ та неналежне виконання обов'язків його Директором. Таке оцінювання проводить Комісія з аудиту в складі трьох осіб, які призначаються Кабінетом Міністрів України на основі пропозицій міжнародних організацій, які надають Україні міжнародну технічну допомогу.

Аналіз вищенаведених норм Закону вказує, по-перше, на замкненість процесів, пов'язаних з функціонуванням БЕБ, на Кабінеті Міністрів України, що ставить під сумнів його реальну незалежність і вагу міжнародних експертів. По-друге, звертає на себе увагу відсутність представництва бізнес-спільноти в колегіальних органах, що забезпечують функціонування БЕБ (конкурсна комісія, Рада громадського контролю, Комісія з аудиту). Відповідно до статті 3 Закону одним з принципів діяльності БЕБ є незалежність від інших, крім державних, інтересів. При цьому під «іншими інтересами» можна мати на увазі й інтереси окремих суб'єктів бізнесу. У свою чергу, протиставлення на рівні закону інтересів суб'єктів бізнесу державним інтересам є дуже деструктивним, оскільки виходить, що інтереси бізнесу передусім асоціюються з незаконною діяльністю.

У першому розділі цієї роботи обґрунтовано, що як економічна безпека держави, так і економічна безпека окремих суб'єктів бізнесу є невід'ємними складовими національної економічної безпеки. У зв'язку з цим вважаємо, що одним з напрямів підвищення ефективності роботи БЕБ є включення до зазначених вище колегіальних органів експертів, що представляли б бізнес-спільноту. Кандидатури таких експертів можуть вноситися, зокрема, Радою бізнес-омбудсмена, правове становище якої розглядається нижче.

Ще одна проблема стосується здійснення БЕБ своїх завдань. Робота БЕБ мала принципово відрізнятися від методів правоохоронних органів, які паралізували роботу бізнесу. Досягти цього передбачалось через використання великого відділу аналітиків, які, фактично, дистанційно виявляють злочинні схеми на підставі доступної у них інформації [231]. З восьми завдань БЕБ, які визначено статтею 4 Закону, лише 2 стосуються правоохоронного напрямку діяльності цього органу, тоді як 6 – аналітичного напрямку, що можна побачити у таблиці 6:

Таблиця 6. Завдання БЕБ

Завдання БЕБ (ст.4 Закону «Про Бюро економічної безпеки України»)	
Аналітичний напрям	Правоохоронний напрям
1) виявлення ризикових зон у національній економіці шляхом аналізу структурованих та неструктурованих даних; 2) оцінювання рівня ризиків і загроз економічній безпеці держави, розроблення шляхів їх мінімізації та нейтралізації; 3) підготовка пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів з метою усунення умов, що сприяють виникненню протиправних схем у сфері економіки; 5) збирання, опрацювання та аналіз інформації про правопорушення, які негативно впливають на економічну безпеку держави, а також визначення превентивних заходів для недопущення їх повторення; 6) планування та реалізація заходів, спрямованих на протидію кримінальним правопорушенням, що належать до визначеної законом підслідності; 8) підготовка аналітичних матеріалів, висновків і рекомендацій для органів державної влади з метою підвищення ефективності їхніх	4) забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, які посягають на стабільне функціонування національної економіки; 7) виявлення та розслідування правопорушень, пов'язаних із одержанням, розподілом і використанням міжнародної технічної допомоги, з метою недопущення її нецільового чи неправомірного застосування.

Водночас, однією з підстав для визнання роботи БЕБ незадовільною стало те, що воно стало черговим органом силового тиску на бізнес, тоді як аналітичний напрям його діяльності повноцінно не запрацював. Частково причини такої ситуації закладено безпосередньо на рівні Закону. Так, відповідно до статті 12 Закону БЕБ, здійснюючи свою аналітичну діяльність застосовує ризик-орієнтований підхід. При цьому БЕБ самостійно визначає критерії ризиків. Порядок застосування ризик-орієнтованого підходу затверджується наказом БЕБ. Разом з тим очевидно, що застосування ризик-орієнтованого підходу вимагає ґрунтовної методології, яка повинна бути закріплена у відповідному документі (методичних вказівках, керівництві тощо). Викликає сумнів спроможність БЕБ самостійно розробити таку методологію на даному етапі, враховуючи те, що штат цього органу укомплектований не більше як на 30 відсотків [235], а переважну частину наявних працівників становлять колишні працівники Податкової міліції. У зв'язку з цим видається доцільним замовлення експертних послуг на розробку такої методології згідно з законодавством про публічні закупівлі. Отриманий продукт буде покладено в основу відповідних нормативно-правових актів БЕБ, які повинні бути прийняті згідно з Законом.

Закон містить положення про міжнародне співробітництво БЕБ (стаття 6) та про взаємодію БЕБ з іншими органами та особами (стаття 7), однак відсутні будь-які положення про взаємодію БЕБ з бізнесом (інакше, як у межах кримінальних проваджень).

На підставі викладеного, пропонуємо такі напрями удосконалення правового становища БЕБ:

- надання права переважного голосу міжнародним експертам у разі, якщо при прийнятті рішень конкурсною комісією голоси її членів розділитися навпіл;

- надання конкурсній комісії повноважень приймати остаточне рішення щодо переможця конкурсу і вносити одну кандидатуру Кабінету Міністрів України .

- зміна порядку формування Ради громадського контролю, а саме, заміна відкритого інтернет-голосування на висунення фахових кандидатур організаціями, що представляють бізнес-спільноту;

- включення до колегіальних органів, що забезпечують функціонування БЕБ експертів, що представляють бізнес-спільноту;

- замовлення експертних послуг на розробку методології застосування ризик-орієнтованого підходу відповідно до законодавства про публічні закупівлі з подальшим покладенням отриманого продукту в основу відповідних нормативно-правових актів БЕБ.

Рада бізнес-омбудсмена є постійно діючим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України. Положення про Раду бізнес-омбудсмена схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691-р [236]. Рада у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, іншими актами законодавства та Меморандумом про взаєморозуміння щодо підтримання української антикорупційної ініціативи від 12 травня 2014 р., укладеним між Кабінетом Міністрів України, Європейським банком реконструкції та розвитку, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Американською торгівельною палатою в Україні, Європейською Бізнес Асоціацією, Федерацією роботодавців України, Торгово-промисловою палатою України та Українським союзом промисловців і підприємців [237].

Меморандум закріплює низку принципів, серед яких варто відзначити Принцип 3 «Роль бізнесу»: «Сторони визнають внесок відповідальних суб'єктів підприємництва у економічне зростання та розвиток України. Відповідальний бізнес дотримується законодавства. Повага до навколишнього середовища та прав людини також є основоположними принципами підтримки бізнесу. Суб'єкти підприємництва не займаються хабарництвом та відкрито відкидають корупцію у всіх її проявах». Цей принцип важливий для утвердження

презумпції добросовісності бізнесу в регуляторній діяльності і зайвий раз вказує на те, що безпека суб'єктів бізнесу є складовою національної економічної безпеки.

Безпосередньо Раді бізнес-омбудсмена присвячено Принцип 8: «Сторони, серед іншого, визнають необхідність у існуванні нової та незалежної установи, яка реагуватиме на прояви недобросовісної поведінки щодо суб'єктів підприємництва. Створення установи бізнес-омбудсмена є основною метою цієї Ініціативи. Установа бізнес-омбудсмена має бути незалежною, працювати ефективно, керуватися у своїй роботі глибоким розумінням комерційних, громадських, та регуляторних проблем в Україні».

До завдань Ради бізнес-омбудсмена належить, зокрема, прийняття та розгляд скарг від суб'єктів бізнесу на дії або бездіяльність, зокрема рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, а також їхніх посадових осіб (пункт 4 (2) Положення). У тому числі йдеться і про скарги на дії БЕБ. Так, наприклад, дистриб'ютор систем кондиціонування та опалення поскаржився до Ради бізнес-омбудсмена на БЕБ у зв'язку з відкриттям щодо компанії кримінального провадження за статтею 212 КК України щодо ухилення від сплати податків. На підставі ухвали слідчого судді детективи БЕБ провели обшуки та, окрім санкціонованого відшуковування майна, вилучили техніку і робочу документацію по співпраці з контрагентами, про які в ухвалі не йшлося. Тимчасово вилучене майно компанії не повертали, попри відмову слідчого судді задовольнити клопотання про накладення арешту на нього та скаргу підприємства щодо бездіяльності детективів БЕБ.

В межах розгляду справи компанії Рада звернулась до Офісу Генерального прокурора та БЕБ та просила повернути тимчасово вилучене майно у найкоротші строки. Рада також наголосила на тому, що позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, а факт апеляційного оскарження рішення суду про відмову в накладенні арешту не

впливає на обов'язок повернути тимчасово вилучене майно. В результаті комунікації Ради з правоохоронними органами БЕБ повернуло майно, а підприємство відновило роботу [238].

Невиконання рекомендацій Ради бізнес-омбудсмена або ненадання належного зворотного зв'язку щодо вжитих заходів публічно висвітлюється у кварталних та річних звітах, опублікованих на вебсайті Ради, або через засоби масової інформації.

Ця інституція також публікує системні звіти, що висвітлюють найбільш нагальні системні проблеми, які негативно впливають на інвестиційний клімат, та пропонує практичні шляхи їх вирішення. Зазначені звіти активно використовуються органами влади для вдосконалення чинного законодавства та процедур, які негативно позначаються на бізнес-середовищі. Це свідчить про те, що системна роль інституції Бізнес-омбудсмена має додатковий вплив на просування реформ у країні, а добре структурована та забезпечена необхідними ресурсами інституція може стати ефективним інструментом політичного діалогу в державі.

Рекомендації Ради бізнес-омбудсмена не є обов'язковими для виконання, однак розголос, створений через звіти та мас-медіа загалом, чинить тиск на державні органи та правоохоронні органи, що розслідують кримінальні справи, спонукаючи їх до дій, спрямованих на боротьбу з корупцією та усунення інших порушень законних прав бізнесу [239].

Виникає питання, чи є Рада бізнес-омбудсмена органом державної влади. Це питання пов'язане з тим, що відповідно до частини 2 статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Однак закону про Раду бізнес-омбудсмена не прийнято, тож чи є легітимною діяльність цієї інституції загалом?

Власне існування Ради бізнес-омбудсмена не передбачено жодним законом України; вона виникла в результаті домовленості між Урядом України,

бізнес-асоціаціями та міжнародними фінансовими організаціями, втіленій у вищезгаданому Меморандумі, і фінансується з Мультидонорського рахунку стабілізації та сталого розвитку України (МДР), розпорядником якого є ЄБРР. Це дозволяє охарактеризувати Раду як квазіурядову установу. Квазіурядова установа (квазіурядове агентство) – це організація, яка виконує певні урядові функції та несе відповідальність перед державою, але водночас діє з певним ступенем незалежності від безпосереднього державного контролю. Такі установи часто поєднують елементи державного та приватного секторів, тобто можуть отримувати державне фінансування, мати регуляторні повноваження або надавати суспільно важливі послуги, але не перебувають під повним контролем уряду.

Можна виділити такі особливості Ради бізнес-омбудсмена як квазіурядової установи: незалежність, підзвітність, професіоналізм, здатність до розслідувань та спроможність здійснювати вплив на відносини між бізнесом і державою.

Виходячи зі сказаного, Рада бізнес-омбудсмена не є органом державної влади у розумінні Конституції України, тож відсутність закону про таку Раду не означає нелегітимності її діяльності. Водночас, вважаємо, що прийняття Закону про Раду бізнес-омбудсмена є необхідним, оскільки за відсутності такого Закону Рада може сприйматися просто як черговий аналітичний центр. Зокрема, Законом мають бути визначені межі та спосіб здійснення Радою повноважень з розслідування, обов'язок органів державної влади надавати інформацію на запит Ради, порядок оприлюднення і статус звітів Ради. На нашу думку, прийняття такого Закону підвищить авторитет Ради і сприятиме більш ефективному її функціонуванню.

Органи підтримуючої компетенції є досить численними. Про коло таких органів, можна судити, зокрема, зі статті 7 Закону «Про Бюро економічної безпеки України», яка має назву «Взаємодія Бюро економічної безпеки України з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами та іншими особами». У цій статті

прямо згадані Державна служба фінансового моніторингу України (частина 4), Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (частина 5), Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, органи державного фінансового контролю, податкові та митні органи, а також інші державні органи, що здійснюють державний контроль за дотриманням юридичними і фізичними особами законодавства України (частина 6). Вважаємо, що у переліку органів підтримуючої компетенції слід також окремо згадати Національний банк України, Національне агентство з запобігання корупції України та Антимонопольний комітет України.

Національний банк України – це сучасна незалежна державна інституція, покликана забезпечувати цінову та фінансову стабільність у державі та сприяти економічному зростанню України [240]. Голова Національного банку входить до складу Ради національної безпеки та оборони України. 24 лютого 2022 р. Національним банком було прийнято постанову №18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» [241], яка відіграла значну роль у забезпеченні надійності та стабільності функціонування банківської системи на початку повномасштабного вторгнення. Таким чином, значущість внеску Національного банку у забезпечення національної економічної безпеки є безсумнівною.

Національне агентство з запобігання корупції України є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом. НАЗК відповідальне за формування антикорупційної політики та запобігання корупції, створене відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» [242]. Крім того, у 2022-2023 роках НАЗК вело реєстр міжнародних спонсорів війни – іноземних компаній, які незважаючи на визнання міжнародною спільнотою росії країною-агресором та санкційні обмеження, продовжують співпрацю із нею, забезпечують державний та приватний сектор товарами і послугами критичного призначення, а також поповнюють бюджет країни, тим самим фінансуючи війну [243]. Згодом від ведення цього списку відмовилися. Як вказує В.В. Поєдинок, ведення списку міжнародних спонсорів війни НАЗК здійснювалося

без належної правової підстави, у зв'язку з чим авторка пропонувала такі рекомендації: «1) внести зміни до ст. 11 Закону України від 14.10.2014 р. «Про запобігання корупції», передбачивши повноваження НАЗК в сфері санкційної політики *та* щодо ведення списку міжнародних спонсорів війни; 2) розробити чіткі критерії (методологію) віднесення особи до міжнародних спонсорів війни (рішення НАЗК); 3) внесення змін до відповідних законів України, передбачивши нову підставу для відмови у визнанні особи переможцем у процедурах публічних закупівель, аукціону щодо оренди державного і комунального майна, концесійного конкурсу тощо: «особу визнано міжнародним спонсором війни»» [244].

Вважаємо, що уряду слід було б дійсно піти шляхом забезпечення належної правової основи для ведення списку, а не скасування цього списку загалом, оскільки зусилля, спрямовані на недопущення бізнесу з агресором наразі є важливим елементом забезпечення національної економічної безпеки.

Антимонопольний комітет України (АМКУ) діє на підставі Закону України від 26 листопада 1993 р. № 3659-ХІІ «Про Антимонопольний комітет України» [245]. АМКУ є важливим органом в царині забезпечення економічної безпеки з огляду на вагому роль, яку власне конкурентне право відіграє у такому забезпеченні. Однак за текстом Закону безпековий вимір діяльності АМКУ не очевидний. Так, стаття 3 Закону перераховує завдання АМКУ, однак про забезпечення економічної безпеки не йдеться. Вважаємо, що згадка про таке забезпечення доречна у першому завданні, яке є найбільш загальним і перераховує засади «здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції». Пропонуємо таке формулювання цього завдання:

«Основним завданням Антимонопольного комітету України є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині:

1) здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом, *захисту прав споживачів та забезпечення економічної безпеки*

України, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

Прикладом того, як АМКУ бере участь у забезпеченні економічної безпеки, є справа про концентрацію щодо надання дозволу компанії «DVL Telecom» на набуття контролю над ТОВ «Лайфселл», ТОВ «Глобал Білгі» та ТОВ «Укртауер» (Група Лайфселл). На момент початку розгляду справи про концентрацію на корпоративні права ТОВ «Лайфселл» й ТОВ «Укртауер» було накладено арешт, оскільки опосередкованим міноритарним акціонером компанії «Turkcell Iletisim Hizmetleri A.Ş.» (материнської компанії Групи Лайфселл) є Михайло Фрідман – особа, до якої застосовано санкції. Пізніше арешт було скасовано, однак АМКУ самостійно перевірів відносини контролю учасників концентрації з підсанкційними особами.

В процесі розгляду справ було встановлено, зокрема, таке:

«частка опосередкованого володіння Михайлом Фрідманом акціями компанії «Turkcell Iletisim Hizmetleri A.Ş.» становить близько 7 відсотків, що не забезпечує підсанкційній особі здійснення вирішального впливу на господарську діяльність компанії «Turkcell Iletisim Hizmetleri A.Ş.». Разом з цим, компанія «IMTIS Holdings S.à.r.l.» не є учасником заявлених концентрацій; дивіденди компанії «Turkcell Iletisim Hizmetleri A.Ş.», передані компанії «IMTIS Holdings S.A.R.L.», не будуть безпосередньо чи опосередковано перераховані Михайлу Фрідману; кошти, які будуть отримані компанією «Turkcell Iletisim Hizmetleri A.Ş.» від продажу Групи Лайфселл в жодному разі не будуть виплачені Михайлу Фрідману; Михайла Фрідмана та інших підсанкційних осіб відсторонено від управління / бізнес-процесів компанії; дії, у вигляді здійснення заявлених концентрацій, не заборонені відповідно до Закону України «Про санкції»».

Враховуючи зібрану інформацію, а також з огляду на те, що заявлені концентрації не призводять до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на товарних ринках України, Комітет надав дозвіл на заявлені концентрації [246]. Ця справа становить інтерес тим, що АМКУ окремо виділив

традиційні та прийняття рішень у подібних справах аргументи конкурентного права (концентрація не призведе «до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на товарних ринках України») та аргументи економічної безпеки. Водночас, слід наголосити, що міркування економічної безпеки аж ніяк не обмежуються санкціями, тож у перспективній практиці АМКУ хотілося б бачити ширше коло аргументів, які стосується промислової стійкості, уникнення стратегічних залежностей тощо.

2.3. Засоби правового забезпечення національної економічної безпеки

Особливістю господарсько-правового впливу на забезпечення стабільності національної економічної безпеки держави, на думку Т.І. Швидкої, є поєднання загальнообов'язкових, координаційних, організаційних, контрольних та інших організаційно-господарських засобів, спрямованих на забезпечення відповідних факторів виробництва, що базується насамперед на державному регулюванні відносин у цій сфері. При цьому господарсько-правові засоби регулювання мають бути сфокусовані на кінцевій меті – забезпеченні економічної стабільності шляхом ефективного господарювання [247, с. 259].

Засоби правового забезпечення національної економічної безпеки можна класифікувати за багатьма критеріями, так само як і засоби державного регулювання економіки загалом. З огляду на особливості відносин у сфері національної економічної безпеки вважаємо, що найбільш важливими критеріями класифікації правових засобів забезпечення економічної безпеки є такі:

1) **за характером загрози** (внутрішні чи зовнішні загрози) – *засоби забезпечення внутрішньої економічної безпеки* (наприклад: державна підтримка суб'єктів національного підприємництва, стимулювання розвитку альтернативної енергетики, цифровізації тощо, захист економічної конкуренції

на внутрішньому ринку) та *засоби забезпечення зовнішньої економічної безпеки* (наприклад, мита (тарифи), контроль експорту критично важливих технологій, скринінг прямих іноземних інвестицій, дії у відповідь на недружні дії інших держав – так, Антипримусовий інструмент ЄС (EU Anti-Coercion Instrument, ACI) [248] дає змогу ЄС запроваджувати контрзаходи у відповідь на торговий шантаж (прикладом якого можуть бути торговельні обмеження Китаю щодо Литви у зв'язку з відкриттям посольства Тайваню [26, с.191-193]);

2) **за часом застосування** – *превентивні засоби*, що застосовуються до виникнення загрози з метою зменшення вразливості економіки (наприклад, стратегічне накопичення критично важливих ресурсів – так, Акт ЄС про критично важливі сировинні матеріали (Critical Raw Materials Act) забезпечує стабільний доступ до таких ресурсів, як літій і рідкоземельні метали, стимулювання диверсифікації ланцюгів постачання, обмеження експорту чутливих технологій), *реактивні засоби*, що застосовуються після виникнення загрози, щоб мінімізувати її негативні наслідки (антидемпінгові та компенсаційні заходи, заходи у відповідь – наприклад, запровадження ЄС симетричних мит у відповідь на мита США на сталь та алюміній, економічні санкції) та *комплексні засоби*, спрямовані на довгострокове зміцнення економічної стійкості та можуть діяти як превентивно, так і реактивно. До останніх належать заходи промислової політики для підвищення стійкості. Так, наприклад, Акт ЄС про мікросхеми (EU Chips Act) [249] спрямований на збільшення виробництва напівпровідників у ЄС для зменшення залежності від азійських постачальників (превентивно) і забезпечення швидкої реакції на кризові ситуації (реактивно), а Акт про нульовий рівень викидів вуглецю в промисловості (Net-Zero Industry Act) [250] підтримує виробництво зелених технологій у ЄС, щоб зменшити залежність від китайських сонячних панелей та акумуляторів. Іншим прикладом комплексних заходів є заходи кібербезпеки критичної інфраструктури, які захищають фінансовий, енергетичний та телекомунікаційний сектори від кіберзагроз до та після атак.

Оскільки засоби правового забезпечення національної економічної безпеки є дуже різноманітними, детальна характеристика кожного з них у рамках цієї дисертації не є можливою. Тому видається доцільним детально дослідити окремі засоби, що є актуальними для України в умовах російської агресії. Одним із таких засобів є *санкції*.

Економічні санкції можуть набувати різних форм як-от таких як торговельні, фінансові або пов'язані з наданням допомоги – і можуть бути спрямовані проти цілих країн, ключових економічних секторів або окремих осіб. Вони завжди передбачають використання економічних відносин для досягнення зовнішньополітичних та інших політичних цілей.

Застосування санкцій має давню історію, наприклад, афінські санкції проти Спарти у 432 році до н.е. чи Континентальна блокада Наполеона в 1808–1814 роках. Однак значне зростання їх частоти почалося лише в другій половині XX століття. У період з 1915 по 1940 рік було лише одинадцять випадків запровадження санкцій – у середньому значно менше одного випадку на рік. Під час Холодної війни (1945–1990) таких випадків було вже 610, що становило в середньому 13,5 на рік, а з 1990 по 2005 рік їхня кількість ще більше зростає — до 802 випадків, тобто в середньому 53,5 на рік [251, с.3].

У виданні Оксфордського університету «Санкції: усе, що кожен повинен знати» наводиться таке визначення економічних санкцій: «фактична відмова від економічних відносин або загроза такої відмови з боку однієї або кількох держав [ініціатор(ів)], спрямована на вплив на поведінку іншої держави або недержавних суб'єктів [цілей] у питаннях зовнішньої політики та інших політичних аспектах» [251, с.9-10].

У Європейському Союзі обмежувальні заходи, або санкції, є одним із інструментів ЄС для досягнення цілей Спільної зовнішньої та безпекової політики (Common Foreign and Security Policy – CFSP) [252]. Ці цілі включають захист цінностей ЄС, його основних інтересів і безпеки; зміцнення та підтримку демократії, верховенства права, прав людини та принципів

міжнародного права; збереження миру; запобігання конфліктам і зміцнення міжнародної безпеки.

Санкції ЄС не спрямовані проти країни чи населення, а завжди націлені на конкретні політики або діяльність, засоби їх здійснення та осіб, відповідальних за них. Крім того, ЄС докладає всіх зусиль, щоб мінімізувати негативні наслідки для цивільного населення, а також для несанкціонованої діяльності чи осіб. Санкції завжди є частиною ширшого, комплексного політичного підходу, що включає політичний діалог та додаткові заходи. Вони **не мають карального характеру** [253]. Це означає, що санкції в розглядуваному контексті не є засобом юридичної відповідальності, оскільки остання завжди виконує, поряд з іншими функціями, також і функцію покарання правопорушника за вчинене правопорушення.

Наразі у світі діє понад 30 автономних санкційних режимів ЄС та санкцій, прийнятих у рамках ООН. Наприклад, санкції були введені у зв'язку із ситуацією в таких країнах, як Сирія, Іран, Демократична Республіка Конго, Венесуела, Лівія, Росія (у зв'язку з порушеннями прав людини), а також Північна Корея [253].

Щодо ситуації в Україні, то починаючи з березня 2014 року, ЄС поступово вводив обмежувальні заходи проти Росії у відповідь на: незаконну анексію Криму (2014 рік); повномасштабне вторгнення в Україну (2022 рік); незаконну анексію Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України (2022 рік). Станом на сьогодні ухвалено 14 пакетів санкцій. Ці заходи спрямовані на послаблення економічної бази Росії, позбавлення її критичних технологій і ринків, а також суттєве обмеження її здатності вести війну [254]. Слід відзначити, що у відповідних актах законодавства ЄС вживається саме термін «обмежувальні заходи» [255, 256], а не «санкції».

Згідно з частиною 1 статті 1 Закону України від 14 серпня 2014 р. «Про санкції» [257] санкції є спеціальними економічними та іншими обмежувальними заходами, метою застосування яких є захист національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності

України, протидія терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави. Прийняття зазначеного Закону було викликано безпрецедентною загрозою – збройною агресією Російської Федерації, що призвела до окупації частини території України. Зі зростанням масштабу конфлікту, зокрема з початком повномасштабної військової агресії 24 лютого 2022 року та наступним введенням воєнного стану, значення санкційної політики як інструменту національної безпеки лише зросло. Важливо відзначити, що потреба в ефективному санкційному регулюванні набуває особливого значення в контексті забезпечення стабільності та захисту державних інтересів.

Пункт 1 частини першої статті 3 Закону № 1644 встановлює підстави для застосування санкцій, якими є «дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод».

Закон передбачає застосування:

- персональних санкцій – щодо конкретних фізичних та юридичних осіб;
- секторальних санкцій щодо необмеженого кола представників певного сектору економіки, виду діяльності (ч.2 ст.5 Закону).

У Законі визначено 31 вид санкцій, а також наявний пункт, що дозволяє застосовувати «інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом», що фактично усуває будь-які обмеження (п.25 ч.1 ст.5 Закону).

Окремі види «інших санкцій, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом» прямо називає Положення про реалізацію спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), затвердженим постановою Правління Національного банку України від 11 травня 2023 р. № 65 [258], а саме: заборона на встановлення ділових контактів, зупинення фінансових операцій, зупинення операцій за рахунками, зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань (заборона надавати кредити, позики, фінансову допомогу, гарантії; заборона здійснювати кредитування через купівлю цінних паперів; заборона придбання цінних паперів) (підпункти 1-3, 5 пункту 9 Положення). Втім, вважаємо необхідним визначити вичерпний перелік санкцій безпосередньо в Законі «Про санкції».

Крім того, деякі види санкцій, визначені Законом, сформульовані надто загально, що залишає відкритим питання: які саме заходи можуть застосовуватися в рамках цих санкцій? Це стосується, наприклад, таких санкцій, як «обмеження торговельних операцій» (які саме обмеження? чи йдеться тільки про торгівлю товарами, чи також і послугами?), «запобігання виведенню капіталів за межі України» (у чому конкретно полягатиме таке запобігання?). Така санкція, як «заборона видачі дозволів, ліцензій Національного банку України на здійснення інвестицій в іноземну державу, розміщення валютних цінностей на рахунках і вкладах на території іноземної держави» (підпункт 13 пункту 9) не може бути реалізована, оскільки чинне законодавство не передбачає видачі Національним банком України ліцензій на здійснення інвестицій за кордон.

Практика використання цього законодавчого інструменту виявила низку недоліків, які можуть підривати його ефективність. Так, О.В. Кологойда відзначає численні проблемні аспекти застосування блокування та стягнення активів [259, с.75-78]. Крім того, непрозорість і відсутність чітких правових критеріїв застосування санкцій призводять до можливості їх зловживання з боку державних органів. Це, в свою чергу, перетворює санкції з потужного інструменту захисту національної безпеки на засіб політичних переслідувань та

розправ, що викликає занепокоєння щодо конституційності деяких положень Закону.

Так, Конституційним Судом України було відкрито конституційне провадження у справі за конституційною скаргою Товариства AEROC Investment Deutschland GmbH (далі – Товариство) щодо неконституційності:

- пунктів 1, 1¹ частини першої статті 4, абзацу першого частини першої статті 5¹ Закону України «Про санкції» у редакції Закону України від 12 травня 2022 року №2257-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб»;

- абзацу першого частини першої, частини другої статті 283¹ Кодексу адміністративного судочинства України в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування санкцій» від 13 липня 2023 року № 3223-IX.

Обставини справи були такими. 7 липня 2023 року Міністерство юстиції України звернулося до Вищого антикорупційного суду з позовом проти Публічного акціонерного товариства «Група ЛСР» за участю третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору на стороні відповідача: громадянина Російської Федерації Молчанова А.Ю. та Товариства з обмеженою відповідальністю «АЕРОК» (далі – ТОВ «АЕРОК»). Мін'юст просив суд:

- 1) застосувати до ПАТ «Група ЛСР» санкцію у вигляді стягнення в дохід держави активів;

- 2) стягнути на користь держави активи, а саме 100 % частки статутного капіталу ТОВ «АЕРОК», якою володіє Товариство та щодо якої ПАТ «Група ЛСР» реалізує права, тотожні праву розпорядження.

Позовні вимоги було обґрунтовано тим, що рішенням РНБО від 19 жовтня 2022 року, введеним у дію Указом Президента України від 19 жовтня 2022 року № 726/2022, до ПАТ «Група ЛСР» було застосовано санкцію у вигляді блокування активів. Рішенням РНБО від 12 травня 2023 року, введеним у дію Указом Президента України від 12 травня 2023 року № 279/2023, застосовано санкцію у вигляді блокування активів Товариства.

БАКС позов Мін'юсту задовольнив, застосував до ПАТ «Група ЛСР» санкцію у вигляді стягнення в дохід держави активів, а також стягнув у дохід держави 100 відсотків частки статутного капіталу ТОВ «АЕРОК», стосовно якої ПАТ «Група ЛСР» через Товариство може вчиняти дії, тотожні за змістом праву розпорядження.

Товариство оскаржило зазначене рішення в апеляційному порядку, однак безуспішно. Судові рішення було обґрунтовано тим, що ПАТ «Група ЛСР» здійснює дії, що сприяють збройній агресії проти України, зокрема, забезпечує житлом військовослужбовців Міністерства оборони Російської Федерації, бере участь у програмах іпотечного житлового забезпечення військових РФ та інвестує в будівництво житла для учасників збройних сил РФ, які беруть участь у війсьній агресії проти України. Така діяльність відповідає критеріям, визначеним підпунктом «г» пункту 1 частини першої статті 51 Закону № 1644. Було встановлено, що структура відповідача включає низку компаній на території Російської Федерації, а також ТОВ «АЕРОК», 100 % статутного капіталу якого належить відповідачу; як кінцевий бенефіціарний власник, ПАТ «Група ЛСР» має вирішальний вплив на діяльність цих компаній [260].

Товариство стверджувало, що оспорювані приписи Закону «Про санкції» становлять порушення права приватної власності, яке гарантоване частинами першою, четвертою статті 41 Конституції України. Також, на його думку, підстави застосування санкцій, застосовані відносно Товариства, порушують принцип верховенства права та принцип правової визначеності, не відповідають критерію якості закону та є такими, що порушують принципи рівності та передбачуваності закону. Водночас Товариство вважає, що оспорювані приписи порушують принцип рівності усіх учасників судового процесу, який встановлено пунктом 1 частини другої статті 129 Конституції України [261].

Відповідно до частини першої статті 4 Закону № 1644 в редакції Закону № 2257 видом санкцій за Законом № 1644 є, зокрема: «стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів,

щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними» (пункт 1¹).

Частина перша статті 51 встановлює, що санкція у вигляді стягнення в дохід держави активів має винятковий характер та може бути застосована лише щодо осіб, які своїми діями створили суттєву загрозу національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України (в тому числі шляхом збройної агресії чи терористичної діяльності) або значною мірою сприяли (в тому числі шляхом фінансування) вчиненню таких дій іншими особами. Рішення щодо застосування зазначеної санкції, ухвалюється судом у порядку, визначеному статтею 5¹ цього Закону. Розглядувана санкція є єдиною, що застосовується у судовому порядку (тимчасом як інші санкції застосовуються РНБО і загалом у світовій практиці санкціям властивий несудовий порядок застосування).

За час існування цієї санкції Вищий антикорупційний суд розглянув понад 60 позовів Міністерства юстиції про стягнення активів у дохід держави [262].

Разом з тим, як вказує Б. Карнаух, «дійсно правда, що санкція, передбачена пунктом 1¹ частини 1 статті 4 Закону «Про санкції», є втручанням у право власності. Більш того, вона становить собою найбільш інвазивне з усіх можливих втручань у права власника – бо внаслідок її застосування особу позбавляють її майна зовсім (не тимчасово, не частково, а зовсім, безповоротно позбавляють)» [263].

У своїй конституційній скарзі Товариство посилається на практику ЄСПЛ щодо порушень статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини (право на мирне володіння майном) [264]. З цього приводу зазначимо таке.

Європейським судом з прав людини напрацьовано три критерії сумісності заходу втручання в право особи на мирне володіння майном із гарантіями статті 1 Першого протоколу до Конвенції, а саме:

- чи є втручання законним;
- чи переслідує воно «суспільний», «публічний» інтерес;
- чи є такий захід пропорційним визначеним цілям.

Недодержання хоча б одного критерію достатньо для того, щоб ЄСПЛ констатував порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Розглянемо кожен з критеріїв детальніше.

Законність. У Посібнику з застосування ст.1 Першого протоколу до Конвенції [265] ЄСПЛ вказує, що наявність правової основи у національному законодавстві сама по собі не є достатньою для задоволення *принципу законності*. Крім того, законодавство повинно мати певні якісні характеристики: воно має відповідати принципу верховенства права і забезпечувати свободу від свавілля або гарантії проти нього (п.119). Принцип законності також передбачає, що застосовні положення національного законодавства – достатньо доступні, точні та передбачувані у своєму застосуванні (п.120).

Доступність законів, положення яких оскаржуються, не викликає сумніву, оскільки ці закони були офіційно оприлюднені у встановленому порядку та знаходяться у відкритому доступі.

Інша вимога, що випливає з виразу «передбачено законом», – *передбачуваність*. Відповідний закон має бути сформульований з достатньою точністю, щоб дозволити громадянам регулювати свою поведінку, передбачаючи, тією мірою, яка вважається розумною за обставин, наслідки, які може спричинити певна дія. Такі наслідки не обов’язково передбачити з абсолютною впевненістю, оскільки надмірна негнучкість не є бажаною (Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy [ВП], § 141). Відповідно, багато законів більш-менш розпливчасті, а їхнє тлумачення та застосування залишаються питаннями практики (там само, § 141). Рівень *точності*, який вимагається від національного законодавства, – яке в жодному разі не може передбачати усі випадки – значною мірою залежить від змісту відповідного закону, сфери, на

яку він спрямований, а також від кількості та статусу тих, на кого він поширюється. (там само., § 142) (п.122).

Вбачається, що в умовах триваючої незаконної збройної агресії Російської Федерації щодо України Товариство як дочірня компанія російської юридичної особи, що активно співпрацює з військово-політичним режимом країни-агресора, не могла не передбачати, що до неї будуть застосовані санкції, включаючи вилучення активів на території України. Такої позиції дотримується і Велика Палата Верховного Суду, вказавши, що з опису підстав, умов, мети застосування санкцій можна зробити висновок, що суб'єкт, до якого вони можливо будуть застосовані, не може не розуміти і не передбачити, що ці обмежувальні заходи потенційно (ймовірно) використовуватимуться стосовно нього насамперед через те, що він «репрезентує» країну, яка в умовах збройного конфлікту загрожує національним інтересам, національній безпеці України, а його діяльність на території України під час збройного конфлікту може розцінюватися як реалізація такої загрози (пункт 24 постанови від 7 липня 2022 р. у справі № 9901/348/21) [266]. Інша справа, що Товариство не могло самостійно регулювати свою поведінку, оскільки воля російської материнської компанії була фактично і його волею. Втім, останнє є природним наслідком корпоративного контролю, а не дефектом оскаржуваних положень Закону. Відтак вимоги передбачуваності і точності закону слід вважати дотриманими.

Суспільний/публічний інтерес. Перелік цілей, яким може служити втручання, щоб підпасти під сферу поняття суспільного інтересу, розлогий і може включати різні нові цілі, яким служать міркування державної політики в різних фактичних контекстах. Суд поважатиме рішення законодавчого органу щодо того, що є «суспільним інтересом», за винятком випадків, коли це рішення явно не має розумних підстав (*Béla Né Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 113) (п. 141 Посібника з застосування ст.1 Першого протоколу до Конвенції).

Публічні інтереси, з метою захисту яких застосовуються санкції, визначено в ч.1 ст.1 Закону «Про санкції»; вагомість таких інтересів під час війни не потребує доведення.

Пропорційність. Втручання повинно досягти «справедливого балансу» між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту фундаментальних прав особи (п. 145 Посібника з застосування ст.1 Першого протоколу до Конвенції). Іншими словами, у справах, пов'язаних зі ствердженням порушенням статті 1 Протоколу № 1, Суд повинен з'ясувати, чи мала відповідна особа нести непропорційний і надмірний тягар через дії чи бездіяльність держави. Оцінюючи відповідність цій вимозі, Суд має провести всеосяжне вивчення різних інтересів, які розглядаються, пам'ятаючи, що Конвенція спрямована на захист прав, які є *«практичними та ефективними»* (п. 146).

Чи можна говорити про те, що в умовах війни дочірня компанія російської юридичної особи, що активно співпрацює з військово-політичним режимом країни-агресора, може продовжувати «мирно володіти майном» на території України, що відповідне право є «практичним і ефективним»? Аж ніяк. Щодо «непропорційного і надмірного тягара», то в ситуації, що склалася, його несе тільки держава Україна і народ України.

Таким чином, вбачається, що втручання у право власності, передбачене пунктом 1¹ частини першої статті 4 Закону № 1644, є виправданими в умовах війни.

Крім того, питання про конституційність оскаржуваних положень законів повинно вирішуватися зважаючи на те, що санкції в контексті Закону «Про санкції» є не засобами юридичної відповідальності, а **регулятивними обмежувальними заходами**, що застосовуються з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності тощо.

Цю позицію підтримано і Верховним Судом. Так, Велика Палата Верховного Суду у вищезгаданій постанові від 7 липня 2022 року у справі № 9901/348/21 вказала, що попри певну зовнішню (не сутнісну) схожість, санкції не є видом (формою, засобом, механізмом) відповідальності, оскільки дії, які стали підставою застосування санкцій до відповідного суб'єкта, не

містять ознак протиправного (зазвичай вольового) порушення заборон, визначених відповідним законодавством, для кваліфікації якого необхідністю є встановлення ознак складу правопорушення (діяння) (пункт 23).

На відміну від санкцій у традиційному розумінні як засобів юридичної відповідальності, які спрямовані на те, щоб карати правопорушників за правопорушення та запобігати майбутнім правопорушенням, санкції в розумінні Закону «Про санкції», а також міжнародних санкційних режимів, мають такі основні цілі:

- змінити поведінку або політику, які порушують міжнародно-правові норми;
- перешкоджати здійсненню шкідливих дій (наприклад, фінансуванню чи логістиці агресії);
- підтримувати ширші військові та політичні зусилля.

Санкції у розглядуваному контексті мають такі відмінності від засобів юридичної відповідальності:

а) *відсутність судового процесу*: санкції, як правило, запроваджуються політичними органами (наприклад, РНБО, Радою ЄС), а не судом. В Україні виняток становить санкція, передбачена п. 1¹ ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції», яка застосовується судом;

б) *відсутність встановлення вини*: санкції ґрунтуються на оцінках **загроз** національним чи міжнародним інтересам, а не на формальному визнанні вини чи порушення правових вимог;

в) *відсутність відновлювального елемента*: санкції не спрямовані на компенсацію жертвам або відновлення попередньої правової ситуації; їхньою метою є запобігання подальшій шкоді.

Відтак вбачається, що підстав стверджувати про неконституційність п. 1¹ частини 1 статті 4 Закону «Про санкції» немає.

Сказане не означає, що Закон України «Про санкції» позбавлений недоліків загалом. Якщо йдеться про санкцію у вигляді вилучення активів, то гарантією її належного застосування якраз і є застосування виключно за

рішенням суду. Крім того, вилучення активів є єдиним видом санкцій, стосовно якого у Законі детально викладені підстави застосування (ч.1 ст.5¹). Тимчасом, інші санкції застосовуються за рішенням Ради національної безпеки та оборони, і підстави їхнього застосування законом визначені лише в загальному вигляді (ч.1 ст.3). І тут аналіз практики застосування Закону виявляє суттєві вади, які обмежують його ефективність та підривають конституційну засадничість. Зокрема, недостатня узгодженість із Законом «Про національну безпеку України» створює дисонанс у можливостях Ради національної безпеки та оборони реагувати на широкий спектр загроз.

Так, наприклад, Указом Президента України №81/2025 було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 лютого 2025 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», яким було накладено санкції на Коломойського І.В., Боголюбова Г.Б., Жеваго К.В., Порошенка П.О., Медведчука В.В. [267]. Згідно з публічною заявою Служби безпеки України, пропозиції щодо застосування санкцій на розгляд РНБО були підготовлені з урахуванням наявних загроз державній безпеці, територіальній цілісності та суверенітету України, а також через створення перешкод для сталого економічного розвитку з боку зазначених осіб. Більшість із них уже є фігурантами кримінальних проваджень, досудовим розслідуванням у яких займається Служба безпеки України або інші правоохоронні та антикорупційні органи. Зокрема, Порошенку та Медведчуку раніше було повідомлено про підозру у державній зраді, сприянні діяльності терористичної організації та за іншими статтями Кримінального кодексу України [268].

Уявляється, що з цих коментарів чітко вимальовується одна з головних проблема застосування Закону. Якщо йдеться про кримінальні провадження, вони мали б бути завершені, і у різі визнання відповідних осіб винними мали б бути призначені кримінальні покарання. Тож не розмежованою є сфера дії Закону «Про санкції» та кримінального закону.

У цьому плані критичною є відсутність чіткого визначення суб'єктів та форм встановлення загроз, які мають бути нейтралізовані санкційними заходами. Не менш актуальною є проблема визначеності понять, що описують сферу дії санкцій, а також масштаби загроз, що повинні викликати застосування санкцій. Недосконалість правових норм, що регламентують застосування санкцій, призводить до непередбачуваності та можливості свавільного трактування.

Розгляд цих аспектів вказує на необхідність уточнення Закону «Про санкції» з метою виправлення існуючих недоліків і підвищення його ефективності як інструменту відповіді на національні загрози за такими напрямками:

- визначення у Законі «Про санкції» вичерпного переліку видів санкцій замість формулювання ««інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом»;
- вичерпне визначення змісту конкретних видів санкцій, на противагу загальним формулюванням (на зразок «запобігання виведенню капіталів за межі України»)
- розмежування сфери дії Закону «Про санкції» та кримінального закону;
- детальне визначення умов застосування конкретних видів санкцій або їх груп;
- визначення можливостей оскарження застосування санкцій підсанкційними особами.

Зміцнення правової основи санкційної політики не тільки сприятиме більшій прозорості та відповідності до основних правових принципів, але й забезпечить більшу ефективність у захисті стратегічних інтересів України.

Іншим правовим засобом забезпечення інвестиційної безпеки, який набув особливої актуальності в умовах повномасштабного вторгнення, є *інвестиційний скринінг*. Важливість цього засобу можна проілюструвати на прикладі ситуації, яка склалася навколо підприємства – гіганта військово-промислового комплексу АТ «Мотор Січ».

АТ «Мотор Січ» є підприємством стратегічного значення для України та одним із провідних світових виробників авіаційних двигунів для цивільної й військової авіації. З початку 1990-х років акціями компанії володів В'ячеслав Богуслаєв.

У 2015 році «Мотор Січ» підписала меморандум із китайською компанією Beijing Skyrizon Aviation про створення виробництва авіадвигунів у Чунціні. Наступного року Богуслаєв продав свої акції низці офшорних компаній, які пов'язують із цим китайським інвестором.

З огляду на ризики для національної безпеки, зокрема можливий витік технологій до Китаю, СБУ заявила про наявність у домовленостях ознак підготовки диверсії й у 2017 році домоглася арешту акцій у межах кримінального провадження. Це унеможливило призначення китайським інвестором власного менеджменту.

У 2018 році сторони намагалися досягти компромісу та подали заявку до Антимонопольного комітету України на отримання дозволу на концентрацію, однак згодом Київ відмовився від співпраці. Одним із ключових чинників став тиск США, які закликали не передавати «Мотор Січ» Китаю як своєму геополітичному конкуренту[269].

Восени 2020 року китайська Skyrizon та DCH Group українського бізнесмена Олександра Ярославського подали ще одну заявку до АМКУ на придбання акцій «Мотор Січ». Але наступного дня президент Володимир Зеленський закликав невідкладно вжити заходів щодо захисту економічних інтересів держави у зв'язку з придбанням підприємства.

Наприкінці 2020 року китайські інвестори направили позов до міжнародного арбітражу на суму \$3,5 млрд., стверджуючи, що Київ порушив угоду про захист інвестицій між Україною та Китаєм від 1992 року. А в листопаді 2021 року суму позовних вимог було збільшено до \$4,5 млрд. [270].

Указом №108/2021 від 23 березня 2021 року Президент України ввів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про стан виконання рішення Ради національної безпеки і оборони

України від 1 березня 2018 року «Про невідкладні заходи щодо захисту національних інтересів держави у сфері авіадвигунобудування», введеного в дію Указом Президента України від 6 березня 2018 року № 58» [271]. За цим документом АТ «Мотор Січ» має повністю перейти у державну власність.

Інструментом, спрямованим на запобігання подібним ситуаціям, є *інвестиційний скринінг* як механізм контролю та блокування потенційно шкідливих інвестицій.

У ЄС увага до інвестиційного скринінгу зросла у зв'язку знову ж таки з експансію китайських інвестицій у чутливих секторах, яка розпочалася після світової фінансової кризи 2008-2009 років. Однією з найвідоміших справ є придбання німецького виробника промислової робототехніки Kuka AG китайським виробником побутової техніки Midea Group вартістю 5 млрд. дол. США. Ця угода наразі вважається переломним моментом у ставленні Німеччини до китайських інвестицій [272].

У відповідь на зазначені виклики було прийнято Регламент ЄС від 19 березня 2019 року щодо скринінгу прямих іноземних інвестицій до ЄС, який встановлює рамки для скринінгу державами-членами прямих іноземних інвестицій до Союзу з міркувань безпеки або громадського порядку (ст. 1 (1)). *Скринінг* визначено як процедуру, що дає змогу оцінювати, розслідувати, дозволяти, обумовлювати, забороняти або скасовувати прямі іноземні інвестиції (ст. 2 (3)).

«Прямі іноземні інвестиції» означають будь-які інвестиції, здійснені іноземним інвестором, які мають на меті встановлення або підтримання тривалих і прямих зв'язків між іноземним інвестором та підприємцем або підприємством, якому надається капітал для ведення економічної діяльності в державі-члені, включаючи інвестиції, що забезпечують ефективну участь в управлінні чи контролі за компанією, яка здійснює економічну діяльність (ст. 2 (1)).

Відповідно до цього Регламенту, держави-члени можуть зберігати, змінювати або запроваджувати механізми скринінгу прямих іноземних інвестицій на своїй території з міркувань безпеки або громадського порядку.

Іноземні інвестори та відповідні підприємства повинні мати можливість оскаржувати рішення національних органів щодо скринінгу інвестицій (ч.5 ст.3).

Ключовою у Регламенті є стаття 4, яка визначає фактори, які можуть братися до уваги державами-членами або Комісією.

Так, визначаючи, чи можуть прямі іноземні інвестиції вплинути на безпеку або громадський порядок, держави-члени та Комісія можуть враховувати їх потенційний вплив, зокрема, на:

(а) критично важливу інфраструктуру, як фізичну, так і віртуальну, включаючи енергетику, транспорт, водопостачання, охорону здоров'я, зв'язок, засоби масової інформації, обробку або зберігання даних, аерокосмічну галузь, оборону, виборчу або фінансову інфраструктуру, а також чутливі об'єкти, земельні ділянки та нерухомість, що мають вирішальне значення для використання такої інфраструктури;

(b) критично важливі технології та товари подвійного призначення, визначені в пункті 1 статті 2 Регламенту Ради (ЄС) № 428/2009 (15), зокрема штучний інтелект, робототехніку, напівпровідники, кібербезпеку, аерокосмічну галузь, оборону, зберігання енергії, квантові та ядерні технології, а також нанотехнології та біотехнології;

(с) постачання критично важливих ресурсів, включаючи енергію або сировину, а також продовольчу безпеку;

(d) доступ до чутливої інформації, включаючи персональні дані, або можливість контролювати таку інформацію;

(е) свободу та плюралізм засобів масової інформації (ч.1 ст.4).

Визначаючи, чи можуть прямі іноземні інвестиції вплинути на безпеку або громадський порядок, держави-члени та Комісія також можуть враховувати, зокрема:

(a) чи перебуває іноземний інвестор під прямим або опосередкованим контролем уряду третьої країни, включаючи державні органи або збройні сили, у тому числі через структуру власності або значне фінансування;

(b) чи був іноземний інвестор раніше залучений до діяльності, що впливала на безпеку або громадський порядок у державі-члені;

(c) чи існує серйозний ризик того, що іноземний інвестор займатиметься незаконною або злочинною діяльністю (ч.2 ст.4).

Прикладом національного закону про скринінг інвестицій є німецький Закон про зовнішньоекономічну діяльність (Aussenwirtschaftsgesetz – AWG) [273]. Досвід Німеччини у цьому відношенні заслуговує на увагу, оскільки Німеччина найбільше стикнулася з масштабним впливом іноземного, зокрема китайського, капіталу; з іншого боку, німецьке законодавство відоме своєю детальністю і збалансованістю.

Німецьке законодавство розрізняє міжсекторальну та секторальну перевірку. Вибір процедури залежить від галузі промисловості, у якій діє цільова компанія, та національності інвестора.

Секторальна перевірка. Якщо цільова компанія працює в секторі оборони або криптехнологій, будь-яке придбання ненімецьким інвестором щонайменше 10% голосів у цій компанії вимагає обов'язкового подання заявки на перевірку (стаття 60 (3) AWV). Сектор оборони та криптехнологій охоплює виробництво та розробку військової зброї, боєприпасів, військового обладнання, а також технологій для обробки урядової інформації, що має гриф секретності, включаючи усі військові товари, перелічені в Частині 1, Розділі А Німецького експортного списку.

Міжсекторальна перевірка. Придбання активів у будь-якому з 27 економічних секторів, визначених у статті 55a (1) AWV як «критична інфраструктура», вимагає обов'язкового подання заявки на перевірку, якщо перевищено поріг голосів.

Серед цих 27 секторів особливо критичними вважаються ті, що зазначені в пунктах 1-7 статті 55a (1). Будь-яке придбання інвестором з-поза меж ЄС або

ЄАВТ щонайменше 10% голосів у цих секторах вимагає обов'язкового подання заявки. До цих семи секторів належать: енергетика; водопостачання; фінанси; охорона здоров'я; транспорт; телекомунікації; хмарні обчислення, телематика та певні постачальники у сфері медіа.

Якщо цільова компанія працює в одному з решти 20 секторів критичної інфраструктури (пункти 8-27 статті 55a (1) AWW), застосовується поріг у 20%. До таких секторів належать, наприклад: виробництво життєво необхідних лікарських засобів; штучний інтелект; робототехніка; напівпровідники; кібербезпека; аерокосмічна галузь; квантові технології; нанотехнології.

Крім того, будь-яке придбання німецької компанії інвестором з-поза меж ЄС або ЄАВТ, унаслідок якого інвестор отримує щонайменше 25% голосів, може підлягати міжсекторальній перевірці (незалежно від вартості транзакції чи обороту компаній). Однак у таких випадках подання заявки є добровільним.

Атипові придбання. Інвестиції, які забезпечують фактичну участь у вітчизняній компанії (так звані *атипові набуття контролю*), також підлягають перевірці. Це може включати: отримання додаткового впливу в наглядових органах або керівництві, право вето щодо стратегічних рішень, доступ до чутливої інформації. У міжсекторальній перевірці подання заявки є добровільним, тимчасом як у секторальній перевірці (якщо компанія працює у сфері оборони або криптотехнологій) подання заявки є обов'язковим.

Процедури перевірки. Будь-яка угода, для якої подання заявки на перевірку є обов'язковим, не може бути завершена до отримання схвалення. Біржові угоди звільняються від цієї заборони. Водночас вони залишаються під зобов'язанням повідомлення, а здійснення отриманих прав голосу та обмін чутливою інформацією з покупцем заборонені до завершення перевірки. Порухення цієї вимоги може вважатися кримінальним правопорушенням та каратися штрафом або позбавленням волі на строк до п'яти років. Угоди, укладені з порушенням заборони на завершення, є тимчасово недійсними до отримання схвалення компетентного органу. Інвестори можуть закривати угоди, які не вимагають обов'язкового подання заявки, без очікування

схвалення, хоча такі угоди можуть бути скасовані або піддані додатковим умовам ретроспективно.

Як у міжсекторальних, так і у секторальних перевірках компетентний орган має два місяці з моменту отримання інформації про придбання, щоб або схвалити угоду, або розпочати другий етап розслідування. Якщо протягом двох місяців другий етап розслідування не відкрито, угода вважається схваленою. Другий етап розслідування має бути завершений протягом чотирьох місяців після отримання повного пакета документації.

Строк може бути продовжений на три місяці у окремих випадках, якщо процедура оцінки виявить особливі фактичні або юридичні труднощі. Додаткове продовження на один місяць можливе, якщо зачіпаються інтереси оборони. Процесуальні строки призупиняються під час будь-яких переговорів щодо можливих зобов'язань сторін для отримання схвалення. Початок процедури перевірки юридично виключається через п'ять років після укладення угоди про придбання.

У випадках, коли подання заявки є добровільним, сторони можуть запросити сертифікат про відсутність заперечень для отримання юридичної визначеності.

Матеріальні тести. У міжсекторальній перевірці компетентні органи оцінюють, чи може придбання завдати шкоди громадському порядку або безпеці Німеччини, іншої держави-члена Європейського Союзу або проектів чи програм, що становлять інтерес для Союзу, відповідно до статті 8 Регламенту ЄС щодо прямих іноземних інвестицій. Компетентний орган може враховувати контроль, здійснюваний іноземними урядами/публічними органами над покупцем; попередню діяльність покупця, що завдала шкоди громадському порядку чи безпеці Німеччини або інших держав-членів ЄС; а також ризики того, що покупець може бути залучений до певних кримінальних діянь.

У випадку секторальної перевірки компетентний орган оцінюватиме, чи є ймовірність, що важливі інтереси безпеки Німеччини будуть порушені. Якщо компетентний орган прийде до висновку, що угода, ймовірно, спричинить

небажані наслідки (наприклад, шкоду громадському порядку або безпеці), воно може заборонити її або схвалити з умовами. Умови можуть включати зобов'язання повідомляти компетентний орган про майбутні поступові придбання акцій. Рішення компетентного органу може бути оскаржене в адміністративному суді Берліна.

Зміст Регламенту та німецького закону дозволяє судити про параметри майбутнього закону України про скринінг прямих іноземних інвестицій. Такий закон повинен містити наступні ключові елементи:

1) **сфера застосування:** дефініція прямих іноземних інвестицій, перелік секторів, інвестиції в яких підлягають скринінгу; визначення порогів, за досягнення яких інвестиції підлягають скринінгу (відсоток статутного капіталу, кількість голосів, вплив на управління тощо);

2) **критерії скринінгу:** національна безпека та громадський порядок як основні пріоритети; чинники ризику (зв'язки інвестора з іноземними урядами, збройними силами чи розвідслужбами; попередня участь у незаконній (відмивання грошей, корупція) або неетичній діяльності; потенційні порушення ланцюгів постачання та важливих послуг;

3) **уповноважений орган та процедура перевірки:** уповноважений орган (оскільки йдеться про різні сектори економіки та наскрізні питання безпеки, видається, що таким органом може бути спеціально створена міжвідомча комісія) та його повноваження (зокрема, щодо взаємодії з іншими органами державної влади); процедура повідомлення про намір здійснити інвестицію (включаючи обов'язковість чи добровільність повідомлення); процедура прийняття рішення (зокрема, строки та підстави для проведення поглибленого розслідування);

4) **можливі результати скринінгу:** схвалення (інвестиція здійснюється без обмежень); умовне схвалення (з прийняттям інвестором зобов'язань, як-от вимоги щодо локалізації або обмеження управління); заборона інвестиції (якщо ризику не можуть бути зменшені);

5) відповідальність щодо: недотримання вимог щодо повідомлення про намір здійснити інвестицію; надання неправдивої інформації під час перевірки; проведення забороненої угоди (штрафи, примусове розпродаж активів або кримінальна відповідальність у крайніх випадках);

6) прозорість та юридичні гарантії: принцип недискримінації (скринінг повинен застосовуватися однаково до всіх іноземних інвесторів; можливі винятки для інвесторів з країн, що є членами ЄС); положення про конфіденційність для захисту чутливої бізнес-інформації; механізми судового оскарження для інвесторів;

7) співпраця з міжнародними партнерами: забезпечення узгодженості з механізмами перевірки іноземних прямих інвестицій ЄС та встановлення співпрацю з органами ЄС; механізми полегшення обміну інформацією з економічними партнерами.

Таким чином, Закон України про скринінг іноземних інвестицій повинен збалансувати інтереси національної економічної безпеки з необхідністю підтримання відкритого та привабливого інвестиційного клімату, забезпечуючи відповідність стандартам ЄС в рамках процесу інтеграції.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

1. Перелік пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки у пункті 5 Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» слід доповнити таким пріоритетом: *«готовність економіки до війни, стійкість в умовах воєнних загроз та здатність до повоєнного відновлення та розвитку».*

2. Стратегія економічної безпеки України потребує оновлення за такими напрямками: 1) осучаснення викликів і загроз (врахування повномасштабного вторгнення, змін у геополітичній і гео економічній обстановці); 2) посилення фокусу (зменшення кількості завдань) і визначення конкретних механізмів реалізації; 3) відображення ролі цифровізації та технологій; 4) включення

питання захищеності ланцюгів постачання; 5) включення питань інституційної спроможності; 6) запровадження механізмів моніторингу виконання та перегляду Стратегії; 7) узгодження і розмежування з іншими стратегічними документами (зокрема, усунення питань економічного зростання загалом, які не є безпековими питаннями); 8) відображення реального стану європейської інтеграції та міжнародної співпраці.

3. У межах економічного (господарського) права ключовими для забезпечення національної економічної безпеки є, зокрема, такі сфери (сегменти) правового регулювання: основні засади господарської діяльності, захист критичної інфраструктури та ланцюгів постачання, скринінг іноземних інвестицій, експортний контроль, інструменти торговельного захисту, цифрова економіка та регулювання даних, публічні закупівлі, захист економічної конкуренції. Визначено напрями удосконалення законодавства України у цих сферах з урахуванням законодавства ЄС та інших провідних юрисдикцій.

4. Залежно від ролі, яку орган державної влади відіграє у такому правовому забезпеченні, державні органи забезпечення національної економічної безпеки поділяються на такі групи:

1) *органи загальної компетенції*, які повноважні приймати рішення з широкого кола питань державного і суспільного життя, у тому числі з питань національної безпеки (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, суди);

2) *органи спеціальної компетенції*, для яких національна безпека є основною сферою діяльності (Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Бюро економічної безпеки України);

3) *органи підтримуючої компетенції*, які мають іншу, ніж національна безпека, основну сферу діяльності, однак сприяють правовому забезпеченню такої безпеки, здійснюючи окремі свої повноваження (Національний банк України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Антимонопольний комітет України та ін.).

5. Правовий статус Ради національної безпеки України потребує удосконалення, а на послаблення, за такими напрямками:

1) уточнення статусу РНБО як *допоміжного* органу при Президенті України, а не виключно дорадчого, що відповідатиме статті 107 Конституції України, де згадуються координація і контроль, а не дорадча діяльність (консультування);

2) замість того, щоб розмежовувати координацію і контроль у «мирний» і «кризовий» час, Закон повинен розмежувати власне функції координації і контролю, встановити чіткі межі і механізми реалізації цих функцій, розмежувати повноваження РНБО та інших органів державної влади;

3) РНБО не слід позбавляти повноважень щодо присвоєння статусу олігарха та накладення санкцій, оскільки відсутній інший орган, який міг би ефективно виконувати ці повноваження. Удосконалення застосування цих інструментів повинно відбуватися на рівні спеціальних законів про такі інструменти шляхом, зокрема, уточнення підстав їх застосування та забезпечення можливостей правового захисту відповідних осіб.

6. Пропонуємо такі напрями удосконалення правового становища Бюро економічної безпеки України: надання права переважного голосу міжнародним експертам у разі, якщо при прийнятті рішень конкурсною комісією голоси її членів розділитися навпіл; надання конкурсній комісії повноважень приймати остаточне рішення щодо переможця конкурсу і вносити одну кандидатуру Кабінету Міністрів України; зміна порядку формування Ради громадського контролю, а саме, заміна відкритого інтернет-голосування на висунення фахових кандидатур організаціями, що представляють бізнес-спільноту; включення до колегіальних органів, які забезпечують функціонування БЕБ (конкурсна комісія, комісія з аудиту), експертів, що представляють бізнес-спільноту; замовлення експертних послуг на розробку методології застосування ризик-орієнтованого підходу відповідно до законодавства про публічні закупівлі з подальшим покладенням отриманого продукту в основу відповідних нормативно-правових актів БЕБ.

7. Рада бізнес-омбудсмена є квазіурядовою установою, що характеризується такими рисами: незалежність, підзвітність, професіоналізм, здатність до розслідувань та спроможність здійснювати вплив на відносини між бізнесом і державою. Рада бізнес-омбудсмена не є органом державної влади у розумінні Конституції України, тож відсутність закону про неї не означає нелегітимності її діяльності. Водночас, з метою підвищення авторитету Ради і сприяння більш ефективному її функціонуванню вважаємо необхідним прийняття Закону про Раду бізнес-омбудсмена; зокрема, цим Законом мають бути визначені межі та спосіб здійснення Радою повноважень з розслідування, обов'язок органів державної влади надавати інформацію на запит Ради, порядок оприлюднення і статус звітів Ради.

8. Заходами забезпечення економічної безпеки є спеціалізовані засоби, головною метою яких є саме вплив на стан забезпеченості економічної безпеки. Вони можуть бути класифіковані:

1) **за характером загрози** (внутрішні чи зовнішні загрози) – *засоби забезпечення внутрішньої економічної безпеки* (наприклад, державна підтримка суб'єктів національного підприємництва, стимулювання розвитку альтернативної енергетики, цифровізації тощо, захист економічної конкуренції на внутрішньому ринку) та *засоби забезпечення зовнішньої економічної безпеки* (мита (тарифи), контроль експорту критично важливих технологій, скринінг прямих іноземних інвестицій, дії у відповідь на недружні дії інших держав);

2) **за часом застосування** – *превентивні засоби*, що застосовуються до виникнення загрози з метою зменшення вразливості економіки (наприклад, стратегічне накопичення критично важливих ресурсів, стимулювання диверсифікації ланцюгів постачання, обмеження експорту чутливих технологій), *реактивні засоби*, що застосовуються після виникнення загрози, щоб мінімізувати її негативні наслідки (антидемпінгові та компенсаційні заходи, заходи у відповідь, економічні санкції) та *комплексні засоби*, спрямовані на довгострокове зміцнення економічної стійкості та можуть діяти

як превентивно, так і реактивно (заходи промислової політики для підвищення стійкості, заходи кібербезпеки критичної інфраструктури).

9. Санкції в контексті Закону «Про санкції» є не засобами юридичної відповідальності, а регулятивними обмежувальними заходами,

На відміну від санкцій як засобів юридичної відповідальності, які виконують каральну функцію, санкції в розумінні Закону «Про санкції», а також міжнародних санкційних режимів, мають такі основні цілі: змінити поведінку або політику, які порушують міжнародно-правові норми; перешкоджати здійсненню шкідливих дій (наприклад, фінансуванню чи логістиці агресії); підтримувати ширші військові та політичні зусилля.

Санкції мають такі відмінності від засобів юридичної відповідальності:

а) *відсутність судового процесу*: санкції, як правило, запроваджуються несудовими органами (наприклад, РНБО, Радою ЄС), а не судом (виняток в Україні - санкція, передбачена п. 1¹ ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції», яка застосовується судом);

б) *відсутність встановлення вини*: санкції ґрунтуються на оцінках **загроз** національним чи міжнародним інтересам, а не на формальному визнанні вини чи порушення правових вимог.

в) *відсутність відновлювального елемента*: санкції не спрямовані на компенсацію жертвам або відновлення попередньої правової ситуації; їхньою метою є запобігання подальшій шкоді.

Необхідним є удосконалення Закону «Про санкції» за такими напрямками: визначення у Законі «Про санкції» вичерпного переліку видів санкцій замість формулювання ««інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом»; вичерпне визначення змісту конкретних видів санкцій, на противагу загальним формулюванням (на зразок «запобігання виведенню капіталів за межі України»); розмежування сфери дії Закону «Про санкції» та кримінального закону (неприпустимість накладення санкцій замість кримінальних покарань); детальне визначення умов застосування конкретних видів санкцій або їх груп (наразі визначені тільки для санкції, передбаченої п.

1¹ ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції»); визначення можливостей оскарження застосування санкцій підсанкційними особами (наразі не встановлені).

10. Майбутній закон України про скринінг прямих іноземних інвестицій повинен містити такі ключові елементи:

1) **сфера застосування:** дефініція прямих іноземних інвестицій, перелік секторів, інвестиції в яких підлягають скринінгу; визначення порогів, за досягнення яких інвестиції підлягають скринінгу (відсоток статутного капіталу, кількість голосів, вплив на управління тощо);

2) **критерії скринінгу:** національна безпека та громадський порядок як основні пріоритети; чинники ризику (зв'язки інвестора з іноземними урядами, збройними силами чи розвідслужбами; попередня участь у незаконній (відмивання грошей, корупція) або неетичній діяльності; потенційні порушення ланцюгів постачання та важливих послуг;

3) **уповноважений орган та процедура перевірки:** уповноважений орган (оскільки йдеться про різні сектори економіки та наскрізні питання безпеки, видається, що таким органом може бути спеціально створена міжвідомча комісія) та його повноваження (зокрема, щодо взаємодії з іншими органами державної влади); процедура повідомлення про намір здійснити інвестицію (включаючи обов'язковість чи добровільність повідомлення); процедура прийняття рішення (зокрема, строки та підстави для проведення поглибленого розслідування);

4) **можливі результати скринінгу:** схвалення (інвестиція здійснюється без обмежень); умовне схвалення (з прийняттям інвестором зобов'язань, як-от вимоги щодо локалізації або обмеження управління); заборона інвестиції (якщо ризику не можуть бути зменшені);

5) **відповідальність** щодо: недотримання вимог щодо повідомлення про намір здійснити інвестицію; надання неправдивої інформації під час перевірки; проведення забороненої угоди (штрафи, примусове розпродаж активів або кримінальна відповідальність у крайніх випадках);

6) прозорість та юридичні гарантії: принцип недискримінації (скринінг повинен застосовуватися однаково до всіх іноземних інвесторів; можливі винятки для інвесторів з країн, що є членами ЄС); положення про конфіденційність для захисту чутливої бізнес-інформації; механізми судового оскарження для інвесторів;

7) співпраця з міжнародними партнерами: забезпечення узгодженості з механізмами перевірки іноземних прямих інвестицій ЄС та встановлення співпрацю з органами ЄС; механізми полегшення обміну інформацією з економічними партнерами.

Основні результати, викладені в даному розділі дослідження, відображено в таких публікаціях: [274-278].

РОЗДІЛ III. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

3.1. Правове забезпечення економічної безпеки в ЄС

Сучасні глобальні виклики змінюють економічну політику ЄС, надаючи їй стратегічного характеру з метою як гарантування економічної незалежності ЄС, так і захисту його цінностей та інтересів.

Нова Глобальна стратегія Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, ухвалена у 2016 році, прямо постулює мету стратегічної автономії. Чітке визначення стратегічної автономії у документі відсутнє, однак очевидно, що вона має економічну складову. Так, вказано, що сильніший Союз вимагає інвестування у всі виміри зовнішньої політики – від досліджень і клімату до інфраструктури та мобільності, від торгівлі та санкцій до дипломатії та розвитку. Сталий, інноваційний і конкурентоспроможний європейський оборонний сектор є необхідним для стратегічної автономії Європи та для надійної Спільної зовнішньої та безпекової політики. Він також може стимулювати економічне зростання та створення робочих місць. Міцна європейська оборонна, технологічна та промислова база потребує справедливого, ефективного та прозорого внутрішнього ринку, безпеки постачання та структурованого діалогу з оборонно-промисловими галузями. Крім того, залучення малих і середніх підприємств (МСП) до оборонного сектору може сприяти інноваціям та інвестиціям у військові технології майбутнього [20, с.44, 46].

Комюніке Європейської Комісії «ЄС – Китай: стратегічний погляд» (березень 2019 року) [279] однозначно визначає виклики, які економічне зростання Китаю та його стратегії промислової політики створюють для ЄС, і формулює відповідні заходи у відповідь. Вони охоплюють, зокрема, сфери законодавства про державні закупівлі, субсидій третіх країн, інвестицій та експортного контролю. Комісія також наголошує на необхідності

збалансованого та взаємного відкриття ринків, а також забезпечення рівних умов конкуренції та конкурентоспроможності Європи.

У 2021 році було прийнято Нову промислову стратегію ЄС [280], яка вказує, що впродовж своєї довгої історії промисловість неодноразово демонструвала здатність бути рушієм змін. І зараз вона знову має відіграти цю роль, оскільки Європа розпочинає перехід до кліматичної нейтральності та цифрового лідерства в умовах дедалі більшої нестабільності та непередбачуваності світу. Ці трансформації відбуватимуться на тлі змін у геополітичному ландшафті, які впливають на характер конкуренції. Потреба Європи у відстоюванні свого голосу, захисті своїх цінностей і боротьбі за рівні умови конкуренції є важливою як ніколи. Це питання європейського суверенітету (Розділ 1).

Стратегія визначає такі основні засади європейської промислової трансформації:

- 1) створення визначеності для промисловості: глибший та більш цифровий єдиний ринок;
- 2) забезпечення рівних умов конкуренції на глобальному рівні;
- 3) підтримка промисловості на шляху до кліматичної нейтральності;
- 4) формування більш циркулярної економіки;
- 5) впровадження духу промислових інновацій;
- 6) навчання та перенавчання кадрів;
- 7) інвестування та фінансування переходу (Розділ 3).

Необхідно відзначити, що кожній засаді відповідає визначення конкретних кроків, які необхідно здійснити для її реалізації, включаючи прийняття актів законодавства ЄС. Наявність такої конкретики відрізняє розглядувану Стратегію від вітчизняних стратегій, які досліджувалися в підрозділі 2.1 дисертації.

Промислова стратегія також адресує питання стратегічної автономії, вказуючи, що стратегічна автономія Європи полягає у зменшенні залежності від інших у тих сферах, які є найбільш критичними: ключові матеріали та

технології, продовольство, інфраструктура, безпека та інші стратегічно важливі галузі. Вона також надає європейській промисловості можливість розвивати власні ринки, продукти та послуги, що підвищує конкурентоспроможність. Стратегія окреслює низку кроків, спрямованих на посилення стратегічної автономії засобами промислової політики (Розділ 4).

На наступний день після представлення нової промислової стратегії Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила COVID-19 пандемією. Криза виявила взаємозалежність глобальних ланцюгів додаткової вартості та значення глобально інтегрованого Єдиного ринку. Вона також продемонструвала необхідність прискорення переходу до чистішої, більш цифрової та стійкої економічної та промислової моделі, щоб зберегти та зміцнити рух Європи до сталого конкурентоспроможного розвитку. У зв'язку з цим вже в 2021 р. Промислова стратегія була оновлена [281]. Зокрема, Комісія зобов'язалася запропонувати Інструмент надзвичайних ситуацій для Єдиного ринку, який забезпечить структурне вирішення питань доступності та вільного переміщення осіб, товарів і послуг у контексті можливих майбутніх криз. Оновлена Стратегія також приділяє багато уваги стратегічній автономії (Розділ 4).

Стратегічна автономія виявляє себе також у зовнішньоторговельній політиці ЄС, де було обґрунтовано концепцію «відкритої стратегічної автономії». За визначенням Європейської комісії, ці концепція відображає прагнення ЄС самостійно визначати свій курс на світовій арені, формуючи навколишній світ через лідерство та взаємодію, водночас зберігаючи свої інтереси та цінності. OSA передбачає максимальне використання можливостей відкритості та глобальної взаємодії, водночас рішуче захищаючи свої інтереси як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні. По суті, ЄС і надалі співпрацюватиме з партнерами для просування цього позитивного порядку денного, але діятиме автономно, коли це буде необхідно [282].

Як вказує Комісія, у концепції «відкритої стратегічної автономії» перше слово – «відкрита». ЄС є і залишатиметься лідером відкритості та глобальної співпраці, світовою економічною потугою та рушієм сталого зростання. Однак

відкритість не означає беззахисність. Ми гарантуємо, що отримуватимемо вигоди від нашої міжнародної взаємодії та очолюватимемо глобальні зміни, будучи готовими захищатися від недобросовісних торговельних практик [282].

У 2021 р. Європейська комісія представила нову Стратегію торговельної політики [283], де вказано, що відкрита стратегічна автономія – це не лише політичний вибір, а й спосіб мислення для осіб, що ухвалюють рішення. Вона ґрунтується на важливості відкритості, підтверджуючи відданість ЄС принципам відкритої та справедливої торгівлі з ефективними, диверсифікованими та сталими глобальними ланцюгами постачання. Вона охоплює:

- стійкість і конкурентоспроможність для зміцнення економіки ЄС;
- сталість і справедливість, що відображають необхідність відповідальних і чесних дій ЄС;
- рішучість і співпрацю на основі правил, які демонструють перевагу ЄС у міжнародній співпраці та діалозі, але також його готовність протидіяти недобросовісним практикам і використовувати автономні інструменти для захисту своїх інтересів, коли це необхідно (п. 2.1).

Відповідно до п.3.1 Стратегії, торговельна політика ЄС має зосереджуватися на трьох основних цілях:

- по-перше, підтримка відновлення та фундаментальної трансформації економіки ЄС відповідно до його «зелених» і цифрових цілей;
- по-друге, формування глобальних правил для більш стійкої та справедливої глобалізації;
- по-третє, посилення спроможності ЄС відстоювати свої інтереси та захищати свої права, зокрема автономно, коли це необхідно.

При цьому критично важливими для досягнення зазначених трьох цілей ЄС є шість сфер: 1) реформа СОТ; 2) підтримка «зеленої» трансформації та сприяння відповідальним і сталим ланцюгам створення вартості; 3) підтримка цифрової трансформації та торгівлі послугами; 4) посилення регуляторного впливу ЄС; 5) зміцнення партнерств ЄС із сусідніми країнами, країнами-

кандидатами на вступ та Африкою; 6) посилення уваги ЄС до імплементації та виконання торговельних угод, а також забезпечення рівних умов гри (п.3.2).

Для кожної сфери було визначено основні заходи, які мають бути виконані протягом поточного мандату Комісії. Водночас, для оцінки Стратегії торговельної політики слід усвідомлювати, з якого контексту виходила Європейська комісія при її прийнятті. Так, у пункті 2.4 Стратегії вказано, що підтримка ефективного багатостороннього порядку, заснованого на правилах, є ключовим геополітичним інтересом ЄС. Тому реформу СОТ слід розглядати в ширшому контексті пріоритетів ЄС щодо забезпечення функціонування глобальних інституцій, які підтримують відновлення світової економіки, гідну працю, сталий розвиток і «зелену» трансформацію. Крім того, трансатлантичні відносини є найбільшим і найекономічно значущим партнерством у світі. Вони глибоко вкорінені в спільних інтересах і цінностях. Нова адміністрація США (на той момент – адміністрація Байдена – авт.) відкриває можливість для спільної роботи над реформою СОТ, зокрема шляхом посилення її спроможності боротися з конкурентними викривленнями та сприяти сталому розвитку. Вона також створює нові перспективи для тісної співпраці у сфері «зеленої» та цифрової трансформації наших економік. Тому ЄС надасть пріоритет зміцненню свого партнерства зі США.

Наразі ці уявлення видаються ідеалістичними: здійснити реформу СОТ не вдалося, внаслідок політики адміністрації Президента США Трампа уся заснована на правилах багатостороння система знаходиться під загрозою, так само як і відносини ЄС зі США. Крім того, триває повномасштабна агресія РФ в Україну. Це спонукало ЄС до перегляду своїх підходів і появи більшого фокусу на питаннях економічної безпеки.

У 2023 році було прийнято Стратегію європейської економічної безпеки. У цій Стратегії чітко позначено зміну контексту, в якому знаходиться Європейський Союз. Так, глобальна пандемія, незаконна та неспровокована війна Росії проти України, ворожі економічні дії, кібератаки та напади на інфраструктуру, зовнішнє втручання та дезінформація, а також глобальне

зростання геополітичної напруженості виявили ризики та вразливості в наших суспільствах, економіках і компаніях, які ще кілька років тому не існували. Зі зростанням геополітичної напруженості та поглибленням глобальної економічної інтеграції певні економічні потоки та види діяльності можуть становити загрозу для нашої безпеки. Хоч Європейський Союз уже багато зробив для реагування на конкретні виклики останніх років, зараз необхідний комплексний стратегічний підхід до економічної безпеки, зниження ризиків і зміцнення технологічної переваги в критично важливих секторах [136, с.1].

Пріоритетами Стратегії економічної безпеки ЄС є:

- **сприяння власній конкурентоспроможності** шляхом підвищення стійкості економіки та ланцюгів постачання, зміцнення інновацій та промислового потенціалу, збереження соціальної ринкової економіки. Це може бути досягнуто через поглиблення Єдиного ринку, інвестування в економіку майбутнього через ефективну макроекономічну та регіональну політику, програму NextGenerationEU, а також інвестиції в людський капітал. Це вимагатиме диверсифікації джерел постачання та експортних ринків, а також розвитку дослідницької та промислової бази у стратегічних сферах, як-от передові напівпровідники, квантові обчислення, біотехнології, кліматично нейтральні галузі, чиста енергія та критично важлива сировина.

- **захист від загальновизнаних ризиків економічної безпеки** шляхом більш ефективного використання вже наявних інструментів, таких як захист торгівлі, контроль за іноземними субсидіями, безпека 5G/6G, скринінг прямих іноземних інвестицій та експортний контроль, а також новий механізм протидії економічному примусу. Паралельно необхідно оцінити ефективність інструментарію ЄС та розширити його для протидії новим ризикам, наприклад, пов'язаним із експортом або зовнішніми інвестиціями у вузьке коло ключових технологій із військовими застосуваннями (зокрема, у сферах квантових технологій, передових напівпровідників та штучного інтелекту).

- **партнерство з країнами, які поділяють занепокоєння ЄС щодо економічної безпеки**, а також із тими, хто має спільні інтереси та готовий

співпрацювати для переходу до більш стійкої та безпечної економіки. Це означає спільну роботу з якомога ширшим колом партнерів для зміцнення економічної безпеки, розвитку стійких і сталих ланцюгів створення вартості, а також посилення міжнародного економічного порядку, заснованого на правилах, та багатосторонніх інституцій. Це також передбачає партнерство з країнами, що дотримуються схожих підходів до зниження ризиків, укладання та фіналізацію угод про вільну торгівлю, а також інвестування у сталий розвиток та безпечні зв'язки по всьому світу через ініціативу Global Gateway [136, с.2-3].

При цьому фундаментальними принципами будь-яких заходів щодо економічної безпеки, що впливають із цієї стратегії, є: **пропорційність** – забезпечення відповідності інструментів рівню ризику та мінімізація будь-яких небажаних побічних ефектів для європейської та глобальної економіки, та **точність** – чітке визначення товарів, секторів або ключових галузей, на які спрямовані заходи, а також гарантія того, що ці заходи дійсно відповідають на конкретні ризики [136, с.3]. Видається, що зазначені принципи є універсальними принципами, які повинні бути покладені в основу розробки заходів забезпечення економічної безпеки і в Україні.

Стратегія визначає конкретні види ризиків, з якими стикаються європейські економіки. Це:

ризики для стійкості ланцюгів постачання, включаючи енергетичну безпеку – ризики стрибків цін, недоступності або дефіциту критично важливих продуктів чи ресурсів у ЄС, включаючи, але не обмежуючись, компоненти, необхідні для Зеленої трансформації, стабільного та диверсифікованого енергопостачання, а також фармацевтичної продукції;

ризики для фізичної та кібербезпеки критичної інфраструктури – ризик збоїв або саботажу критичних інфраструктур, таких як трубопроводи, підводні кабелі, енергогенеруючі об'єкти, транспортні системи, електронні комунікаційні мережі, що підривають безпечне та надійне надання товарів, послуг або захист даних у ЄС;

ризик, пов'язані з безпекою технологій та витоком технологій – загроза технологічному прогресу ЄС, його конкурентоспроможності та доступу до передових технологій, зокрема через зловмисні дії у цифровій сфері, такі як шпигунство або незаконний витік знань. У деяких випадках витік технологій посилює військові або розвідувальні можливості тих, хто може використати їх для підриву миру та безпеки, особливо у випадку технологій подвійного використання, таких як квантові технології, передові напівпровідники чи штучний інтелект, що потребує спеціальних заходів зниження ризиків;

ризик використання економічної залежності як зброї або економічного примусу – загроза з боку третіх країн, які застосовують заходи, що впливають на торгівлю або інвестиції з метою зміни політики ЄС, держав-членів або європейського бізнесу, втручаючись у законні сфери ухвалення рішень [139, с.4-5].

Прикметно, що на цих ризиках не наголошують в чинній Стратегії економічної безпеки України. На нашу думку, це пов'язано з недостатнім розмежуванням питань економічного розвитку загалом та питань забезпечення економічної безпеки зокрема, про що вже йшлося в підрозділі 2.1.

На виконання Стратегії у ЄС прийнято низку нових актів законодавства, зокрема:

Регламент про іноземні субсидії (Foreign Subsidies Regulation – FSR) – набрав чинності у липні 2023 року, запровадив нові інструменти для боротьби з іноземними субсидіями, які спричиняють викривлення ринку та підривають рівні умови конкуренції в сферах злиттів і поглинань, а також державних закупівель. Відповідно до Регламенту, Комісія має повноваження розслідувати фінансові внески, надані урядами третіх країн компаніям, що ведуть діяльність у ЄС. Якщо Комісія встановить, що такі фінансові внески є викривлюючими субсидіями, вона може запровадити заходи для усунення їхніх викривлюючих наслідків;

Європейський акт про чіпи (European Chips Act) – набрав чинності у вересні 2023 року, спрямований на зміцнення конкурентоспроможності та

стійкості Європи у секторі напівпровідників шляхом підтримки масштабних виробничих проєктів із дещо більш гнучкими правилами субсидіювання порівняно з традиційними «важливими проєктами, що становлять спільний європейський інтерес» (important projects of common European interest – IPCEI) – інвестиційними проєктами, що передбачають транскордонну співпрацю та державну допомогу від кількох країн ЄС. Також акт включає заходи з картографування та моніторингу ланцюгів постачання напівпровідників для попередньої оцінки ризиків можливих перебоїв з імпортом, а також передбачає ширші повноваження Комісії для дій у кризових ситуаціях, зокрема, можливість виступати спільним закупівельним органом;

Акт про нульовий рівень викидів у промисловості (Net Zero Industry Act – NZIA) та відповідні частини Тимчасових рамок для кризових ситуацій і переходу (Temporary Crisis and Transition Framework – TCTF) [284] спрямовані на зміцнення європейської екосистеми виробництва чистих технологій. NZIA передбачає заходи для прискорення видачі дозволів, тоді як TCTF дозволяє державам-членам надавати субсидії проєктам у сфері чистих технологій, які за певних умов можуть відповідати рівню субсидій третіх країн;

Акт про критично важливі сировинні матеріали (Critical Raw Materials Act – CRMA) спрямований на подолання проблеми високої залежності від імпорту певних стратегічно важливих ресурсів. Він передбачає стимулювання внутрішнього видобутку, переробки та рециклінгу таких матеріалів шляхом прискорення процедур отримання дозволів, а також заходи з моніторингу ланцюгів постачання, створення запасів і підвищення придатності сировини до повторного використання. Орган готовності та реагування на надзвичайні ситуації в галузі охорони здоров'я (Health Emergency Preparedness and Response Authority – HERA), створений у вересні 2021 року, має на меті підвищення стійкості та доступності медичних товарів. Для цього він виявляє основні вузькі місця в ланцюгах постачання та усуває їх за допомогою таких заходів, як скоординоване створення запасів і спільні закупівлі;

Антипримусовий інструмент (Anti-Coercion Instrument – ACI), що набув чинності в грудні 2023 року, надає Європейському Союзу широкий спектр можливих контрзаходів у разі примусового тиску з боку третьої країни. Він наділяє Союз значними повноваженнями щодо реагування на такі дії, зокрема шляхом запровадження тарифів, обмежень у сфері торгівлі, послуг та прав інтелектуальної власності, а також обмежень доступу до прямих іноземних інвестицій і державних закупівель;

Акт про надзвичайні ситуації та стійкість внутрішнього ринку (Internal Market Emergency and Resilience Act – IMERA), раніше відомий як Інструмент надзвичайних ситуацій на Єдиному ринку, який був ухвалений 9 жовтня 2024 року та набуде чинності 29 травня 2026 року, спрямований на забезпечення безперервного доступу до критично важливих товарів і послуг. Хоча він насамперед розроблений для реагування на надзвичайні ситуації, подібні до пандемії COVID-19, його дія також поширюється на порушення функціонування єдиного ринку, спричинені конфліктами, зокрема війною в Україні.

Директива 2022/2557 про стійкість критичних суб'єктів (Critical Entities Resilience – CER) зобов'язує держави-члени визначати «критичні суб'єкти» в енергетиці, транспорті, банківській сфері/інфраструктурах фінансових ринків, охороні здоров'я, питному водопостачанні, очищенні стічних вод, цифровій інфраструктурі, державному управлінні та космосі, проводити оцінку ризиків і вимагати від операторів впровадження заходів із забезпечення стійкості (безперервність бізнесу, звітність про інциденти, фізичний захист, перевірка постачальників та координація з компетентними органами). CER є технологічно нейтральною, охоплюючи як фізичні, так і гібридні загрози безперервності надання основних послуг.

Оскільки відмови в роботі критичної інфраструктури сьогодні так само часто походять від цифрових залежностей, як і від фізичних, **Директива 2022/2555 NIS 2** поширює вимоги щодо управління ризиками кібербезпеки та повідомлення про інциденти на широке коло «необхідних» та «важливих»

суб'єктів (включаючи енергетику, транспорт, охорону здоров'я, водопостачання, цифрову інфраструктуру, ІКТ-послуги, виробництво критичних товарів). Вирішальною новацією NIS 2 є те, що закріплює безпеку ланцюгів постачання (ризики постачальників, життєвий цикл програмного забезпечення, усунення вразливостей) як обов'язкові корпоративні зобов'язання, перетворюючи колишнє «м'яке управління» на обов'язкове дотримання.

У межах **Стратегії кібербезпеки ЄС 2020 року** [285] впроваджуються заходи для протидії шкідливим діям у цифровій сфері, захисту від незаконного впливу, промислового шпигунства та незаконного витоку знань. 10 грудня 2024 р. набрав чинності **Акт про кіберстійкість** (Cyber Resilience Act – CRA) [286], головні зобов'язання якого застосовуються з 11 грудня 2024 р. Акт покликаний покращити кібербезпеку апаратного та програмного забезпечення, що продається в ЄС, як для державного, так і для приватного секторів.

Окремо оцінка кіберризиків і сценарії реагування розробляються для секторів електронних комунікацій та енергетики. Вони стали основою для заходів у межах **Акту про кіберсолідарність** (Cyber Solidarity Act – CSA) [287], що набрав чинності 4 лютого 2025 року.

Співвідношення Акта про кіберстійкість та Акта про кіберсолідарність полягає в тому, що Акт про кіберстійкість має превентивний характер і встановлює зобов'язання щодо безпеки «за дизайном» для виробників цифрових продуктів, тоді як Акт про кіберсолідарність спрямований на боротьбу з масштабними кібератаками та реагування на надзвичайні ситуації. Акт про кіберстійкість гарантує, що підключені пристрої, програмне забезпечення та продукти Інтернету речей (IoT) будуть більш захищеними, тоді як Акт про кіберсолідарність створює механізми для пом'якшення наслідків і реагування на великі кризи у сфері кібербезпеки. Таким чином, Акт про кіберстійкість стосується профілактики та підвищення безпеки цифрових продуктів, а Акт про кіберсолідарність – кризового реагування та оперативної співпраці.

Таким чином, можна побачити, що ЄС має в своєму розпорядженні потужний набір спеціалізованих правових засобів забезпечення економічної безпеки. Крім того, слід відзначити, що останні акти законодавства ЄС у сфері економічної безпеки переважно ухвалюються у формі регламентів, а не директив (усі розглянуті вище інструменти є регламентами, за винятком Директиви NIS2). Це свідчить про кілька важливих тенденцій у правовому регулюванні ЄС:

1) **пряме застосування.** Регламенти мають пряму дію у всіх державах-членах ЄС без потреби в національній імплементації, на відміну від директив, які вимагають внесення змін у внутрішнє законодавство. Це забезпечує швидкість та уніфікованість застосування правил;

2) **єдина політика в стратегічних сферах.** Використання регламентів дозволяє уникнути фрагментації ринку через різні підходи країн-членів. Це особливо важливо в питаннях економічної безпеки, конкуренції, промислової політики та реагування на кризові ситуації, де ЄС прагне діяти як єдиний блок;

3) **посилення повноважень Європейської Комісії.** Регламенти часто закріплюють централізований контроль за їх виконанням. Наприклад, у сфері скринінгу іноземних інвестицій чи протидії економічному примусу Комісія отримує повноваження самостійно розслідувати, контролювати та застосовувати санкції, що зменшує можливість політичного впливу національних урядів;

4) **пріоритет економічної безпеки над національними інтересами.** Використання регламентів у питаннях економічної безпеки означає, що ЄС єдиним блоком реагує на загрози (наприклад, залежність від критичних ресурсів або економічний примус з боку третіх країн), а не залишає це на розсуд окремих держав.

Відтак вибір регламентів замість директив у сфері економічної безпеки підкреслює прагнення ЄС до централізації рішень, ефективності та уніфікованості підходу в умовах зростаючих геоекономічних викликів.

Також на основі проведеного дослідження можливо виділити такі *етапи формування політики економічної безпеки ЄС*:

- 1) **до 2016 року** – економічна безпека пов'язувалася з вигодами від багатостороннього заснованого на правилах економічного порядку;
- 2) **2016 – 2023 роки** – визнання окремих кризових явищ багатостороннього економічного порядку, поява і розвиток концепції відкритої стратегічної автономії;
- 3) **2023 – по сьогодні** – визнання системної кризи багатостороннього економічного порядку, прийняття і реалізація спеціальної Стратегії економічної безпеки.

3.2. Напрями удосконалення правового забезпечення національної економічної безпеки України в умовах євроінтеграції

Процес переговорів щодо приєднання нового члена до ЄС структуровано відповідно до кластерів і глав, в межах яких країна-кандидат повинна довести відповідність власного законодавства *acquis* ЄС. Відповідно до Переглянутої методології для переговорів щодо приєднання (лютий 2020 року), переговорні глави згруповані у шість тематичних кластерів (тематичних блоків): 1) основи; 2) внутрішній ринок; 3) конкурентоспроможність і інклюзивне зростання; 4) зелений порядок денний та сталий розвиток; 5) ресурси, сільське господарство та згуртованість; 6) зовнішні відносини. Переговори по кожному кластеру відкриваються в цілому – після того, як країна виконала певні умови відкриття (бенчмарки). Особливу роль у процесі переговорів відіграє кластер 1 «Основи», який відкривається першим і закривається останнім. Прогрес у цьому кластері визначатиме загальний темп переговорів. Ключова роль у цьому кластері належить главам 23 «Судова система і основні права» та 24 «Правосуддя, свобода та безпека» [288].

Ключовим документом, який визначає стан відповідності законодавства країни-кандидата *acquis* ЄС та відповідні очікування ЄС, є звіт Директорату з розширення Європейської комісії стосовно конкретної країни. Останній звіт

щодо України датовано 30 жовтня 2024 року [289]. Розглянемо положення Звіту, які, на нашу думку, стосуються питань економічної безпеки.

Щодо кластеру 1 «Основи», то за *главою 23* Комісія вказує на необхідність завершення судової реформи та продовження боротьби з корупцією [289, с.5-6].

Питання **судової системи** є принциповим в рамках ЄС з огляду, зокрема, на таке. Як було визначено Судом ЄС в основоположній справі Van Gend & Loos, право ЄС має пряму дію [290]. Тобто, якщо фізичні або юридичні особи ЄС вважають, що порушено їхні права згідно з правом ЄС, вони можуть звертатися за захистом цих прав до *національних* судів. Відповідно, на національні суди покладено основний тягар щодо приведення в дію права ЄС. Це визначає посилену увагу ЄС до спроможності національних судових систем.

Боротьба з корупцією є предметом не тільки глави 23; це питання вважається наскрізним і присутнє в порядках денних двосторонніх скринінгів законодавства країни-кандидата за усіма без винятку главами. Можна стверджувати, що розуміння корупції в ЄС ширше, ніж те, що закріплене в Законі України «Про запобігання корупції». Так, у пояснювальному меморандумі до проекту Директиви Європейського Парламенту та Ради щодо боротьби з корупцією [291], вказано, що не існує єдиного визначення корупції, оскільки вона проявляється в різних формах і за участю різних осіб. Корупція є ендемічним явищем, яке набуває різних форм у всіх сферах суспільства, зокрема хабарництво, розкрадання, торгівля впливом, торгівля інформацією, зловживання службовими повноваженнями та незаконне збагачення (розділ 2).

Зокрема, корупція не асоціюється виключно з публічним сектором. Так, Рамкове рішення Ради 2003/568/JHA від 22 липня 2003 року щодо боротьби з корупцією в приватному секторі [292] визначає активну і пасивну корупцію в приватному секторі: держави-члени повинні вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб такі умисні дії вважалися кримінальним правопорушенням, якщо вони здійснюються в ході комерційної діяльності: (а) обіцянка, пропозиція або надання, прямо або через посередника, будь-якої

неналежної вигоди особі, яка в будь-якій якості керує або працює в суб'єкті приватного сектора, для цієї особи або для третьої сторони, з метою спонукання її до вчинення або утримання від вчинення будь-якої дії всупереч її обов'язкам;

(b) безпосередньо або через посередника вимагання чи отримання будь-якої неналежної вигоди або прийняття обіцянки такої вигоди для себе чи для третьої сторони, перебуваючи в будь-якій якості на посаді керівника або працівника суб'єкта приватного сектора, з метою вчинення або утримання від вчинення будь-якої дії всупереч своїм обов'язкам (ст.2 (1)). Також варто відзначити статтю 5 «Відповідальність юридичних осіб» та статтю 6 «Заходи відповідальності для юридичних осіб».

У 2023 році було запропоновано вищезгаданий проект Директиви Європейського Парламенту та Ради щодо боротьби з корупцією, яка замінить Рамкове рішення Ради 2003/568/ЖНА, де в статті 17 передбачено більше можливих санкцій для юридичних осіб. У цьому контексті можна також згадати документи ОЕСР, як-от «Бізнес-стратегії боротьби з корупційними практиками», де йдеться про такі інструменти, як антикорупційні заяви компаній, механізм повідомлення про порушення (whistleblowing) та захист осіб, що повідомляють про порушення, точність фінансових звітів, роль Ради директорів, відділу з питань комплаєнсу/етики, етичні заяви топ-менеджерів, навчання, обов'язок працівників повідомляти про випадки корупції тощо.

Таким чином, у сфері боротьби з корупцією Україна, окрім традиційних викликів, стикається з необхідністю розробки концепції корупції у приватному секторі.

За главою 24 Комісія вказує, що Україна має певний рівень підготовки в сфері правосуддя, свободи та безпеки і досягла певного прогресу, зокрема шляхом ухвалення законодавства про криміналізацію масштабної контрабанди товарів, оновлення законів, що посилюють фінансові розслідування та заходи з протидії відмиванню коштів, а також ухвалення комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку. Також Україна ухвалила закон про процедури превентивної реструктуризації [293]. Водночас зберігається низка

недоліків. Механізми доброчесності та підзвітності залишаються слабкими, так само як і інституційна співпраця та координація.

Рекомендації Комісії, надані минулого року, були виконані частково і залишаються актуальними. У наступному році Україна повинна, зокрема:

→ досягти відчутного прогресу у виконанні комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку;

→ ухвалити нову стратегію інтегрованого управління кордонами (ІВМ) з планом дій, що містить вимірювані показники імплементації [289, с.7-8].

Особливість вищевказаних планів дій полягає у тому, що вони були прийняті Україною на виконання вимог самого ЄС. Так, вимога «ухвалити комплексний стратегічний план реформування всього сектору правопорядку як частини безпекового середовища України» містилася у Висновку Європейської комісії стосовно України від 17 червня 2022 року [294]. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки було затверджено Указом Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023 [295]. З-поміж органів, які розглядалися у підрозділі 2.2 цієї роботи, Комплексний стратегічний план стосується Бюро економічної безпеки. План визначає шість стратегічних пріоритетів реформування органів правопорядку. Три з них стосуються кримінальної політики і кримінального процесуального законодавства, тому не належать до предмету дослідження; однак інші три стосуються інституційної спроможності відповідних органів, і їх доречно згадати. Це: система управління, орієнтована на результат відповідно до встановлених пріоритетів; комплексна цифрова трансформація; відкритість, прозорість, підзвітність і незалежність.

Стратегію інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 № 687-р. [296] розроблено на виконання національних зобов'язань з імплементації Угоди про Асоціацію. Для імплементації європейських стандартів прикордонної безпеки ця Стратегія враховує 11 національно адаптованих

складових інтегрованого управління кордонами, передбачених Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2016/1624 від 14 вересня 2016 р. про Європейську прикордонну і берегову охорону (далі – FRONTEX), рішенням Керівної Ради FRONTEX про схвалення Технічної та оперативної Стратегії інтегрованого управління кордоном ЄС № 2/2019 від 27 березня 2019 р., рекомендаціями Компендіуму з координованого управління кордонами Всесвітньої митної організації, а також три «горизонтальні» (загальні) компоненти (права людини, підготовка персоналу, розвиток технологій та дослідження) (абзац перший розділу «Основні принципи розроблення Стратегії»). Відтак ця Стратегія навіть в чинній редакції тісно інтегрована з *acquis* ЄС. Цього не можна сказати про інші стратегії, прийняті в Україні, передусім про Стратегію економічної безпеки України, яка має принципове значення для нашого дослідження.

Стосовно інших кластерів, то видається, що у Звіті щодо України відсутній фокус на спеціальних питаннях економічної безпеки. Зокрема, Європейська комісія не вимагає відповідності актам законодавства ЄС, названим у попередньому підрозділі. Це можна пояснити тим, що такі питання є новими для самого ЄС, і раніше не фігурували у переговорах з країнами-кандидатами.

Як вже зазначалося, більшість нових актів законодавства ЄС в царині економічної безпеки є регламентами, тобто не потребують імплементаційного національного законодавства. Разом з тим, вважаємо, що Україна не може дозволити собі просто нічого не робити. Вступ України до ЄС означає, що з моменту набуття членства для України стане обов'язковим увесь масив *acquis* ЄС, що потребує відповідної інституційної готовності. Тож Україна вже зараз повинна вивчати інструментарій ЄС щодо забезпечення економічної безпеки і приймати власне законодавство, де це необхідно.

Як вказує В.А. Устименко, у контексті наближення до права ЄС, що визначає стратегічний вектор розвитку Української державності, неодмінно має бути вжито заходів, що матимуть за мету істотне удосконалення національної

практики правозастосування та правотлумачення з метою створення сприятливого для інтеграції у правову систему України та застосування національними правозастосовчими органами актів права ЄС та практики Суду ЄС [297, с.161-162].

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що основними кроками, які необхідно здійснити Україні щодо узгодження свого законодавства з *acquis* ЄС у сфері економічної безпеки, є такі:

1) Посилення механізмів перевірки торгівлі та інвестицій:

- Запровадження механізму скринінгу прямих іноземних інвестицій (FDI) відповідно до Регламенту (ЄС) 2019/452, для того, щоб інвестиції в критичну інфраструктуру та технології не становили загрози безпеці;
- Гармонізація з Регламентом про іноземні субсидії (FSR) для запобігання викривленню конкуренції через субсидії з третіх країн;

2) Вжиття стратегічних заходів щодо стійкості ланцюгів постачання:

- Адаптація положень Акта про критичну сировину (CRMA) для розвитку внутрішнього видобутку, переробки та переробки стратегічно важливих матеріалів (особливо актуальним цей аспект став після зростання інтересу США та ЄС до українських рідкоземельних металів);
- Поглиблення співпраці з ЄС у сфері постачання напівпровідників у рамках Європейського акта про чіпи, включаючи участь у моніторингу та механізмах реагування на кризи;
- Розробка національної політики відповідно до Акту про нульові викиди в промисловості (NZIA) для підтримки виробництва чистих технологій;

3) Посилення кібербезпеки та цифрової безпеки економіки:

- Повна імплементація Директиви щодо стійкості критичних суб'єктів та Оновленої директиви щодо безпеки мережевих та інформаційних систем (NIS2);
- Приведення у відповідність до Акту про кіберстійкість для забезпечення безпечного дизайну цифрових продуктів;

- Участь у загальноєвропейських оцінках кіберризиків та механізмах кризового реагування в рамках Акту про кіберсолідарність;

- Посилення заходів протидії економічному шпигунству в цифровій сфері та крадіжці інтелектуальної власності;

4) Посилення механізмів реагування на економічний тиск:

- Впровадження заходів у відповідності до Інструменту протидії економічному примусу (АСІ) для реагування на можливі економічні погрози з боку третіх країн;

- Посилення контролю за експортом і перевірки зовнішніх інвестицій у ключові технології подвійного призначення (квантові обчислення, напівпровідники, штучний інтелект);

- Покращення стратегічної автономії в ключових галузях промисловості для зменшення залежності від постачальників із третіх країн;

5) Узгодження з нормативно-правовими актами ЄС щодо кризового реагування та ринкової стійкості:

- Підготовка до імплементації Акту про надзвичайні ситуації та стійкість внутрішнього ринку (IMERA) для забезпечення безперервності ланцюгів постачання під час криз;

- Посилення координації з механізмами ЄС, такими як HERA (Орган з готовності та реагування на надзвичайні ситуації в галузі охорони здоров'я), для забезпечення критично важливих медичних поставок;

6) Покращення правоохоронних механізмів та діалогу з приватним сектором:

- Повне виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку;

- Посилення захисту кордонів та інтегрованого управління кордонами у співпраці з ЄС, включаючи нові підходи до управління ризиками у сфері торгівлі;

- розвиток механізмів боротьби з корупцією на основі проекту Директиви про боротьбу з корупцією, зокрема щодо корупції у приватному секторі;

- залучення приватного сектора до структурованого діалогу для формування спільного розуміння економічної безпеки та заохочення його до проведення належної перевірки (due diligence) і управління ризиками з урахуванням питань економічної безпеки;

7) інтеграція *acquis* ЄС у національні стратегії, передусім Стратегію економічної безпеки України. Не йдеться про те, щоб будь-яка національна стратегія копіювала відповідну стратегію ЄС; це і не є можливим, оскільки стратегії ЄС описують дії, які здійснюються на рівні усього ЄС як блоку, не національних урядів. Так само очевидно, що в українських стратегіях питання воєнно-економічної безпеки посідатимуть чільне місце, на відміну від стратегій інших країн. Мова йде про необхідність широкої концептуальної узгодженості, визнання спільних викликів та механізмів реагування на них.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III

1. На основі проведеного дослідження можливо виділити такі *етапи формування правового забезпечення економічної безпеки ЄС*:

1) **до 2016 року** – економічна безпека пов'язувалася з вигодами від багатостороннього заснованого на правилах економічного порядку;

2) **2016 – 2023 роки** – визнання окремих кризових явищ багатостороннього економічного порядку, поява і розвиток концепції відкритої стратегічної автономії;

3) **2023 – по сьогодні** – визнання системної кризи багатостороннього економічного порядку, прийняття і реалізація спеціальної Стратегії економічної безпеки.

2. Останні акти законодавства ЄС у сфері економічної безпеки переважно ухвалюються у формі регламентів, а не директив (Регламент про скринінг

прямих іноземних інвестицій, Регламент про іноземні субсидії, Європейський акт про чіпи, Акт про нульовий рівень викидів у промисловості, Акт про критично важливі сировинні матеріали, Антипримусовий інструмент, Акт про надзвичайні ситуації та стійкість внутрішнього ринку, Акт про кіберстійкість, Акт про кіберсолідарність та ін.), що свідчить про тенденції у правовому регулюванні питань економічної безпеки в ЄС:

1) **Пряме застосування.** Регламенти мають пряму дію у всіх державах-членах ЄС без потреби в національній імплементації, на відміну від директив, які вимагають внесення змін у внутрішнє законодавство. Це забезпечує швидкість та уніфікованість застосування правил;

2) **Єдина політика в стратегічних сферах.** Використання регламентів дозволяє уникнути фрагментації ринку через різні підходи країн-членів. Це особливо важливо в питаннях економічної безпеки, конкуренції, промислової політики та реагування на кризові ситуації, де ЄС прагне діяти як єдиний блок;

3) **Посилення повноважень Європейської Комісії.** Регламенти часто закріплюють централізований контроль за їх виконанням. Наприклад, у сфері скринінгу іноземних інвестицій чи протидії економічному примусу Комісія отримує повноваження самостійно розслідувати, контролювати та застосовувати санкції, що зменшує можливість політичного впливу національних урядів;

4) **Пріоритет економічної безпеки над національними інтересами.** Використання регламентів у питаннях економічної безпеки означає, що ЄС єдиним блоком реагує на загрози (наприклад, залежність від критичних ресурсів або економічний примус з боку третіх країн), а не залишає це на розсуд окремих держав.

3. Основними кроками, які необхідно здійснити Україні щодо узгодження свого законодавства з *acquis* ЄС у сфері економічної безпеки, є такі:

1) **Посилення механізмів перевірки торгівлі та інвестицій:**

- Запровадження механізму скринінгу прямих іноземних інвестицій (FDI) відповідно до Регламенту (ЄС) 2019/452, для того, щоб інвестиції в критичну інфраструктуру та технології не становили загрози безпеці;

- Гармонізація з Регламентом про іноземні субсидії (FSR) для запобігання викривленню конкуренції через субсидії з третіх країн;

2) Вжиття стратегічних заходів щодо стійкості ланцюгів постачання:

- Адаптація положень Акта про критичну сировину (CRMA) для розвитку внутрішнього видобутку, переробки та переробки стратегічно важливих матеріалів (особливо актуальним цей аспект став після зростання інтересу США та ЄС до українських рідкоземельних металів);

- Поглиблення співпраці з ЄС у сфері постачання напівпровідників у рамках Європейського акта про чіпи, включаючи участь у моніторингу та механізмах реагування на кризи;

- Розробка національної політики відповідно до Акту про нульові викиди в промисловості (NZIA) для підтримки виробництва чистих технологій;

3) Посилення кібербезпеки та цифрової безпеки економіки:

- Повна імплементація Директиви щодо стійкості критичних суб'єктів та Оновленої директиви щодо безпеки мережевих та інформаційних систем (NIS2);

- Приведення у відповідність до Акту про кіберстійкість для забезпечення безпечного дизайну цифрових продуктів;

- Участь у загальноєвропейських оцінках кіберризиків та механізмах кризового реагування в рамках Акту про кіберсолідарність;

- Посилення заходів протидії економічному шпигунству в цифровій сфері та крадіжці інтелектуальної власності;

4) Посилення механізмів реагування на економічний тиск:

- Впровадження заходів у відповідності до Інструменту протидії економічному примусу (ACI) для реагування на можливі економічні погрози з боку третіх країн;

- Посилення контролю за експортом і перевірки зовнішніх інвестицій у ключові технології подвійного призначення (квантові обчислення, напівпровідники, штучний інтелект);

- Покращення стратегічної автономії в ключових галузях промисловості для зменшення залежності від постачальників із третіх країн;

5) Узгодження з нормативно-правовими актами ЄС щодо кризового реагування та ринкової стійкості:

- Підготовка до імплементації Акту про надзвичайні ситуації та стійкість внутрішнього ринку (IMERA) для забезпечення безперервності ланцюгів постачання під час криз;

- Посилення координації з механізмами ЄС, такими як HERA (Орган з готовності та реагування на надзвичайні ситуації в галузі охорони здоров'я), для забезпечення критично важливих медичних поставок;

6) Покращення правоохоронних механізмів та діалогу з приватним сектором:

- Повне виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку;

- Посилення захисту кордонів та інтегрованого управління кордонами у співпраці з ЄС, включаючи нові підходи до управління ризиками у сфері торгівлі;

- розвиток механізмів боротьби з корупцією на основі проекту Директиви про боротьбу з корупцією, зокрема щодо корупції у приватному секторі;

- залучення приватного сектора до структурованого діалогу для формування спільного розуміння економічної безпеки та заохочення його до проведення належної перевірки (due diligence) і управління ризиками з урахуванням питань економічної безпеки;

7) інтеграція *acquis* ЄС у національні стратегії, передусім Стратегію економічної безпеки України: необхідність широкої концептуальної узгодженості, визнання спільних викликів та механізмів реагування на них.

Основні результати, викладені в даному розділі дослідження, відображено в таких публікаціях: [298-301].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та розв'язання важливої проблеми господарського права, яка полягає в обґрунтуванні нових і доопрацюванні існуючих науково-теоретичних положень щодо правових засад забезпечення національної економічної безпеки розробці пропозицій щодо удосконалення законодавства України з цих питань.

1. Визначено історичні етапи розвитку концепції національної економічної безпеки у світі та їхні характерні риси: **1) ранній Новий час (XVI–XVIII століття):** домінування ідеології меркантилізму, економічна безпека пов'язувалася з експортними можливостями держави й запасами дорогоцінних металів і ґрунтувалася на колоніальній експлуатації; **2) промислова революція і XIX століття:** економічна безпека пов'язувалася з промисловим потенціалом і доступом до ресурсів; **3) перша половина XX століття:** домінування протекціонізму й економічного націоналізму; **4) період після Другої світової війни:** інституціоналізація економічної безпеки, багатовимірність її парадигми, функціонування структур колективної безпеки, вплив холодної війни; **5) кінець XX-початок XXI століття:** економічна безпека вважалася забезпеченою в умовах однополярного світу, домінування неоліберальної ідеології, глобалізації торгівлі й інвестицій; **6) кінець 2010-х років – 2020 роки:** актуалізація концепції національної економічної безпеки в умовах формування багатопольярного світу, переорієнтація на «стратегічну автономію» з метою зменшення зовнішньої економічної залежності, вплив кліматичної кризи, подальше зростання ролі технологій, визнання гібридних загроз; **7) сучасний період:** перегляд концепції національної економічної безпеки в умовах загострення існуючих загроз та нових викликів безпрецедентного масштабу (пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення рф в Україну, занепад багатостороннього економічного порядку). Обґрунтовано, що кожному етапу властиві особливі правові засоби забезпечення національної економічної безпеки.

У свою чергу, історичними етапами розвитку концепції національної економічної безпеки в Україні є: 1) доконституційний етап (1991 – 1996): зародковий стан концепції національної економічної безпеки, загрози пов'язувалися передусім з незрілістю ринкових відносин та низьким розвитком інституцій, успадкованими з радянського минулого; 2) конституційний етап (1996 – 2002): Конституцією України закладено основи концепції національної економічної безпеки, відсутні спеціальні закони з безпекових питань; 3) законодавчий етап (2002 – 2019): прийняття спеціальних законів про національну безпеку, інкорпорація Цілей сталого розвитку, зростання ролі технологій, початок російської агресії та визнання гібридних загроз; 4) стратегічний етап (2019-2022): поява спеціальної Стратегії економічної безпеки, посилення чинників попереднього етапу; 5) сучасний (інтеграційний) етап (24 лютого 2022 – і по сьогодні): національна економічна безпека в контексті повномасштабного вторгнення та відкриття переговорів щодо вступу в ЄС.

2. Національну економічну безпеку можна розуміти як економічне і як правове поняття. Розглянуто економічні підходи до визначення поняття «економічна безпека» (кондиціональний, якісний, протекціоністський, статичний, ресурсний та телеологічний), та визначено, що всебічне розуміння економічної системи потребує застосування комплексного (інтеграційного) підходу. Водночас, встановлено, що в економічному понятті економічної безпеки не приділяється увага праву, що робить його недостатнім для цілей юридичної науки.

З правової точки зору *національну економічну безпеку* визначено як такий стан національної економіки, за якого економічна система є захищеною від загроз, що можуть завдавати шкоди її здатності підтримувати стале зростання, фінансову стабільність і добробут громадян, а суб'єкти господарювання діють в умовах верховенства права, сприятливого регуляторного середовища та економічної свободи, що забезпечується застосуванням комплексу заходів організаційного і правового характеру. З юридичної точки зору національна

економічна безпека передбачає прийняття політик, стратегій та регуляторних актів для пом'якшення ризиків для ключових секторів економіки. Вона також включає захист права власності, впровадження практик чесної торгівлі та дотримання міжнародних зобов'язань за одночасного гарантування суверенітету та економічної незалежності;

Суб'єктами національної економічної безпеки є держава, суб'єкти господарювання та інші особи, які перебувають під її юрисдикцією, господарські об'єднання та інші колективні утворення, що представляють інтереси суб'єктів господарювання, національний виробник.

Об'єктами національної економічної безпеки є суспільні блага, що мають економічний характер, а саме: конкурентоспроможність економіки України; економічна стійкість та невразливість національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз; вигідне для України міжнародне економічне співробітництво; інтеграція до внутрішнього ринку ЄС; забезпеченість ресурсами та підвищення ресурсоефективності; відповідність Цілям сталого розвитку; легкість ведення бізнесу, економічні права та свободи.

3. Національна економічна безпека являє собою складну систему, яка об'єднує різні за своєю природою та функціональними зв'язками елементи, які не може бути представлено у вигляді однорівневого переліку. Аргументовано, що система національної економічної безпеки складається з таких складових частин:

вертикальна структура національної економічної безпеки: включає *рівні* такої безпеки залежно від суб'єкта безпеки;

горизонтальна структура національної економічної безпеки: включає *види* такої безпеки за сферами економіки;

функціональна структура національної економічної безпеки: включає законодавче і стратегічне забезпечення національної економічної безпеки, суб'єктів забезпечення такої безпеки та правові засоби (інструменти), необхідні для такого забезпечення.

Обґрунтовано визначення *воєнно-економічної безпеки* як правового і фактичного стану, за якого економіка країни, перебуваючи під тиском воєнних загроз, зберігає спроможність до стабільного функціонування, підтримки обороноздатності та захисту національних інтересів, водночас створюючи основу для післявоєнного відновлення та розвитку.

4. Стратегічне забезпечення національної економічної безпеки охоплює сукупність стратегій та інших документів публічної політики, які відображають бачення, пріоритети та цілі держави у сфері захисту національних економічних інтересів. Воно має насамперед програмний характер: визначає довгострокові завдання, окреслює наявні та потенційні загрози, а також встановлює напрями використання ресурсів і діяльності інституцій. Водночас воно саме по собі не створює юридично обов'язкових норм, а натомість спрямовує формування державної політики та слугує орієнтиром для законодавчих заходів.

Встановлено, що Перелік пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки у пункті 5 Стратегії національної безпеки України «*Безпека людини – безпека країни*» слід доповнити таким пріоритетом: *«готовність економіки до війни, стійкість в умовах воєнних загроз та здатність до повоєнного відновлення та розвитку»*.

Аргументовано, що стратегія економічної безпеки України потребує оновлення за такими напрямками: 1) осучаснення викликів і загроз (врахування повномасштабного вторгнення, змін у геополітичній і геоekonomічній обстановці); 2) посилення фокусу (зменшення кількості завдань) і визначення конкретних механізмів реалізації; 3) відображення ролі цифровізації та технологій; 4) включення питання захищеності ланцюгів постачання; 5) включення питань інституційної спроможності; 6) запровадження механізмів моніторингу виконання та перегляду Стратегії; 7) узгодження і розмежування з іншими стратегічними документами (зокрема, усунення питань економічного зростання загалом, які не є безпековими питаннями); 8) відображення реального стану європейської інтеграції та міжнародної співпраці.

Досліджено стан нормативно-правового регулювання забезпечення національної економічної безпеки у таких сферах правового регулювання, як: основні засади господарської діяльності, захист критичної інфраструктури та ланцюгів постачання, скринінг іноземних інвестицій, експортний контроль, інструменти торговельного захисту, цифрова економіка та регулювання даних, публічні закупівлі, захист економічної конкуренції. Визначено напрями удосконалення законодавства України у цих сферах з урахуванням законодавства ЄС та інших провідних юрисдикцій.

5. Залежно від ролі, яку орган влади відіграє у такому правовому забезпеченні, органи державної влади, що забезпечують національну економічну безпеку класифіковано на такі групи:

1) *органи загальної компетенції*, які повноважні приймати рішення з широкого кола питань державного і суспільного життя, у тому числі з питань національної безпеки (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, суди);

2) *органи спеціальної компетенції*, для яких національна безпека є основною сферою діяльності (Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Бюро економічної безпеки України);

3) *органи підтримуючої компетенції*, які мають іншу, ніж національна безпека, основну сферу діяльності, однак сприяють правовому забезпеченню такої безпеки, здійснюючи окремі свої повноваження (Національний банк України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Антимонопольний комітет України та ін.).

Виявлено проблеми правового становища Ради національної безпеки і оборони та Бюро економічної безпеки України та обґрунтовано напрями його удосконалення. Визначено правовий статус Ради бізнес-омбудсмена як квазіурядової установи, що характеризується такими рисами, як: незалежність, підзвітність, професіоналізм, здатність до розслідувань та спроможність здійснювати вплив на відносини між бізнесом і державою; додатково аргументовано необхідність прийняття Закону про Раду бізнес-омбудсмена.

6. Заходами забезпечення економічної безпеки є спеціалізовані засоби, головною метою яких є саме вплив на стан забезпеченості економічної безпеки. Вони можуть бути класифіковані:

1) **за характером загрози** (внутрішні чи зовнішні загрози) – *засоби забезпечення внутрішньої економічної безпеки* (наприклад, державна підтримка суб'єктів національного підприємництва, стимулювання розвитку альтернативної енергетики, цифровізації тощо, захист економічної конкуренції на внутрішньому ринку) та *засоби забезпечення зовнішньої економічної безпеки* (мита (тарифи), контроль експорту критично важливих технологій, скринінг прямих іноземних інвестицій, дії у відповідь на недружні дії інших держав);

2) **за часом застосування** – *превентивні засоби*, що застосовуються до виникнення загрози з метою зменшення вразливості економіки (наприклад, стратегічне накопичення критично важливих ресурсів, стимулювання диверсифікації ланцюгів постачання, обмеження експорту чутливих технологій), *реактивні засоби*, що застосовуються після виникнення загрози, щоб мінімізувати її негативні наслідки (антидемпінгові та компенсаційні заходи, заходи у відповідь, економічні санкції) та *комплексні засоби*, спрямовані на довгострокове зміцнення економічної стійкості та можуть діяти як превентивно, так і реактивно (заходи промислової політики для підвищення стійкості, заходи кібербезпеки критичної інфраструктури).

Обґрунтовано правову природу санкцій в контексті Закону «Про санкції» та міжнародних санкційних режимів як регулятивних обмежувальних заходів. На відміну від санкцій як засобів юридичної відповідальності, які виконують каральну функцію, санкції мають такі основні цілі: змінити поведінку або політику, які порушують міжнародно-правові норми; перешкоджати здійсненню шкідливих дій (наприклад, фінансуванню чи логістиці агресії); підтримувати ширші військові та політичні зусилля. Визначено відмінності санкцій від засобів юридичної відповідальності: а) відсутність судового процесу: санкції, як правило, запроваджуються несудовими органами (наприклад, РНБО, Радою ЄС), а не судом (виняток в Україні – санкція,

передбачена п. 11 ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції»); б) відсутність встановлення вини: санкції ґрунтуються на оцінках загроз національним чи міжнародним інтересам, а не на формальному визнанні вини чи порушення правових вимог; в) відсутність відновлювального елемента: санкції спрямовані не на компенсацію жертвам або відновлення попередньої правової ситуації, а на запобігання подальшій шкоді.

Обґрунтовано концепцію майбутнього закону України про скринінг прямих іноземних інвестицій шляхом визначення його ключових елементів: 1) сфера застосування: дефініція прямих іноземних інвестицій, перелік секторів, інвестиції в яких підлягають скринінгу; визначення порогів, за досягнення яких інвестиції підлягають скринінгу; 2) критерії скринінгу: національна безпека та громадський порядок як основні пріоритети; чинники ризику; 3) уповноважений орган та процедура перевірки: уповноважений орган (спеціально створена міжвідомча комісія) та його; процедура повідомлення про намір здійснити інвестицію; процедура прийняття рішення; 4) можливі результати скринінгу: схвалення; умовне схвалення; заборона інвестиції; 5) відповідальність щодо: недотримання вимог щодо повідомлення про намір здійснити інвестицію; надання неправдивої інформації під час перевірки; проведення забороненої угоди; 6) прозорість та юридичні гарантії: принцип недискримінації; положення про конфіденційність для захисту чутливої бізнес-інформації; механізми судового оскарження для інвесторів; 7) міжнародна співпраця (передусім з органами ЄС).

7. Визначено етапи правового забезпечення економічної безпеки ЄС: 1) до 2016 року – економічна безпека пов'язувалася з вигодами від багатостороннього заснованого на правилах економічного порядку; 2) 2016 – 2023 роки – визнання окремих кризових явищ багатостороннього економічного порядку, поява і розвиток концепції відкритої стратегічної автономії; 3) 2023 – по сьогодні – визнання системної кризи багатостороннього економічного порядку, прийняття і реалізація спеціальної Стратегії економічної безпеки.

Досліджено коло актів законодавства ЄС, прийнятих на виконання Європейської стратегії економічної безпеки і визначено, що такі акти переважно ухвалюються у формі регламентів, а не директив, що свідчить про такі тенденції у правовому регулюванні питань економічної безпеки в ЄС: 1) пряме застосування; 2) єдина політика в стратегічних сферах; 3) посилення повноважень Європейської Комісії; 4) пріоритет економічної безпеки ЄС над національними інтересами країн-членів.

8. Визначено основні напрями узгодження законодавства України з *acquis* ЄС у сфері економічної безпеки: 1) посилення механізмів перевірки торгівлі та інвестицій; 2) вжиття стратегічних заходів щодо стійкості ланцюгів постачання; 3) посилення кібербезпеки та цифрової безпеки економіки; 4) посилення механізмів реагування на економічний тиск; 5) узгодження з актами ЄС щодо кризового реагування та ринкової стійкості; 6) покращення правоохоронних механізмів та діалогу з приватним сектором; 7) інтеграція *acquis* ЄС у національні стратегії, передусім Стратегію економічної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голіков І. В. Сутність та еволюція поняття економічна безпека. *Проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 309-314.
2. Пармаклі Д.М., Філіппова С.В., Добрянська Н.А. Історія економічних вчень. Навчальний посібник. Одеса, 2018. 113 с.
3. Жданова Л.Л. Промислова революція та індустріалізація: розвиток продуктивних сил та перетворення інститутів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. №11. С.8-11.
4. Ліст Ф. Національна система політичної економії. К.: Наш формат, 2021. 368 с.
5. Третяк В.В. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава*. 2010. №1. С. 6–8.
6. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. Київ: КВШ, 1998. 462 с.
7. The Truman doctrine and the Marshall plan. Khan Academy (article). URL: <https://www.khanacademy.org/humanities/us-history/postwarera/postwar-era/a/start-of-the-cold-war-part-2#:~:text=The%20Truman%20Doctrine%20demonstrated%20that,Europe%20in%20the%20Marshall%20Plan>.
8. Право Європейського Союзу. Підручник. За ред. Р.А. Петрова. Х.: Право, 2024. 488 с.
9. Borchardt K.-D. The ABC of EU Law. European Commission, 2017. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5d4f8cde-de25-11e7-a506-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-114550715>
10. Альван А. Наукові підходи до системи понять «національна безпека»: міжнародно-правовий аспект. *Аспекти публічного управління*. 2019. Том 7. № 12. С.70-77.
11. 1947 National Security Act. Public Law 235 of July 26, 1947; 61 STAT. 496. URL: <https://www.dni.gov/index.php/ic-legal-reference-book/national-security-act-of-1947>.

12. UN General Assembly. International economic security: resolution. 1986.
URL: <https://digitallibrary.un.org/record/109472?ln=ru&v=pdf>.
13. UN. Secretary-General. Concept of international economic security: report of the Secretary-General. 1987. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/135955?ln=ru&v=pdf>.
14. Treaty on European Union. OJ 1992 C 191/1.
15. Gerstle G. The Rise and Fall of the Neoliberal Order: America and the World in the Free Market Era. Oxford University Press, 2022.
16. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. Maxwell Macmillan, 1992. 446 p.
17. Паризька угода ООН від 12.12.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text.
18. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. UNDP Україна. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorenniya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>.
19. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: The European Green Deal COM/2019/640 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>.
20. Shared Vision, «Common Action: A Stronger Europe – A Global Strategy for the European Union’s Foreign and Security Policy» (2016) URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf.
21. Christoph Herrmann. Open Strategic Autonomy – New challenges for the EU’s Common Commercial Policy. Swedish Institute for European Policy Studies. 2023:9. URL: https://www.sieps.se/globalassets/publikationer/2023/2023_9epa.pdf.
22. NATO. Official Communique Wales Summit Declaration, 5 Sept. 2014.
23. NATO. Hybrid Threats and Hybrid Warfare Reference Curriculum. NATO Headquarters Brussels, June 2024.

24. European Commission. Joint communication to the European Parliament and the Council. Joint Framework on countering hybrid threats: a European Union response. JOIN (2016) 18 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52016JC0018>.
25. Hybrid threats as a concept. Hybrid CoE. URL: <https://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats-as-a-phenomenon/>
26. Europe's Economic Security. Paris Report 2. Center for Economic Policy Research. May 2024. URL: https://cepr.org/system/files/publication-files/200566-paris_report_2_europe_s_economic_security.pdf.
27. How Europe must respond as Trump and Putin smash the post-war order. The Economist, 20.02.2025. URL: <https://www.economist.com/leaders/2025/02/20/how-europe-must-respond-as-trump-and-putin-smash-the-post-war-order>.
28. Adler K. New German leader signals seismic shift in transatlantic relations. BBC, 24.02.2025. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/cpv4n0dg3v3o>.
29. Stancy D. No sane country would stand for this': Lawmakers launch effort to withdraw US from UN. Fox News. February 20, 2025. URL: <https://www.foxnews.com/politics/no-sane-country-would-stand-this-lawmakers-launch-effort-withdraw-u-s-from-united-nations>.
30. European Commission. Commission responds to unjustified US steel and aluminium tariffs with countermeasures. Press release, March 12, 2025. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_740.
31. EU wields 'sledgehammer' against Trump tariffs. Politico, March 12, 2025. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-tariffs-donald-trump-diplomat-eu-war-defending-nation-bloc/>
32. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
33. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.

34. Про Концепцію (Основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 №2-97/ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр#Text>.
35. Про основи національної безпеки України: Закон України від від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.
36. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
37. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.
38. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
39. Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України»: проект закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68754.
40. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.
41. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року». Указ Президента України; Стратегія від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>.
42. European Commission – Ukraine. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy/countries-region/ukraine_en.
43. Тихий В.П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 31–46.

44. Корж І. Безпека: методологічні підходи до поняття. *Jurnalul Juridic Național: Teorie Și Practică*. 2019. С.68-72. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/4/part_1/14.pdf
45. Ліпкан В. А. Безпекознавство: навчальний посібник. Київ: Вид-во Європейського університету, 2003. 207 с.
46. Пасічник В. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2011. Вип. 7. С. 1–10.
47. Купчанко В. «Нація»: історія значень. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2008. Вип. 2. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik2/fail/Kupchanko.pdf.
48. Терлюк І. Феномен нації у науковому дискурсі: до методології проблеми історичної спадкоємності нації та держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 906 (20). С. 19-25.
49. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. Київ: Довіра: Генеза, 1996. 942 с.
50. Колодій А. Соціетальна культура як чинник національної консолідації. Консолідація українського народу: конституційно-правові аспекти: збірник статей за матеріалами науково-практичної конференції (м. Львів, 28 лютого – 1 березня 2013 р.). Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 2013. С. 40–54.
51. Підбережник Н. П. Концептуальні засади дослідження проблем етнічності та нації в контексті науки державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 2 (37). С. 42–48.
52. Ліпкан В.А., Ліпкан О. С. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях: словник. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. К.. 2008. 400 с.
53. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
54. Блистів Т. І., Колесник В. Т., Пригунов П. Я., Карпова К. В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого

забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4. С.13-26.

55. Глазов О.В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці. Серія: Політологія*. 2018. Випуск 143. Том 155. С. 42-46.

56. Самофалова М.О., Іванюта Т.М., Сартаков Д.С., Благодатний А.С., Єременок В.В. Сутність категорії «економічна безпека»: структура та особливості формування. *Київський економічний науковий журнал*. 2024. №7. С.127-135.

57. Чубукова О.Ю., Воронкова Т.Є. Система економічної безпеки (екосистейт): сутність, структура. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_82.

58. Рожков В.О. Підходи до визначення сутності поняття економічної безпеки. *Вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. 2016. Вип. 10. С. 478–480.

59. Економіка та економічна безпека держави. Теорія та практика : монографічний навчальний посібник. С. Давиденко та ін. Ужгород, 2017. 390 с.

60. Економічна безпека. Я.А. Жаліло, М.М. Єрмошенко, П.О. Лайко // *Енциклопедія Сучасної України*: НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-18765>.

61. Де Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше. К.: Наш формат, 2023. 332 с.

62. Губський Б. В. Економічна безпека країни: методологія виміру, стан або стратегія забезпечення: монографія. К. : Либідь. 2012. 322 с.

63. Міжнародний інститут свободи. Концепція національної економічної безпеки України. 2024.

URL:https://d2c4wny57m91c4.cloudfront.net/National_Economic_Security_Ukraine_2024_8bf203014e.pdf.

64. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України від 22 грудня 1998 р. № 330-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14#Text>.
65. Шевчук О., Ментух Н. Реалізація політики державної інформаційної безпеки України в контексті запобігання корупції: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Випуск 64. С. 282–287. URL: http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wpcontent/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf.
66. Романчик Т.В. Небезпека, загроза, ризик: аналіз термінологічного апарату теорії економічної безпеки. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2020. №17. С.257-267.
67. Definition of Risk. Merriam-Webster: America's most trusted dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/risk>.
68. Риск. СУМ – Словник української мови в 11 томах. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=риск>.
69. Лазарєв А.А. Менеджмент страхування та ризику. Навчальний посібник. Х.: АБВ МВСУ. 2006. 69 с.
70. Тімуш І.С. Цивільно-правове регулювання ризикових (алеаторних) договорів: автореф. дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.03. К., 2004. 18 с.
71. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 № 2245-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text>.
72. Про спеціальні заходи щодо імпорту в Україну: Закон України від 22 грудня 1998 р. № 332-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-14#Text>.
73. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12?find=1&text>.
74. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. Національний Інститут стратегічних досліджень. Експертно-аналітична доповідь. 2023. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-05/executive-1.pdf>.

75. Definition of System. Merriam-Webster: America's most trusted dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/system>.
76. System. From Wikipedia, the free encyclopedia. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/System>.
77. Ткач С.М. Система економічної безпеки: регіональний аспект. URL: [www.rusnauka.com /4_SND_2012/4_100344.doc.htm](http://www.rusnauka.com/4_SND_2012/4_100344.doc.htm).
78. Сухоруков А.І., Мошенський С.З., Петрук О.М. Національна економічна безпека. Житомир: Рута, 2010. 384 с.
79. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навчальний посібник. Київ: Атіка, 2005. 432 с.
80. Пономаренко А.І. Система економічної безпеки фірми. Шлях України до економічної безпеки : матер. наук.-практ. конф., м. Харків, 14 квітня 2006 р. Харків, 2006. 302 с.
81. Шарий Л.В. Напрями забезпечення та основні складові економічної безпеки. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2011. № 2(11). С. 263–270.
82. Коробчинский А.Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/APE/2009_4/41-45.pdf
83. Заблодська І.В. Доцільність дослідження проблем економічної безпеки. URL: http://www.kneu.edu.ua/userfiles/ec_pidpr_th_pr_4/5/Zablodska.doc
84. Адаменко, Т.М. Система економічної безпеки підприємства: підхід до формування. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2013. № 25(2). С. 265–273.
85. Вовк В.В. Формування системи економічної безпеки підприємства. URL: http://confcontact.com/2014_04_25_ekonomika_i_menedgment/tom2/10_Vovk.htm
86. Кресіна І. О., Стойко О. М. Етнополітичний вимір національної безпеки України. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 78. С. 434–439.

87. Олійничук О. Система економічної безпеки держави та рівні її формування: концептуальні аспекти. *Галицький економічний вісник*. 2015. Том 48. № 1. С. 93-100.
88. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. К.: НІСД, 2009. 336 с.
89. Гладченко Т.М. Науково-методичні основи створення механізму державного управління і регулювання системи безпеки підприємницької діяльності: регіональний аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Донецьк, 2004. 20 с.
90. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення [Текст]: монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с.
91. Управління фінансово-економічною безпекою держави та шляхи запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам: монографія [Балабаниць А.В., Гапонюк О.І., Горбашевська М.О., Кислова Л.А., Омельченко В.Я., Семкова Л.В. Мацука В.М., Осипенко, К.В., Перепада Ф.Л.]. Маріуполь, 2020. 223 с.
92. Угода про створення СОТ від 15.04.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342#Text.
93. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#Text.
94. Генеральна угода про тарифи й торгівлю 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003#n8.
95. Генеральна угода про торгівлю послугами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_017#Text.
96. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.
97. Articles of Agreement of the International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/>
98. World Bank Group. Articles of agreement. URL: <https://www.worldbank.org/en/about/articles-of-agreement>.
99. The Financial Stability Board (FSB). An overview of the work for 2020. URL:

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651346/IPOL_BRI\(2020\)651346_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651346/IPOL_BRI(2020)651346_EN.pdf).

100. Chen J. Basel Accords: Purpose, Pillars, History, and Member Countries. Investopedia, July 31, 2024. URL: https://www.investopedia.com/terms/b/basel_accord.asp.

101. OECD Code of Liberalisation of Capital Movements. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-issues/investment/Code-capital-movements-EN.pdf>.

102. Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056#Text.

103. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text/

104. OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct. 8 June 2023. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/06/oecd-guidelines-for-multinational-enterprises-on-responsible-business-conduct_a0b49990/81f92357-en.pdf.

105. OSCE Economic and Environmental Dimension Commitments: Reference Manual 2019. URL: <https://www.osce.org/secretariat/436910>.

106. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Статут_Організації_Об%27єднаних_Націй.

107. United Nations Security Council. Sanctions. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/sanctions/information>.

108. NATO 2022 Strategic Concept. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_210907.htm/

109. Schutze R. European Union Law, 3rd edition. Oxford University Press, 2021.

110. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>.

111. Економічна безпека України: стан, проблеми та перспективи: тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (22 квіт. 2016 р.) упоряд. Л. М. Томаневич. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 360 с.
112. Резнікова В., Пацурія Н., Кравець І. Економіка війни та повоєнне відновлення економіки України: виклики й особливості правового регулювання. *Право України*. 2023. №8. С. 12-43.
113. Ткаченко І. Функції держави: проблеми визначення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. №3 (23). С.102-107.
114. Загальна теорія права: Підручник. За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
115. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980.
116. Левківська В.М. Адміністративно-правове забезпечення національної безпеки. *Київський часопис права*. № 4 2022. С. 83-88.
117. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20?find=1&text=стратегі#w1_2.
118. Mishchuk, Ye.V. (2019), «Methodology for assessing the economic security of the company's stakeholders as a component of its economic security», *Visnyk KNUTD*, vol. 6 (136), pp. 78-84.
119. Kadtke J. and Wharton J. (2018) ‘Technology and National Security: The United States at a Critical Crossroads’, *Defense Horizons*, Institute for National Strategic Studies. URL: <https://inss.ndu.edu/Portals/6...Documents/defensehorizon/DH-84.pdf>
120. Господарське право (Загальна частина): підручник / за ред. В.С. Щербини, В.В. Резнікової. Київ: Видавництво Ліра-К. 2023. 588 с.
121. Білоусов Є. Актуальні проблеми функціонування механізму господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №12. С.85-88.

122. Задихайло Д. В. Державне регулювання ринкових відносин як актуальна юридична проблема. *Українське комерційне право*. 2005. № 6. С. 18–29.
123. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
124. Левківська В.М. Адміністративно-правові засади забезпечення національної безпеки України в умовах гібридних загроз. *Публічне право*. Вип. №1 (49) 2023. С. 15-22. DOI: 10.32782/2306-9082/2023-49-2.
125. Левківська В.М. Механізми правового забезпечення національної економічної безпеки та їх особливості. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. СЕРІЯ: Юридичні науки. 2023. Том 34(73). №5. С.23-28. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/05>.
126. Левківська В.М. Правове забезпечення через механізми національної економічної безпеки. *VII Міжнародна науково-практична конференція «Інтеграція світових наукових процесів як основа суспільного процесу»*. 24-25 листопада 2023 р, Київ-Запоріжжя. Розділ 7 ПРАВО. С. 130-133.
127. Левківська В.М. Економічна безпека держави у сфері забезпечення безпеки економічного характеру в умовах збройної агресії. *VIII Міжнародно науково – практична конференція*. 15 березня 2024 р., Дніпро. С. 274-276.
128. Ліпич Л.Г., Грицюк Н.О. Підходи до визначення поняття «стратегія». *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. №8. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2013/38.pdf
129. Наливайко А. Теорія стратегій підприємства. Сучасний стан та перспективи розвитку: Моногр. К.: КНЕУ, 2001. 227 с.
130. National Security Strategy 2022. URL: <https://bidenwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>.
131. Integrated Review Refresh 2023. Responding to a more contested and volatile world. URL:

- https://assets.publishing.service.gov.uk/media/641d72f45155a2000c6ad5d5/11857435_NS_IR_Refresh_2023_Supply_AllPages_Revision_7_WEB_PDF.pdf.
132. National Strategic Review 2025. URL: https://www.sgdsn.gouv.fr/files/files/Publications/20250713_NP_SGDSN_RNS2025_EN_1.pdf.
133. Robust. Resilient. Sustainable. Integrated Security for Germany National Security Strategy. URL: <https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/National-Security-Strategy-EN.pdf>.
134. National Security Strategy of the Republic of Poland 2020. URL: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/National_Security_Strategy_of_the_Republic_of_Poland_2020.pdf.
135. National Security Strategy of Japan. URL: <https://www.cas.go.jp/jp/siryoku/221216anzenhoshou/nss-e.pdf>.
136. Joint Communication by the European Commission and the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy: European Economic Security Strategy, 26.06.2023, JOIN (2023) 20 final URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023JC0020>
137. Задихайло Д. Мобілізаційна стратегія економічного розвитку в контексті правового господарського порядку: постановка питання. *Вісник академії правових наук*. 2007. №1. С.158-168.
138. Подцерковний О. Чи здатна влада України здійснювати послідовну економічної політику – тривожний показник спроби скасування Господарського кодексу. *Pravo.ua*, 16.12.2024. URL: <https://pravo.ua/chy-zdatna-vlada-ukrainy-zdiisniuvaty-poslidovnu-ekonomichnoi-polityku-tryvozhnyi-pokaznyk-sproby-skasuvannia-hospodarskoho-kodeksu/>
139. European Parliament. Economic security policies in G7 countries. October 2023. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/754560/EPRS_ATA\(2023\)754560_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/754560/EPRS_ATA(2023)754560_EN.pdf).

140. Okano-Heijmans M., Stoelinga F., Koster T. Exploring Economic Security Toolkits: Key Insights from Eleven Countries. Clingendael: Netherlands Institute of International Relations. URL: <https://www.clingendael.org/publication/exploring-economic-security-toolkits>.
141. World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone. World Bank; Oxford University Press USA, 2004. 288 p.
142. European Innovation Council. Statement on Technological Sovereignty. URL: https://eic.ec.europa.eu/document/download/61d52ef5-5b28-4c00-bfb8-a67e9c22666f_en.
143. Center for strategic and international studies. The World Trade Organization: The Appellate Body Crisis. URL: <https://www.csis.org/programs/economics-program-and-scholl-chair-international-business/world-trade-organization>.
144. Рєзнїкова В., Пацурїя Н., Головачова А. Правове забезпечення національної системи кїбербезпеки і обороноздатностї в сучасних економїко-правових умовах. *Право України*. 2024. №4. С.89-106.
145. Рєзнїкова В., Пацурїя Н., Головачова А. Окремї аспекти правового забезпечення кїбербезпеки у сферах критичної інформацїйної інфраструктури та цифрових фїнансових послуг. *Право України*. 2024. №5. С.22-32.
146. European Commission. Strategic dependencies and capacities. Commission Staff Working Document. 2021. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2021-05/swd-strategic-dependencies-capacities_en.pdf.
147. Про затвердження Національної економїчної стратегїї на перїод до 2030 року: постанова Кабїнету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text>.
148. Про схвалення Стратегїї демографїчного розвитку України на перїод до 2040 року: розпорядження Кабїнету Міністрів України від 30.09.2024 № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-р#Text>.
149. Оновлена Стратегїя розвитку фїнансового сектору України: збереження стабїльностї, залучення інвестицїй та євроїнтеграцїя. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/news/onovlena-stratehiia-rozvytku-finansovoho-sektoru-ukrainy-zberezhennia-stabilnosti-zaluchennia-investytsii-ta-ievrointehratsiia>.

150. Стратегія Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/strategy>.

151. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhhvalennia-natsionalnoi-stratehii-dokhodiv-do-2030-s1218-271223>.

152. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 10.07.2019 № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#Text>.

153. Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 31.12.2024 № 1351-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-p#n466>.

154. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України; Стратегія від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-p#Text>.

155. Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 30.08.2024 № 821-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2024-p#Text>

156. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 р. №4196-IX: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>.

157. Осетинська Г. Чи є доцільним скасування Господарського Кодексу України? Національна асоціація адвокатів України. 18.11.2022. URL: <https://unba.org.ua/publications/7706-chi-e-docil-nim-skasuvannya-gospodars-kogo-kodeksu-ukraini.html>.
158. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 р. № 1075-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text>
159. Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union. OJ L 079I 21.3.2019, p.1.
160. Foreign Investment Risk Review Modernization Act of 2018. URL: https://home.treasury.gov/system/files/136/The-Foreign-Investment-Risk-Review-Modernization-Act-of-2018-FIRRMA_0.pdf.
161. Investment Canada Act (RSC, 1985, c. 28 (1st Supp.)). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/i-21.8/>
162. Foreign Exchange and Foreign Trade Act (Act No. 228 of 1949. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/4412/en>.
163. Australia's Foreign Investment Policy. URL: <https://foreigninvestment.gov.au/sites/foreigninvestment.gov.au/files/2025-03/australias-foreign-investment-policy-v2.pdf>.
164. Directive (EU) 2022/2557 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities and repealing Council Directive 2008/114/EC. OJ L 333, 27.12.2022, p. 164–198.
165. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive). OJ L 333, 27.12.2022, p. 80–152.
166. Regulation (EU) 2024/1252 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 establishing a framework for ensuring a secure and sustainable supply

of critical raw materials and amending Regulations (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1724 and (EU) 2019/1020. OJ L, 2024/1252, 3.5.2024.

167. Regulation (EU) 2024/2747 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2024 establishing a framework of measures related to an internal market emergency and to the resilience of the internal market and amending Council Regulation (EC) No 2679/98 (Internal Market Emergency and Resilience Act). OJ L, 2024/2747, 8.11.2024.

168. Regulation (EU) 2022/1032 of the European Parliament and of the Council of 29 June 2022 amending Regulations (EU) 2017/1938 and (EC) No 715/2009 with regard to gas storage. OJ L 173, 30.6.2022, pp. 17–33.

169. Regulation (EU) 2022/1032 of the European Parliament and of the Council of 29 June 2022 amending Regulations (EU) 2017/1938 and (EC) No 715/2009 with regard to gas storage. OJ L 173, 30.6.2022, pp. 17–33.

170. Executive Order 14017 of February 24, 2021. URL: <https://www.federalregister.gov/documents/2021/03/01/2021-04280/americas-supply-chains>.

171. Telecommunications (Security) Act 2021. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/31/contents>.

172. Act on the Promotion of Ensuring National Security through Integrated Implementation of Economic Measures. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/4523/en>.

173. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>.

174. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах. Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text>.

175. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.

176. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформації та кіберзахисту державних інформаційних ресурсів, об'єктів критичної інформаційної інфраструктури: Закон України від 27.03.2025 № 4336-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4336-20#n144>.
177. Holovko, O., Kravchenko, O., Pogrebytskyi, M., & Romaniuk, I. (2025). Ways to improve legal regulation of critical infrastructure information networks protection. *Social & Legal Studios*, 8(1), 70-81. doi: 10.32518/sals1.2025.70.
178. Regulation (EU) 2021/821 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2021 setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items (recast). OJ L 206, 11.6.2021, pp. 1–461.
179. U.S. Export Regulations. URL: <https://www.trade.gov/us-export-regulations-0>.
180. Export Control Act 2002. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/28/introduction>.
181. The Export Control Order 2008. URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2008/3231/contents>.
182. Export and Import Permits Act (RSC, 1985, c. E-19). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/e-19/>
183. Defence Trade Controls Act 2012. URL: <https://www.legislation.gov.au/C2012A00153/latest/text>.
184. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20.02.2003 р. № 549-IV:URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>.
185. Suri N. Emerging Technologies and the Challenges of Controlling Intangible Technology Exports. *Strategic Trade Review*. Volume 6, Issue 9, Winter/Spring 2020, pp. 137-159.
186. European Commission. Report highlights EU's approach to export controls of dual-use items. 31 January 2025. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/news/report-highlights-eus-approach-export-controls-dual-use-items-2025-01-31_en.

187. European Commission. EU modernises its trade defence instruments. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_18_396.
188. FratiniVergano. The expanding use of Section 232 national security-related additional tariffs under the America First Trade Policy. May 5 2025. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=52b27b5c-76d9-4cc9-95e2-bbac7f0acd7e>.
189. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України від 22.12.1998 № 331-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14#Text>.
190. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). OJ L 119, 4.5.2016, pp. 1–88.
191. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). OJ L 277, 27.10.2022, pp. 1–102.
192. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act). OJ L 265, 12.10.2022, pp. 1–66.
193. H.R.4943 – 115th Congress (2017-2018): CLOUD Act. URL: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/4943>.
194. Data protection laws in China. DLA Piper. 20 January 2025. URL: <https://www.dlapiperdataprotection.com/index.html?c=CN>.
195. Data protection laws in India. DLA Piper. 6 January 2025. URL: <https://www.dlapiperdataprotection.com/?t=law&c=IN>.
196. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
197. Directive 2009/81/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the coordination of procedures for the award of certain works contracts,

supply contracts and service contracts by contracting authorities or entities in the fields of defence and security, and amending Directives 2004/17/EC and 2004/18/EC. OJ L 216, 20.8.2009, pp. 76–136.

198. Kroet C. Eleven EU countries took 5G security measures to ban Huawei, ZTE. Euronews, 12/08/2024. URL: <https://www.euronews.com/next/2024/08/12/eleven-eu-countries-took-5g-security-measures-to-ban-huawei-zte>.

199. The U.S. Defense Industrial Base: Background and Issues for Congress. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/R47751>.

200. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>.

201. Рєзнікова В.В., Пацурія Н.Б., Поєдинок В.В., Головачова А.С. Сучасний стан правового регулювання публічних і оборонних закупівель та напрями його удосконалення в період повоєнного економічного відновлення України. *Право України*. 2024. №9. С. 14-27.

202. European Commission. Mergers: Commission prohibits Siemens' proposed acquisition of Alstom. 6 February 2019. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_881.

203. European Commission. The Digital Markets Act. URL: https://digital-markets-act.ec.europa.eu/index_en.

204. Regulation (EU) 2022/2560 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on foreign subsidies distorting the internal market. OJ L 330, 23.12.2022, p. 1–45.

205. Антимонопольний комітет України. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Антимонопольного комітету України. 24 липня 2024 р. URL: <https://amcu.gov.ua/gromadskosti/konsultaciyi-z-gromadskisty/elektronni-konsultaciyi-z-gromadskisty/elektronni-konsultatsii-z-hromadskistiu-za-2024-rik/pro-vnesennia-zmin-do-deiakykh-zakonodavchykh-aktiv-ukrainy-shchodo-diialnosti-antymonopolnoho-komitetu-ukrainy>.

206. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.

207. Про затвердження переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави: Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік від 04.03.2015 № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-п#Text>.
208. Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік, Методика від 09.10.2020 № 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-п#Text>.
209. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування: Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік від 12.10.2022 № 1178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-п#Text>
210. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
211. Рішення Конституційного суду України від 11.10.2018 № 7-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18?find=1&text=дискреційн#w1_1
212. Рішення Конституційного суду України від 08.06.2016 № 3-рп/2016 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу сьомого частини дев'ятої статті 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-16#Text>.
213. Постанова від 02.07.2019 № 910/23000/17 Верховний Суд. Велика Палата. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/82858596>.

214. Постанова від 26.02.2025 № 826/7432/17 Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/125447343>
215. Рішення від 18.11.2024 № 9901/191/21 Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/123213609>.
216. Рішення від 08.02.2024 № 800/573/16 Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/117249585>.
217. Рішення від 09.10.2023 № 9901/195/21 Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/114062939>.
218. Постанова від 13.01.2021 № 9901/405/19 Верховний Суд. Велика Палата. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/94194627>.
219. Верховний Суд. Огляди практики Суду справедливості ЄС (рішення за листопад – грудень 2024 року і січень – лютий 2025 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/prescentr/info_anons_daigest_oglyad/1815456/
220. Рішення Конституційного Суду України від 25 лютого 2009 року № 5-рп/2009 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про деякі питання здійснення керівництва у сферах національної безпеки і оборони». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-09#Text>.
221. Постанова від 13.01.2021 № 9901/405/19 Верховний Суд. Велика Палата. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/94377744>.
222. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text>
223. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів): Закон України від 23.09.2021 № 1780-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text>.

224. Омелько І.І. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №11. С.166-170.
225. Федоренко В.Л. Конституційне право України: підруч. До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. К.: Ліра-К, 2016.
226. Конституція України: науково-практ. коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., перероб. і допов. Х.: Право, 2011.
227. Про правовий висновок щодо дискреції Президента України при виданні указів, якими вводяться в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України: постанова пленуму Вищого адміністративного суду України від 13.03.2017 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006760-17#Text>
228. Склад Ради національної безпеки і оборони України. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Sklad-Rady-natsionalnoi-bezpeky-i-oborony-Ukrainy.html>
229. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
230. Проект Закону про Бюро економічної безпеки України №3087-д від 02.07.2020. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=3087-д&conv=9>
231. Вінокуров Я. БЕБ не виправдало сподівань. Ключовий для економіки правоохоронний орган «перезавантажують». Економічна правда. 30 березня 2023. URL: <https://epravda.com.ua/publications/2023/03/30/698599/>
232. European Commission. Ukraine Report 2023. 8 November 2023. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en.
233. Свиридчук Ю. Уряд призначив Цивінського новим головою БЕБ. Суспільне новини. 6 серпня 2025. URL: <https://suspilne.media/1084167-urad-obrav-civinskogo-novim-golovou-beb/>
234. Європейська бізнес-асоціація. URL: <https://eba.com.ua/about-us/>

235. Кабінет Міністрів України дав старт офіційному початку роботи БЕБ. 25.11.2025. URL: <https://esbu.gov.ua/news/kabinet-ministriv-ukrayini-dav-start-oficijnomu-pochatku-roboti-beb>
236. Про схвалення Положення про Раду бізнес-омбудсмена: постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 691-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-п#Text>.
237. Меморандум про взаєморозуміння щодо підтримання української антикорупційної ініціативи від 12 травня 2014 р., укладений між Кабінетом Міністрів України, Європейським банком реконструкції та розвитку, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Американською торгівельною палатою в Україні, Європейською Бізнес Асоціацією, Федерацією роботодавців України, Торгово-промисловою палатою України та Українським союзом промисловців і підприємців. URL: https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/memo_ed2.pdf.
238. Рада бізнес-омбудсмена. Справа БЕБ: компанії повернули тимчасово вилучене майно. 23.01.2025. URL: <https://boi.org.ua/cases-post/sprava-beb-kompaniyi-povernuly-tymchasovo-vyluchene-majno/>
239. Business Ombudsman Initiatives. URL: <https://www.ebrd.com/what-we-do/sectors-and-topics/business-ombudsman-initiatives.html>.
240. Національний банк України. Про Національний банк. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about>.
241. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 р. №18 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>.
242. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
243. НАЗК. Міжнародні спонсори війни. URL: <https://sanctions.nazk.gov.ua/boycott/>

244. Поєдинок В.В. Статус міжнародного спонсора війни: правові підстави, наслідки, виклики для комплаєнсу й консалтингу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №6. С.224-227.
245. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text/>
246. Антимонопольний комітет України. АМКУ дозволив компанії «DVL Telecom» набуту контроль над Групою Лайфселл. 25 липня 2024. URL: <https://amcu.gov.ua/news/amku-dozvoliv-kompanii-dvl-telecom-nabuty-kontrol-nad-grupoju-laifsell>
247. Швидка Т.І. Господарсько-правові засоби забезпечення зростання конкурентоздатності національної економіки. *Економічна теорія та право*. 2015. № 1 (20). С. 257– 267.
248. Regulation (EU) 2023/2675 of the European Parliament and of the Council of 22 November 2023 on the protection of the Union and its Member States from economic coercion by third countries. OJ L, 2023/2675, 7.12.2023.
249. Regulation (EU) 2023/1781 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 establishing a framework of measures for strengthening Europe's semiconductor ecosystem and amending Regulation (EU) 2021/694 (Chips Act). OJ L 229, 18.9.2023, p. 1–53.
250. Regulation (EU) 2024/1735 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on establishing a framework of measures for strengthening Europe's net-zero technology manufacturing ecosystem and amending Regulation (EU) 2018/1724. OJ L, 2024/1735, 28.6.2024.
251. Jentleson B.W. Sanctions: what everyone need to know. Oxford University Press, 2022. 289 p.
252. European Commission. Common foreign and security policy. URL: https://fpi.ec.europa.eu/what-we-do/common-foreign-and-security-policy_en
253. European Union sanctions. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-union-sanctions_en

254. EU sanctions against Russia. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia/>
255. Council Regulation (EU) No 269/2014 of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. OJ L 78, 17.3.2014, p. 6–15.
256. Council Decision 2014/145/CFSP of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. OJ L 78, 17.3.2014, p. 16–21.
257. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>.
258. Про затвердження Положення про реалізацію спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), затвердженим постановою Правління Національного банку України від 11.05.2023 р. № 65 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-23#n12>.
259. Кологойда О. Блокування та стягнення активів: проблеми правозастосування / Україна на шляху до євроінтеграції: ефективне управління державною власністю як інструмент відновлення економіки України. Місія та візія господарської юрисдикції: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 31 травня 2024 р. / упор.: Л. Рогащ, О. Баранець, Т. Дроботова, В. Погребняк, Т. Малашенкова, Н. Пляс, О. Лукомська, Т. Довгопол. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2024. С.73-78.
260. Ухвала Другого сенату Конституційного Суду України від 4 вересня 2024 року № № 59-у(П)/2024 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою AEROC Investment Deutschland GmbH щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 частини першої статті 3 Закону України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII, частини сьомої статті 122 Кодексу адміністративного судочинства України в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування санкцій» від 13 липня 2023 року № 3223-IX». URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/59_y2_2024.pdf.

261. Конституційний Суд України. До вх. № 16/20 від 23 січня 2024 року. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/16_202024.pdf.
262. Інститут законодавчих ідей. Конфіскація приватних активів в Україні. URL: https://confiscation.com.ua/pages/НАСС_decisions/
263. Карнаух Б. Чи конституційно стягувати активи пособників російській агресії? *Юридична газета*. 14 січня 2025. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chi-konstituciyno-styaguvati-aktiv-posobnikov-rosiyskiy-agresiyi.html>.
264. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
265. Європейський суд з прав людини. Посібник зі статті 1 Протоколу №1 Європейської конвенції з прав людини. Захист власності. URL: <https://rm.coe.int/guide-articte-1-echr-ukrainian/1680ae370c>.
266. Постанова від 07.07.2022 № 9901/348/21 Верховний Суд. Велика Палата. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/105190864>.
267. Про введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», яким було накладено санкції на Коломойського І.В., Боголюбова Г.Б., Жеваго К.В., Порошенка П.О., Медведчука В.В.: Указ Президента України від 12.02.2025 р. №81/2025 URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/7121.html>.
268. Служба безпеки України. РНБО ввела безстрокові санкції до п'яти громадян через загрози державній безпеці. 13 лютого 2024. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/rnbo-vvela-bezstrokovyi-sanktsii-do-piaty-hromadian-cherez-zahrozy-derzhavnii-bezpetsi>.
269. Ключковський М., Солдатенко М. \$3,5 млрд з бюджету України: чим загрожує суперечна з новим інвестором «Мотор Січ». Європейська правда. 24 вересня 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/09/24/7114643/>

270. Орел І. Справа «Мотор Січ у Гаазі. Forbes Ukraine, 04 березня 2021. URL: <https://forbes.ua/news/delo-motor-sich-v-gaage-pochemu-kitayskie-investory-uvelichili-iskovye-trebovaniya-k-ukraine-do-45-mlrd-30112021-2863>.
271. Про введення у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про стан виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 березня 2018 року «Про невідкладні заходи щодо захисту національних інтересів держави у сфері авіадвигунобудування», введеного в дію Указом Президента України від 6 березня 2018 року № 58»: Указ Президента України від 1.03.2021 р. №108/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1082021-37485>.
272. Mulrenan St. International trade: China-Europe investment disrupted as EU countries tighten FDI regimes. International Bar Association, 13 December 2023. URL: <https://www.ibanet.org/china-europe-investment-disrupted-as-EU-countries-tighten-FDI-regimes>.
273. Foreign Trade and Payments Act (Außenwirtschaftsgesetz – AWG) URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_awg/index.html.
274. Левківська В.М. Місце ради національної безпеки і оборони України в системі державних органів, що забезпечують економічну безпеку України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. Випуск 37. С. 355-363. DOI : 10.5281/zenodo.8103644.
275. Левківська В.М. Імплементация міжнародно-правових стандартів і зарубіжного досвіду правового забезпечення національної економічної безпеки». *Право України*. 2024. Вип. №3. С. 151-161. DOI :10.33498/lopu-2024-03-151.
276. Левківська В.М. Умови збройного конфлікту та права людини; аналіз законодавчих новацій. *Міжнародна науково-практична конференція «Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні»*. 15 грудня 2022 року. С. 121-124.
277. Левківська В.М. Досвід зарубіжних країн у контексті удосконалення адміністративно-правового забезпечення національної безпеки. *Міжнародна*

науково-практична конференція «Юридичні науки: проблеми та перспективи». 24-25 лютого 2023 р. С.114-117.

278. Левківська В.М. Теоретичні засади правового забезпечення національної економічної безпеки у повоєнний період. *Міжнародна науково-практична конференція «Другі наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни»*. 21 квітня 2023 р., м. Київ. С. 75-77.

279. European Commission, Joint Communication to the European Parliament, the European Council and the Council on EU-China – A strategic outlook, JOIN (2019) 5 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52020DC0102>.

280. Communication from the European Commission, «A New Industrial Strategy for Europe», COM (2020) 102 final.

281. Communication from the European Commission, “Updating the 2020 New Industrial Strategy: Building a Stronger Single Market for Europe’s Recovery”, COM(2021) 350 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52021DC0350>.

282. European Commission. Questions and Answers: An open, sustainable and assertive trade policy. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/qanda_21_645/QANDA_21_645_EN.pdf.

283. Communication from the European Commission. Trade Policy Review – An Open, Sustainable and Assertive Trade Policy. COM (2021) 66 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52021DC0066>.

284. Communication from the Commission Temporary Crisis Framework for State Aid measures to support the economy following the aggression against Ukraine by Russia 2022/C 131 I/01. OJ C 131I, 24.3.2022, p. 1–17.

285. The EU’s Cybersecurity Strategy for the Digital Decade. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/eus-cybersecurity-strategy-digital-decade-0>.

286. Regulation (EU) 2024/2847 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on horizontal cybersecurity requirements for products with digital

elements and amending Regulations (EU) No 168/2013 and (EU) 2019/1020 and Directive (EU) 2020/1828 (Cyber Resilience Act). OJ L, 2024/2847, 20.11.2024, ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/2847/oj>.

287. Regulation (EU) 2025/38 of the European Parliament and of the Council of 19 December 2024 laying down measures to strengthen solidarity and capacities in the Union to detect, prepare for and respond to cyber threats and incidents and amending Regulation (EU) 2021/694 (Cyber Solidarity Act). OJ L, 2025/38, 15.1.2025, ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2025/38/oj>.

288. European Commission. EU accession process: step by step. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/eu_accession_process_clusters%20%28oct%202022%29.pdf.

289. European Commission. Ukraine Report 2024. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en.

290. Judgment of the Court of 5 February 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie - Netherlands. Case 26-62. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61962CJ0026>.

291. European Commission. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating corruption, replacing Council Framework Decision 2003/568/JHA and the Convention on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union and amending Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council COM/2023/234 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52023PC0234#footnote27>.

292. Council Framework Decision 2003/568/JHA of 22 July 2003 on combating corruption in the private sector. OJ L 192, 31.7.2003, p. 54–56.

293. Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та

- запровадження процедур превентивної реструктуризації: Закон України від 19.09.2024 р. № 3985-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3985-20#Text>
294. European Commission. Opinion on the EU membership application by Ukraine. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_3802.
295. 244. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.
296. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-p#Text>.
297. Устименко В.А. Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості: монографія. Київ, Академперіодика, 2025. 452 с.
298. Левківська В.М. Імплементация міжнародно-правових стандартів і зарубіжного досвіду правового забезпечення національної економічної безпеки. *Право України*. 2024. Вип. №3. С. 151-161. DOI :10.33498/loiui-2024-03-151.
299. Левківська В.М. Ефективне законодавство та правозастосування як основа правового забезпечення національної економічної безпеки. *Право і суспільство*. 2024. №3. С.122-130.
300. Левківська В.М. Основа правового забезпечення національної економічної безпеки. *Міжнародна науково конференція. Наукові інновації у праві в умовах впливу російсько-української війни на правову систему*. 7-8 лютого 2024 р. м. Рига, Латвійська Республіка. С. 51- 54.
301. Левківська В.М. Правозастосування як основа правового забезпечення національної економічної безпеки в умовах війни. *Міжнародна науково-практична конференція «Треті наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни»* 12 квітня 2024 р. С. 105-108.